

MAGYAR IZRAEL

AZ ORSZÁGOS RABBIEGYESÜLET KÖZLÖNYE.

Szerkeszti **Dr. NEUMANN EDE.**

Megjelenik július és augusztus kivételével havonként egyszer.

Előfizetési ára évi 6 korona. Az egyesület tagjai a tagsági díj fejében kapják.
A kéziratok és előfizetési díjak a szerkesztőhöz küldendők.

Löw Lipót

1811. május 22. — 1875. október 13.

אֵשׁ קִצְחוֹ תִרְאֶה וְכֹלֹי יֵא תִרְאֶה

Évszázadok mesgyéin túl ragyog annak a névnek dicsősége, a melyet hódolattal koszoruzunk meg. Magas ideálok bajnokának emlékezetét idézzük fel. Nem halottnak árnyékát, hanem halhatatlannak szellemét. Hálával, büszkeséggel és bámulattal. Mert Löw Lipót kiváló helyet foglal el ama nagyok sorában, a kikkel a Gondviselés a mult század elején megajándékozta a zsidóságot, a kik mély barázdákat szántottak annak életében és termőföldre váraszolták át az ugart. Hódolatunk egyaránt szól a tudósnak, a rabbinak, a hazafinak. És fokozott mértékben illeti meg, mert nemcsak egyik leghüségesebb és leghivatottabb munkása volt hitfelekezetünknek, mert termékeny munkájával gyarapította legértékesebb javait és mert nevének fényéből dicsőség áradt annak egyetemére, hanem mert eszméiért hősiességgel bátorrával sikra is szállt és szenvedni is tudott azokért az ideálokért, a melyeknek szolgálatába szegődött.

Ragyogó tehetsége, pártját ritkító sokoldalúsága, végzett munkájának nagysága bámulatra készíti a szemlélőt. Élő tárháza a tudománynak, ismereteinek gazdagsága a legkiválóbb polyhistorok sorába állítja. A szakadatlan munkával összegyűjtött anyagot pedig feldolgozza lelkében, áthatja a saját eszméivel, megtermékenyíti életkeltő gondolatjaival. Mesébe illő alaposág éleselméjűséggel, logikai fegyelmellettésséggel és a felfogás önállóságával jár karöltve nála és kitünő módszerrel értékesíti azt a dús anyagot, a melyet fáradhatatlan kutatásai felhalmoztak. Ezek rendkívül széles kört ölelnek fel. Alig van ága a zsidó tudománynak, mely érdeklődésének és művelésének szféráján kívül maradna. És miként az anyagnak ura és a módszer mestere, azonképpen az előadás művésze is. Egyetemes műveltsége, a világirodalom alapos ismerete és finom formaérzéke serény tollának minden termékén meglátszik. Az elméjében született gondolat oly alakban lép az olvasó lelke elé, hogy azonnal lebilincseli figyelmét, a legelvontabb kérdést úgy

tudja tárgyalni, a legszárazabb anyagot úgy idomítani, hogy nemcsak a szakférfiu, hanem minden érdeklődő örömmel követi fejtegetéseit. Elméjének világossága tiszta, világos, áttetsző stílusában tükröződik.

De a tudósnál és írónál még nagyobb volt a rabbi és nemcsak e lapok hivatása, hanem Löw Lipót jelentőségének kellő értékelése készítet arra bennünket, hogy különösen a *rabbira* irányítsuk tekintetünket. A szabadelvű, történeti alapokon szilárdan álló, de egyszersmind a fejlődés eszméjének hódoló zsidóság híve és egyik kimagasló vezéralakja volt. Már az ifju lelkében alakulnak ki a célok, a melyekért a férfiu tehetségének és tudásának egész erejével küzdött. Élő, haladó, az európai kultúrával fejlődő zsidóság az ő ideálja. Kitünő mestereknél tanulja a talmudot, diadalmasan mérkőzik a pilpul hőseivel, a talmud és a hagyomány irodalmának későbbi termékei legbuzgóbb tanulmányainak és kutatásainak tárgyai teljes életén át, bármely theologiai kérdés foglalkoztatja, komolyan méltatja azok nézetét, a kik kizárólag a talmudi álláspontot ismerik el és lesujtó kritikával illeti a zsidó theologianak talmudban járatlan kontárait, de már első dolgozataiban, sőt már ifjukori leveleiben tiltakozik ama merevség és megcsontosodás ellen, a mely éppen a talmud szellemével ellentétben utját állja a haladásnak és a vallásos élet fejlődését meggátolni iparkodik.

A szokott méreteket túlhaladó általános műveltséggel kezdi meg szaktanulmányait. Tüzetesen foglalkozik a theologia minden ágával, elmélyed a rokon tudományokban és a tanulmányaiból eredő hatásokat kiegészíti egyes kiváló férfiakkal való személyes érintkezése, a kik megtermékenyítik fogékony lelkét és a kiket ő is meghódít egyéniségének varázsával. Prossnitzban és Pesten Schwab, Bécsben Mannheimer nagy befolyással voltak reá. Kedvező sors korán kapcsolta felekezetünk jeleseihez és határozott állásfoglalása azok mellett, a kik a haladásért küzdöttek és a zsidóság megújhodásáért szállottak sikra, világosan jelezte az irányt, a melyben majd az ő papi tevékenysége is haladni fog. A ki Chorin Áronh z munkatársul szegődött, maga is csak azoknak az eszméknek válhatott bajnokává, a melyeknek a sokat magasztalt, de még többet ócsárolt aradi rabbi egyik szóvivője volt. Löw működését a vallásos élet terén nagyobb mérséklet és óvatosság jellemzi, tapasztalatai tompító hatással voltak eszméinek megvalósítását célzó törekvéseire, de ideáljaival mindig a haladás, a vallásos megújhodás feltétlen híveinek táborában volt, szellemi rokonság fűzte Chorinhoz, Philipponhoz, Geigerhez, sőt Holdheimhoz is és még élete alkonyán részt vett azok munkájában, a kik külföldön fontos vallásos intézmények átalakítására és ujak létesítésére szövetkeztek. Csak a legtisztább szabadelvűség lehetett annak a férfiunak vezéreszméje, a kinek lelkét a sza adsághoz való izzó szeretet hevítette, a ki szavával lángba borította azok szívét, a kik fegyvert ragadtak, hogy annak a nemzetnek szabadságáért küzdjenek, a melynek az idegen földön született zsidó pap egyik leghübb és leglelkesebb fiává lett.

Ennek köszöni a magyar zsidóság, hogy Löw Lipót neki szentelte élete és ereje legjavát. Szülőföldjén nem valósithatta volna meg eszméit.

Az ausztriai légkör nem kedvezett az ő ideáljainak. Szívesen jött tehát Magyarországra, mely neki édes hazájává vált.

A nagykanizsai hitközségé az érdem, hogy Löw Lipót magyarrá lett. Ez a gyülekezet már a múlt század harmincas éveiben a vallásos és kulturális fejlődés magas fokán állott. Díszes temploma, rendezett istentisztelete és szeretettel gondozott iskolái voltak. Jótékony intézményei virágoztak. Adminisztrációja mintaszerű volt. Tagjai élénk kereskedelmi összeköttetésben állottak nagy városokkal, gyakran fordultak meg Bécsben, melynek új templomából a kontinens eme részében a zsidó istentisztelet regenerációja indult ki. Az átalakulás itt zajtalanul ment végbe, nem idézett elő heves tiltakozásokat úgy mint Hamburgban; nem azért, mert utja egyengetve volt, vagy mert a nélkül a merészség nélkül szükölködött, a mely miatt a hamburgi templom újításai két táborra hasították a német zsidóságot, hanem mert egy prófétai lelkű férfit, a múlt századnak talán legnagyobb zsidó hitszónoka varázsszavával lefegyverezte az ellenmondást és mert egy kongeniális művész segédkezet nyújtott az ihletett prédikátornak eszméi megvalósítására. A felül nem mult Mannheimer és a meg nem közelített Sulzer kanizsai hallgatói eltörölhetetlen benyomásokat vittek magukkal a bécsi templomból és csakhamar Nagykanizsán is megzendültek a bécsi énekek — Sulzer maga látta el a hitközséget a szükséges segédeszközökkel — és a gyülekezetben általánossá vált az óhaj, hogy a rabbi-széket, a melyet eddig is érdemes férfiak foglaltak el, a zsidó theológiában kiváló, egyszersmind pedig tudományosan képzett, szabadelvű gondolkodású, a hitközség kulturális törekvéseit rátermettséggel és buzgalommal felkaroló jeles hitszónokkal töltsék be. Löw volt az alkalmas férfit. És ő készséggel vállalta a tisztséget.

Nagykanizsán tág tere nyílt tevékenységének. Itt bontakozott ki sokágu tehetsége, itt fejlődött a tudós a tett emberév. De nagy feladatok vártak is rá. És ő bámulatos energiával küzdött meg velük. Nemesíti az istentisztelet formáit, párját ritkító szakértelemmel fejleszti a hitközség tanügyét, új intézményeket létesít és *megtanul magyarul*. Erre szerződése kötelezte; de nem ennek kényszere alatt, hanem az új hazához való mindinkább fokozódó szeretete folytán vállalkozik a nehéz feladatra. A morva születésű, németajku harminc éves férfit, a kinek erejét és idejét szaktanulmányai és hivatalos kötelességei nagy mértékben igénybe veszik, a ki élénk figyelemmel kíséri a felekezet közérdekeit, a kinek lelkét nagyszabású tervek foglalkoztatják és a kinek tolla se pihen, rövid idő alatt elsajátítja nyelvünket. Sajátjává teszi a szó legigazabb értelmében. Elmélyed irodalmában, felveszi magába szellemét és alig telik el néhány esztendő és ő maga is mesterileg kezeli a szószéken és a sajtóban. Löw Lipót magyarrá lesz. Mintha itt ringott volna bölcsje, úgy dobogott szive minden magyar ügyért. A magyar nemzetért, a magyar kulturáért, a magyar szabadságért. Szakadatlanul buzdítja hiveit, hogy megtanuljanak magyarul, a templomban és az iskolában meghonosítja a magyar szót és a reakció napjaiban sem engedi elnémulni. Ő volt az első magyar rabbi és noha akadtak mások is, a kiknek ajkairól elhangzott a

magyar szó, a köztudatban sokáig ő maradt az egyetlen. Ő volt az első, a ki a magyar zsidók történetével tüzetesen foglalkozott, a ki a Szentírás magyar fordítására serkentett, a ki komolyan felkarolta a magyar rabbinevelés ügyét, a ki egy zsidó magyar közművelődési egyesület eszméjét megpendítette és jelentéktelen kísérletek után a magyar zsidóság hitfelekezeti szervezete számára megadta az irányelveket.

A hitközségben kifejtett működése, különösen pedig az iskola felvirágoztatására irányuló és ezzel rokon kulturális és hazafias törekvései már nagykanizsai éveiben a tekintély magas fokára emelték és a népszerűség koszorujával övezték. Szavának sulya volt nemcsak saját gyülekezetében, hanem más, annál nagyobb és azétól eltérő utakon haladó hitközségekben is, munkássága felkeltette az egész megye, sőt a szomszéd vármegyék vezérférfiainak figyelmét és elismeréssel adóztak tehetségének, tudásának, törekvéseinek, papi és különösen hazafias tevékenységének. A pápai „izraelita gyülekezet“ felhívására 1845-ben utmutatást dolgoz ki „a nagyobb izr. községek kebelében intézendő reáliskolák szerkezetére, fentartására s kormányzására“ és midőn nagykanizsai hivataláról lemond, a hitközség a többek között azzal a kijelentéssel iparkodik őt szándékának megmásítására rábírní, hogy minden befolyásával azon lesz, hogy hatásköre a zsidóság érdekében táguljon és e végből a megyei hatóságnál ki fogja eszközölni, hogy az egész megye izr. iskolaigazgatójául nevezzék ki, hogy így alkalma nyiljék a zsidók „szellemi kulturállapotának“ emelésére. Tudatában voltak nagy jelentőségének és megmozgattak minden követ, hogy a megkezdett munkát folytassa. Ki sejtheti, hogy mikép alakultak volna eredményei, ha sikerül megingatni elhatározását.

Tekintélyének folytonos gyarapodása pedig bátorságát és annak a hivatottságnak az érzetét is fokozza, hogy a magyar zsidóságért sikra szálljon, az ellene intézett támadásokat visszaverje és hogy igazaiért küzdjön. És erre bőségesen nyilt alkalma. Nem rettent vissza a harctól és győzelmesen forgatta fegyverét. Egyaránt küzd a felekezet széles köreiben uralkodó sötétség és maradiság és azok ellen, a kik a zsidóságot támadják, vallásának, vagy hitrokonainak becsületében gázolnak, vagy gátat vetni iparkodnak ama jogok érvényesülésének, a melyek a hitfelekezetet megilletik. Két évtized van ama levél, a melyet az Allgemeine Zeitung des Judenthumsban Székács Józsefhez és ama másik hatalmas epistola közt, melyet a Ben Chananjában Tréfört Ágosthoz intézett. Az egyiket pályája kezdetén, a másikat dicsősége tetőpontján írta. Mindkettőben ugyanaz a bátorság, férfiasság és a zsidósághoz való izzó szeretet. És hányszor kellett fegyvert ragadnia a kettő között lefolyt két évtizedben és azóta is. Résen állott mindig, midőn védelemre volt szükség és midőn senki sem mert kilépni a porondra, ő szállt sikra jogért és igazságért. Az emancipációt nem alamizsnaként akarta elfogadni, de tiltakozott egyszersmind az ellen a felfogás ellen is, hogy a zsidóságnak azért bárminő árt kelljen fizetnie. Illőbbnek és üdvösebbnek tartotta a nyilt, becsületes harcot, mint a gerinctelen meghunyászkodást és a hazug békét.

Pápán az orthodoxiát hívta ki párviadalra; midőn külső ellenségekkel kellett megvívni, ő állt ki mérkőzésre és rendszerint a győzelem is az ő élesre fent fegyveréé volt.

A kipróbált hazafi nevét most már az egész országban magas tekintély és kevesektől elért népszerűség vette körül.

Nemzeti hősként tisztelték a morva származásu magyar rabbit. A selleyi táborban 1848 július 30-án mondott beszéde, az ujonckokhoz intézett lángoló szavai, az 1849 május 31-én a veszprémi zsinagógában tartott prédikációja, mely a függetlenség proklamálását ünnepelte, mélyen bevésődtek nemcsak hallgatóinak, hanem az egész országnak emlékezetébe. Nem felejtették el, hogy a hazához való hűségét sze vedésekkel pecsételte meg. Azok a szomorú hetek, a melyeket rokonlelkü ipával, lelkes honleánynya vált első hitvesének nagynevű atyjával, Schwab pesti főrabbiával az Ujépületben töltött, dicsfényvel ragyogták be a „veszedelmes“ forradalmár h omlokát; hogy a reakció napjaiban sem tagadta meg hazafiui érzületét és a nemzeti ébredés hajnalán az új élet első hírnökei között harsogtatta szavát, dicsőségének koszoruját újabb babérral gazdagította. Nem panaszkodhatott a sors háladatlansága miatt. A nemzet, a melyen imádattal csüngött, szívébe zárta. Valahányszor hazafias ünnepeken vagy más kimagasló alkalmakkor, akár Szegeden, akár más városban, akár templomi szószéken, akár szabad ég alatt megszólalt, ezrek lesték bűvös szavát és azzal a lelkesedéssel és bensőséggel ünnepték, a melylyel csak legjobbjait öleli keblére a nemzet. Az ország első emberei hódolattal adóztak a nagy hazafiunak, az ihletett szónoknak, a bámult tudósnak, a legfelsőbb hatóságok benne látták a zsidóság legmagasabb tekintélyét, az ő szava döntötte el a zsidósággal összefüggő legfontosabb kérdéseket, még azok is, a kik politikai multja miatt gyanakodó szemmel nézték, az ő véleményét és tanácsát kérték ki, midőn nagy érdekek forogtak kockán és bölcs ítéletre volt szükség.

Lőw Lipót működése Szegedet tette a magyar zsidóság szellemi gócpontjává, a Ben Chananja évtizedében az egyetemes zsidó tudomány egyik világszerte ismert centrumává. Szeged büszkén vallotta a magáénak. Érvényesülést engedett erejének, szeretetével és hódolatával hálálta meg a dicsőséget, mely nevéből áradt reá, a hűséget, a melylyel legmagasabb javait gondozta. Nem telt kedve tekintélyének tépegetésében, hanem büszke volt arra, hogy övé a *legnagyobb magyar rabbi*. A magyar zsidóság ezért elismeréssel és hálával tartozik neki. És nem csak emlékét őrzi, hanem ébren tartja a szellemet, melyet a halhatatlan beléje plántált és a melynek gondozására méltó utódot nevelt. Ennek a szellemnek hódol, midőn születésének századik évfordulóját nagy ünneppé avatja. Vele ünnepel az egyetemes zsidóság, ünnepel a magyar haza. Izrael lobogóját hajtja meg Lőw Lipót neve előtt, hazánk koszorut szentel emlékezetének.

Löw Lipót tudományos és irodalmi működése.

A zsidóság ujkori tudományának azon üttörő évtizedekben, melyeknek kezdetét Rapoport és Zunz nevei jelzik, a magyarországi zsidóság is szolgáltatott jeles munkásokat, a kik kiváló mértékben vettek részt a kutatásban és buvárkodásban, a régi irodalmi emlékek földerítésében és egy új irodalom megalkotásában. Dukes Lipót, Neubauer Adolf és mások nevei megvannak örökítve az újabb zsidó tudomány évkönyveiben. De hogy e tudomány Magyarország határain belül is otthonot talált, hogy az európai zsidóság szellemi mozgalmában hazánknak is kimagasló hely jutott, az első sorban Löw Lipótnak elévülhetetlen érdeme. Ama mozgalom vezető alakjai közé a nagykanizsai, utóbb pápai, végül szegedi rabbi is tartozott és mikor a Ben Chananja című folyóiratot kiadta, a magyar alföld metropolisában Európaszerte a zsidó tudományos irodalom egyik központját látták.

Nekünk magyar zsidóknak Löw Lipót történeti jelentőségét abban kell ugyan találnunk, hogy ő volt az első, ki a zsinagógában és a zsidó publicistikában a magyar szót tette honossá és hogy ugyancsak ő volt az első, ki rendszeresen földolgozta a magyar zsidók történeti adatait; de Löw Lipót e hármas érdemének azon körülmény adja meg teljes súlyát, hogy az ország határain túl is első rangú tudósnak és írónak becsülték és már korán ő reá tekintettek, mint az átalakuló zsidóság hivatott vezérére. Frankel Zakariás az általa kiadott folyóiratban 1845-ben felszólítja munkatársnak és levelét e szavakkal zárja: „Ich bedaure sehr, dass Sie durch andere Arbeiten :bgehalten sind, vernehme aber mit lebhaftem Vergnügen, dass Ihre Thätigkeit auf jüdisch-magyarischem Gebiete schöne Früchte bringt.“ (V. 135.)¹ Egy évvel reá meghívja Geiger Ábrahám a Boroszlóban tartandó rabbigyűlekezetre és azt írja neki: „Ihre Vorrede zu dem Jeled Secunim² hat mir Ihren wissenschaftlich tief eindringenden Blick kund gegeben und Ihr Wirken legt hinlänglich Zeugnis für Sie ab.“ (V, 136.) És Holdheim 1848-ban ezt írja Löwnek: „Sie werden mir glauben, wenn ich Ihnen sage, dass ich von jeher Ihre literarische Gewandtheit, soweit ich sie kennen lernte einerseits, wie nicht minder Ihre praktische Thätigkeit andererseits, hochschätzte, aber Ihnen nicht diejenige gründliche talmudische Gelehrsamkeit zutraute, welche Ihre ungarischen Briefe³ charakterisierten.“ (V, 138.) E nyilatkozatok jellemzően tükröztetik azon nagybecsülést, melylyel Löw Lipót működését és törekvéseit kísérték és mely későbbi tevékenysége folytán fokozódott.

Harmincöt éven át ő volt hazánkban a zsidóság modern tudományának legkiválóbb képviselője és irataiban, ámbár nagyjából német nyelven jelen-

¹ Ily módon a következőkben is Löw Lipót összegyűjtött munkáit idézem L. Löw, Gesammelte Schriften. Herausgegeben von Immanuel Löw. Szeged 1889—1900. 5 kötet.

² L. L. előszava Chorin Áron 1839-ben megjelent művéhez. (I. I, 15—29.)

³ Érti a levél elején említett „ausgezeichneten Briefe im Israeliten.“ E folyóirat teljes neve: Der Israelit des neunzehnten Jahrhunderts. Löw Immanuel nem említi e folyóiratot az V. kötet elején közölt bibliográfiában.

tek meg, a magyar zsidóság maradandó értékű kincseket őriz. A halála évében megjelent utolsó munkája után további harmincöt esztendő folyt le, de életmunkájának irodalmi eredménye nem avult el és oktatást, utbaigazítást, buzdítást most is merithet műveiből, a ki gazdag, sokoldalú tartalmuk és vonzó előadási módjuk varázslóak átengedi szellemét. Azért nemcsak a kegyelet tartozását rovom le, hanem az élő nemzedék iránt is teljesítetek kötelességet, midőn Löw Lipót születésének századik évfordulója alkalmából rövid vázlatban felidézem irodalmi tevékenységének emlékét és reá utalok tudományos műveinek tartalmára.

*

Löw Lipót már az első dolgozatokban, melyekkel a nyilvánosság elé lépett, mutatta, mely irányban fog tudása és tehetsége érvényesülni. 1837-ben megjelent egy tanulmánya: „Über den Geist des Talmuds“ (I. 1—13), a melyben a hagyományról és talmudi írásmagyarázatról kifejtette nézeteit; második tanulmánya, melyet 1839-ben bevezetésül irt Chorin Áron egy munkájához és melyet fent már említettem, címében világosan mutatja tendenciáját: Über die Reform rabbinischer Riten auf rabbinischem Standpunkte. Második tanulmányának alapgondolatait későbbi irataiban bővebben fogja kifejteni. Ugyanakkor az Allgemeine Zeitung des Judenthums című folyóiratban (1839 és 1840) közzé tette megjegyzéseit a magyar zsidók történetéhez (Aphorismen über die Geschichte der Israeliten in Ungarn).

Azon mozgalmas évtizedben, mely Löw Lipótot a nagykanizsai (1841—1846) és a pápai (1846—1850) rabbiszéken látta, irodalmi tevékenységének sulypontja a nyilvános működésében: a hitközségi életben és a felekezet védelmében követett törekvéseinek körébe esik. Kiadta egész sorát német és magyar nyelvű zsinagógai beszédeinek, köztük a Sellyén 1848-ban tartott tábori beszédet, közzé tette a Nagykanizsán alapított első zsidó kézmű- és iparegylet szabályzatait (1842); nyílt levélben védelmezte a zsidó vallás becsületét egy protestáns lelkész támadásaival szemben (1844; I. IV, 331—352); kiadta a párisi szanhedrin által megállapított „zsidó valláselveket“, magyarra fordítva, jegyzetekkel felvilágosítva“ (1848); „A magyar zsinagóga“ néven egy folyóiratot kezdett kiadni, melynek első és egyetlen füzetében megjelent felszólítása „a szentírás magyar fordítására“ (1848); hasonlóan rövid életű volt egy 1844-ben megindított német nyelvű folyóirat: „Ben Chananja. Blätter für israelitisch-ungarische Angelegenheiten“; melynek címét az általa különösen kedvelt tannaita, a bölcs és mérsékelt Józsuá ben Chananja nevéből kölcsönözte. A füzet „Zur Emancipationsfrage“ cím alatt Löwnek egy polemikus cikkét tartalmazza, mely visszautasítja a zsidók egyenjogusítása ellen vallásukból merített érveket (IV, 353—359). 1846-ban és 1847-ben megjelent Busch zsidó évkönyvében a magyarországi zsidók történetének legelső kísérlete e címen: Schicksale und Bestrebungen der Juden in Ungarn (IV, 371—435). E történet a 18. század végéig terjed. A külföldi lapokban megjelent cikkek közül említendőek Löw pótlásai Fürst konkordanciájához (Litteraturblatt des Orients 1844, 1845). Hogy mily tudományos tervek foglalkoztatták Löw

Lipótot a politikai események és a hitközségében tett szomorú tapasztalatok izgalmi között, arról Holdheimnak már fent említett, 1848. jun. 25-én hozzá intézett leveléből értesülünk (V, 143): Wegen der talmudischen Glaubens- und Sittenlehre, die Sie in Verbindung mit Geiger und mir herauszugeben die Absicht haben, habe ich kürzlich an Geiger geschrieben... Es flösst mir ein sehr günstiges Urtheil für Ihre Ansicht von dem Unternehmen ein, dass Sie von der richtigen Einsicht ausgehen, es sei dies nicht die Arbeit eines Einzelnen, sondern erfordere die Mitwirkung vieler Kräfte. Ob aber unser Triumvirat mehr als Materialien zu einem solchen Werke zu liefern im Stande sein werde, möchte ich, soweit ich mir ein Urtheil über diese Sache zutrauen darf, sehr bezweifeln. Egy talmudi vallás- és erkölcsstan tervének későbbben nem találjuk nyomait Löw irataiban.

*

1850. december 10-én tartotta Löw Lipót a szegedi zsinagógában utóbb nyomtatásban is megjelent székfoglaló beszédjét, egy haláláig tartó, majdnem negyedszázados, áldásos és felette tartalmas korszaknak a beköszöntőjét. Irodalmi működésének e korszakát a Ben Chananja megjelenésének évtizede (1858—1867) három részre osztja.

A szegedi évek első részének érett gyümölcse az első önálló nagyobb munka, melyet Löw kiadott. Címe: **פרקטישע** Praktische Einleitung in die heilige Schrift und Geschichte der Schriftauslegung, ein Lehrbuch für die reifere Jugend, ein Handbuch für Gebildete. Erster Theil: Allgemeine Einleitung und Geschichte der Schriftauslegung. Gross-Kanischa 1855 (IX és 355 lap). E munka, melynek nem lett folytatása, első sorban tankönyvnek van szánva; innen külső alakja: 694 §-ra van osztva; de egyszersmind felnött miveltek olvasmányának is, innen lendülete, meleg, az első szakaszokban homiletikus hangú stílusa. Az általános bevezetéssel a szentírásba, melyet a címlap ígér, csak röviden végez; de rendszeres és részletes történetét nyújtja a zsidó szentírásmagyarozatnak, tudományos apparátus nélkül, de a tudományos kutatás eredményeit előadva; e disciplinának legelső feldolgozása ez, melynek keretei közt a vallásbölcészeti, etikai, nyelvtudományi irodalomnak is bőséges hely jutott. Az utolsó szakasz tartalmát a zsidó prédikáció és a zsidó oktatásügy történetének vázlatja teszi. A munka gazdag tartalmát azon szavak méltatják, melyekkel Grätz egy Löwhöz 1856-ban írt levelében nyilatkozik róla: „Für die freundliche Übersendung Ihres Buches habe ich Ihnen bereits lange meinen Dank ausgesprochen und wiederhole denselben jetzt noch einmal, weil ich bei tieferem Eingehen immer mehr erkenne, dass Sie dem Bedürfnisse nach einer systematischen Litteraturgeschichte durch den Mafteach so ziemlich abgeholfen haben (V. 154).“

1851-ben megjelent Löwnek egy terjedelmes történelmi tanulmánya: Das mährische Landesrabbinat seit hundert Jahren. Eine historische Skizze (II, 165—318) és 1854-ben (Wertheimer évkönyvében) egy rövidebb cikk a lemergi zsidó községről. Schorr héber folyóiratában (III, 161—176) érdekes részletekben bővelkedő értekezést tesz közzé a vallásgyakorlat mellett és

ellen használatni szokott argumentumokról; címe: הנהללים והעמידים („a haladók és az elmaradók“). Kisebb héber, tudományos tartalmu levelek jelentek meg a Hecháluc II. (1855) és a Kerem Chémed IX. (1856) kötetében.

*

A kedvező viszonyok, melyek között Szegeden működött, megérlelik Löw Lipótban az elhatározást, hogy organumot alapít, mely első sorban a zsidó tudományt, de a zsidóság felekezeti érdekeit is szolgálja. Egy régibb, kezdetében megakadt vállalatának nevét fölélesztve, 1858-tól kezdve tíz éven át, az első három évben mint havi, azután mint heti folyóiratot kiadta a Ben Chananját, mely csakhamar a zsidó tudomány mivelőinek találkozó helyévé vált és tartalmának gazdagsága által kiváló rangot vívott ki magának az európai zsidóság szellemi életében. Maga a szerkesztő legszorgalmasabb munkatársa volt a Ben Chananjának, melyhez utolsó két évében homiletikai és didaktikai melléletek, valamint „Forschungen des talmudisch-wissenschaftlichen Vereines“ név alatt a talmud körébe tartozó speciális értekezések járultak.

E rövid vázlatban nem gondolhatok arra, hogy felsoroljam és méltányoljam azon nagyobb és kisebb dolgozatokat, melyeket Löw Lipót saját folyóiratában tett közzé. Csak némi képzetet akarok nyújtani sokféleségükről és tartalmukról. Első helyre állítom azon tanulmányokat, melyek a szorosabban vett theologia körébe tartoznak és a zsidó vallás alapeszméit és azok történetét fejtegetik. Ilyenek a következők: Die Grundlehren der Religion Israels (1858. I. 31—52); Philoig (bezárólag) terjedő történeti ismertetés. Die talmudische Lehre vom göttlichen Wesen (1866, I, 177—186); Die Aussprache des Gottesnamens (1867. I, 187—212), mindakettő e közös cím alá foglalva: Dogmatische und dogmengeschichtliche Studien. Lebensbetrachtung des Judenthums (1859. I, 53—131), a zsidóság világnézetének és életfelfogásának különböző oldalairól, 28 fejezetben. — Különösen fontos és alapvető értekezése a hagyomány fogalmáról és a hagyományra vonatkozó nézetekről: Die Tradition (1861. I, 241—317).

Jelentőségre legközelebb áll és a dolgozatok számát tekintve az előbbi messze túlhaladja azon csoport, mely a zsidó vallástörvény, a halákha körébe tartozik. Ez azon terület, melyen Löw Lipót felülmulhatatlan mesternek tekinthető, mint a történeti módszernek a halákhára való alkalmazásának tudós és éleselméjű kezelője. Ide valók mindenekelőtt a házassági jogra vonatkozó tanulmányok (Eherechtliche Studien), melyek állandó rovatot képeztek a Ben Chananjában (1860—1867) és az összegyűjtött iratok harmadik kötetének nagyobb részét betöltik (III. 1—325). Összesen 21 tanulmány, melyekhez az utóbbi helyen még egy 22. járul, kézirati töredék a válólevél történetéhez (325—334). A legterjedelmesebb e tanulmányok közül a vegyes házasság kérdését világítja meg (108—200). E tanulmányok közt néhányat feleletül irt az állami hatóság részéről vagy más oldalról hozzá intézett hivatalos kérdésekre. Responsum-jellegűek és aktuális alkalomból kifolyók egyesek az itt következő dolgozatok közül is: Die Zeit des sabbath-

lichen Morgengottesdienstes (1860. IV, 133–145). Der Gesang in den orthodoxen ungarischen Synagogen (1863. IV, 119–132). Über Barhauptigkeit (1863. II, 311–328). Brustwehr und Gitter der Frauengallerie (1864. IV, 72–92). Die Almemorfrage 1864. IV, 93–103). Ist es gestattet, an der Vorderseite einer Synagoge Baumpflanzungen anzulegen? (1865. IV, 104–107). Die Fusion des deutschen und sefardischen Ritus in Paris (1866. IV, 235–279). Blumen auf Gräbern (1858. III, 439–448). Über Grabschriften (1856. III, 449–460). Die Amtstracht der Rabbinen (1858. IV, 217–234). Dina de-Malkhutha Dina (1862. III, 347–358). Die Dispensation von Gelöbnissen (1866. IU. 359–366). Keine Religionsprozesse! (1866. IV, 146–157).

A történeti módszer, mely a fölsorolt halákhai tanulmányokban érvényesült, a talmud egész tartalmára alkalmazta és megvetette alapját a tudományos talmudi archaeológiának. A Ben Chananjában különböző ide tartozó dolgozatokat tett közzé¹ és 1865-ben „Die Pflege der talmudischen Alterthumskunde“ című cikkében (III, 1–11) egy egyesület alapítását javasolta, melynek feladata lenne a talmudi régiségek tudományos átkutatása és földolgozása. A létrejött egyesület működése a Ben Chanja utolsó két évfolyamának mellékleteiben nyilvánult és a folyóirat megszűntével megszűnt az egyesület is, de Löw maga nagyjelentőségű adalékokat nyújtott programja végrehajtásához az alább említendő munkákban.

A zsidóság történetéből a vallásos gondolkozás és az intézmények történetét választotta Löw egyes értekezések tárgyául. A rendes felfogástól elütő eredményekhez jut a nagygyülekezetről irt tanulmányában: Die grosse Synode, ihr Ursprung und ihre Wirkungen (1858. I, 399–449); mellette említendő, mert ugyanarra a korra vonatkozik: Geschichtliche Erläuterung der Wochen Daniels (1860. I, 357–397). Nagyszabású munkának csak elejét nyújtja e cím alatt: Was war, was ist und was soll der Rabbiner sein (1864. IV, 167–210). A történeti megalapozás, mely e töredéknek tárgya, csak Ezráig terjed; a folytatásból nagyobb részletek vannak kiadva a hagyatékból (V, 63–92); és ide tartozik még egy rövidebb értekezés: Der Titel Rabbi und Rabban (1867. IV, 211–216). Még a következő két dolgozatot említem: Die neueste Geschichte der Kabbala (1863. II, 1–55). Das Vereinswesen in Israel (1865. II, 133–164).

A magyar zsidók történetére is vezették még olykor kutatásai. Ide való dolgozatok: Zur Geschichte der ungarischen Sabbathäer (1858. IV, 437–449). Vergangenheit und Gegenwart der Chassidäer (1859, II, 57–103). Die Fabel vom Concil der Juden in Nagy-Ida (1865). Hagar als Bezeichnung für Ungarn

¹ Zur Medicin und Hygiene (különbéle tárgyú cikkek) III, 367–406. Was lehrt der Talmud über Schauspielkunst, Musik und Gesang (1861), IV, 108–118. Die Astrologie in der biblischen, talmudischen und nachtalmudischen Zeit (1863), II, 115–'31. Geographisches und Geschichtliches über Palästina in der talmudischen Literatur (1864, 1865). Zur talmudischen Mantik (1866), II, 105–114. Der Kaiserschnitt (1866), III, 379–406. Kranz und Krone (1867), III, 407–437.

(1867). A 19. században kifejlődött belső ellentétek történetéhez legfontosabb adalék: Chorin Áron életrajza, melyet Löw dr. Weil álnév alatt a Ben Chananja negyedik évfolyamában és 1863-ban külön adott ki (II, 251—420).

Életrajzi korszakot mint adalékot a jesivák és a zsidó tanuláshoz újabb történetéhez nyújtott e cikkében: Abraham und Joseph Flesch und ihre Zeit (1858. II, 219—249). Különös figyelmet érdemelnek azon rövid, de velős jellemképek, melyeket alkalom adtán egyes kiváló kortársakról írt: Gabriel Riesser (1863). Michael Sachs (1864. II, 421—426). Isak Noah Mannheimer (1865. II, 441—445). Samuel David Luzzatto (1865. II, 445—451). Salomon Munk (1867. II, 453—461). A multból főleg Maimóni Mózes és Mendelssohn Mózes alakjai foglalkoztatták és nekik szentelt néhány kisebb dolgozatot: Zur Maimonides-Frage (1858. I, 319—331); Moses ben Maimon als Kosmopolit (1863). Mendelssohn als Bibelforscher (1858. I, 451—457); Mendelssohn als der Germanisator der Juden Deutschlands (1862. I. 457—467); Verdient Moses Mendelssohn einen Platz in der Geschichte des Staatsrechtes? (1865. I, 467—471).

Szorosan vett irodalomtörténeti kutatások nem találtak helyet Löw Lipót munkakörében. De a Ben Chananjában az újabb irodalmi termékeket sokszor rövidesen ismertette. Ezen ismertetések tartalmuknál fogva olykor önálló tanulmányokká lettek. Így cikke Stein A. értekezéséről Über den ersten Unterricht im Talmud nach den didaktischen Grundsätzen unserer Zeit (1866. III, 166—482); Zunz művéről: Literaturgeschichte der synagogalen Poesie (1866. III, 461—466); Geiger művéről: Urschrift und Übersetzungen der Bibel (1858. II, 463—473); Hess M. művéről: Rom und Jerusalem (1862. I, 333—355).

Csak röviden érintem a Ben Chananjában írt azon cikkeket, melyekkel Löw a felekezeti életet és a felekezet jogait illető kérdések és események megvitatásában vett részt és melyek sorába fent említett responsumainak tetemes része is tartozik. E cikkeknek sokszor kiváló irodalmi értékük is van. Az akkor még kivivandó emancipációra vonatkoznak a következő cikkek: Die ungarischen Municipien und die Juden (1861. IV, 459—471); Reaction u. Emancipation (1861. IV, 473—480); Ansichten eines protestantischen deutschen Theologen über die Emancipation der Juden (1864); Die Emancipation der Juden beim ungarischen Reichstag (1866). A zsidóság becsületét védelmezte Trefort Ágoston egy nyilatkozatával szemben: Die ungarischen Juden vor dem Forum der ungarischen Akademie (1861. IV, 481—495). Az iskolaügyről: Brennende Fragen des jüdischen Schulwesens (1864. IV, 497—507). A hazai zsidóságban nyilvánuló vallásos ellentétekről: Zur Rabbinerseminarfrage in Ungarn (1865); Die Orthodoxie und das Rabbinerseminar (1864. IV, 449—457); Die Denkschrift der Orthodoxie (1867. IV, 519—536); Friedensworte an die Mitglieder der Rabbinerversammlung in Nagy-Mihály (1865); Frankfurt und Ofen-Pest (1867. IV, 509—517).

A Ben Chananja-évtizedben folyóirata keretén kívül is gazdagította a felekezeti irodalmat. Itt első sorban említendő: alkalmi és zsinagógai

beszédek magyar (1860, 1861, 1866) és német (1863) nyelven. Rosenberg Lipót (német nyelvű) évkönyvében (1860) megjelent értekezése Józsa b. Gamaláról, a zsidó elemi iskola alapítójáról; a Mannheimer-Albumban (1864): Kabbalistisch-liturgische Reformen (IV, 280—297); az Ócár Chokhma c. héber folyóirat II. kötetében (1866) néhány tudományos megjegyzés. 1858-ban bibliai történetet adott ki: *Biblische Geschichte zum Gebrauche der israelitischen Volksschulen*. Annak magyar feldolgozása (legidősebb fiától, Löw Tóbiástól) megjelent 1864-ben és 1895-ig kilenc kiadást ért. Folytatás nélkül maradt egy gyűjteményes irata: *Történelmi és vallástudományi értekezések*, közli L. L. Szeged 1861. Tartalma: A magyar nemzetiség és a zsidók 11—44); a zsidó valláselvek (I. fent) második kiadása (45—108).

*

A Ben Chananja 1867. végével megszűnt, „részint mert az emancipáció után német hirlap fenntartása célirányosnak nem látszott, részint mert Löw nagyobb szabású tudományos munkák megírását tervezte, a mi a szerkesztői teendővel s a hirlapírásnak erőt szétforgácsoló tevékenységével nem volt összeegyeztethető.”¹

Tényleg életének ez utolsó korszakában kifejtett irodalmi tevékenysége tanúságot tesz szellemi erejének fokozott érvényesüléséről és termékeny központosulásáról. De most sem merőben a tudományos produkció szolgálatába állította. A zsidó kongresszus egybehívása éz az annak előkészítése, valamint lefolyása és eredményei körül keletkezett nagy felekezeti mozgalomban Löw Lipótnak is kiváló hely jutott. De, sajnos, a viszonyok úgy alakultak, hogy Szeged tudós főrbíja országos tekintélyével és párját ritkító hivatottságával a hazai haladó zsidóság vezető tényezőit nem segítette a tanácskozás, a szervezés és alkotás munkájában, hanem egyéni szempontjait és véleményét juttatta kifejezésre vitairatokban, melyek eme mozgalomnak legérdekesebb tanúi és emlékei közé tartoznak. Ezeket az iratokat, melyek tartalomban és alakban egyaránt magukon viselik Löw fentemlített nagyobb tanulmányainak jellegét, itt csak felsorolhatom: *Die jüdischen Wirren in Ungarn*, *Beitrag zur Zeitgeschichte*. Von Leon da Modena Redivivus (1868, 104 lap). *Der jüdische Kongress in Ungarn*, historisch beleuchtet. *Beitrag zur Rechts-, Religions- und Kulturgeschichte* (1871. 336 l.)². *Jüdische Dogmen*. *Offenes Sendschreiben an den Herrn Dr. Ignatz Hirschler* (1871. I, 133—176). *Das neueste Stadium der ungarisch-jüdischen Organisationsfrage* (1871. 80 l.).

1870-ben kiadta zsinagógái beszédeinek gyűjteményét, az első ily nemű munkát magyar nyelven. Már 1867-ből való az 1871-ben megjelent „Az áldozatlan zsidó-kultus” című történelmi vázlat. 1868-ban megjelent a magyar tud. Akadémiában július 6-án gr. Lázár Kálmán által felolvasott értekezése: „A zsidó eskü multja, jelene és jövője” (67 l.)³ A lipcsei zsinaton

¹ Löw Immánuel és Kulinyi Zsigmond, *A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig*. 227. l.

² E munka új címmel adatott ki másodszor 1874-ben: *Zur neuern Geschichte der Juden in Ungarn*.

³ V. ö. a Ben-Chananja VI. évfolyamában (1863): *Der Eid more judaico in Ungarn*; u. o.: *Die Lehre Philos vom Eid* (I, 213—221).

(1869) benyújtott javaslatok egyikéről Löw, ki a zsinaton részt vett, vállalta el a referatutumot, mely 1871-ben közzé tétetett: *Fahren am Sabbath* (IV, 299—329).

Mindezekben az években serényen folytatta azon tudományos feladatok végrehajtását, melyek a Ben Chananja utolsó évében főképen foglalkoztatták smelyek számára a „*Jahrbücher für jüdische Geschichte, Archäologie, Ritualkunde und Literatur*“ című évkönyvnek kiadását tervezte. E tervet nem valósíthatta meg, de ő maga már 1870-ben és 1871-ben kiadta a „*Beiträge zur jüdischen Alterthumskunde*“ első kötetét (244 és 190 l.). E kötet címe: *Graphische Requisiten und Erzeugnisse der Juden*. A mit Kayserling e munka még említendő második kötetéről mond,¹ hogy sokkal többet tartalmaz, mint a mennyit a címe ígér, ez áll az első kötetre nézve is, melynek utolsó szakasza behatóan tárgyalja a misna és talmud följegyzésének kérdését. A második kötet 1875-ben jelent meg; *Die Lebensalter in der jüdischen Literatur von physiologischem, rechts-, sitten- und religionsgeschichtlichem Standpunkte betrachtet* (459 l.). Ez a munka valóságos tárháza a rendszeresen feldolgozott kultúra- és vallástörténeti anyagnak és méltó befejezője Löw Lipót tudományos életmunkájának. Mert a folytatásban megátolta a halál. Az előszóban kilátásba helyezi egy harmadik kötet kiadását, melynek tartalma lenne: 1. A zsinagógai ritus; 2. a munkafelosztás, 3. szállítási eszközök a zsidó ókorban. E három tárgy közül csak egynek a feldolgozását, annak is csak egy részét találták hagyatékában. Ez a rész 1884-ben megjelent a *Monatsschriftban* (IV, 1—70), összesen öt fejezet a zsinagóga eredetéről és a zsinagógaépületről. A zsinagógai ritus archeológiájának tervezete, melyet az összegyűjtött iratok V. kötetében (21—36) olvashatunk, sejtelmi velünk a megkezdett nagy munkának jelentőségét.

*

Löw Lipótnak korai halála csak hatvannégy éves lett — pótolhatatlan veszteséget jelentett a zsidóság tudományára. De mikor születésének századik évfordulóját ünnepeljük, ne a veszteség érzete fűződjék a kegyeletes megemlékezéshez, hanem a csodáló hála érzete azért, hogy akkora munkát végezhetett a tudomány határainak bővítésére és a magyar zsidóság maradandó dicsőségére. E munka ismertetését pedig legyen megengedve néhány sorral bezárnom, a mily sorokkal ő szokta olykor a Ben Chananját ékesíteni.

אור הנגה אפל פֿרש
 דָּבָרוֹ תוֹרָה וְחֻקֵּיהָ פֿרש
 קְדוּמִנִּיּוֹת תִּקְרָה סֵדֶר
 בְּתִלְפִינֵהוּ אֶפְסֵהוּ
 קָנָא בְּעֵי לְכַבֵּד קְדוֹ
 שֵׁב יִשְׂרָאֵל בְּהַגֵּר הַדָּר

Budapest.

Dr. Bacher Vilmos.

¹ Winter und Wünsche, *Die jüdische Literatur* III, 856.

Löw Lipót mint talmudista.

Löw Lipót születésének 100. évfordulója nem tisztán a család emlékeinek nevezetes dátuma, hanem az egész haladó zsidóságnak egyik legkiválóbb emléknappja. Mélyen véste be nevét az ujabbkori zsidó történetben és örökbecsű alkotásokkal gazdagította irodalmunkat. Társadalmi és tudományos működése sokoldalú volt és ha gyűjtőlencsén át nézzük életének szerteágazó vonásait, úgy mozzanatokban gazdag, noha teljesen egybehangzó képet kapunk. Ha pedig a forrásokat keressük, melyekből Löw élete és munkái táplálkoztak, úgy az első és főforrást kétséggel a talmud képezte. Ez volt az a szilárd pont, melyre helyezkedett és melyhez száz meg száz kérdést kapcsolt. Legtöbb tanulmánya és mélyreható buvárkodása ebbe az irodalomba sorolandó. E helyen néhány vonással kívánok rámutatni arra, hogy hogyan tanulta Löw Lipót a talmudot és milyen irányt követett tételeinek az értelmezésében és szabályainak a gyakorlati életre való alkalmazásában.

A talmudról legkevésbé mondható az, hogy keveset foglalkoztak vele. Ezrekre, tizezrekre megy a kötetek száma, melyek a talmudból meritik tárgyukat és tartalmukat és alig van a gazdag zsidó irodalomnak bármely más szakba vágó terméke, mely teljesen mellőzhetné a talmudot. Mégsem alaptalan azoknak a panasza, kik a talmudot tudományos szempontból egy ki nem aknázott bányának tartják; kik irodalmi kiművelését egyoldalúnak és fogyatékosnak mondják. Már maga az a tény, hogy a talmudot annyi tévedés és félreértés veszi körül, igazat ad nekik. Holott igaz másrészt az is, hogy a zsidóságnak legkiválóbb tudósai és kutatói neki szentelték erejüket és idejüket. A felpanaszolt hiányoknak nagy része a középkor általános történetében keresendő. A fényes spanyol korszak lezárásával a halácha négy röfnyi területére szorult a zsidó élet. A talmud egyrészt elszigetelve a világi ismeretektől és az általános képzettségtől miveltetett tovább; másrészt csak annyiban képezte a tanulmányozás tárgyát, a mennyiben ezt a gyakorlati élet megkívánta. Az érvényben levő halácha kötötte le a legtöbb elmét; a mi ezen kívül esett, azzal az iskolák nem igen törődtek és általában az egész tanulás szigorúan irányító logikai fegyelmesség és objektív, tudományos ellenőrzés nélkül fejlődött tovább. Ilyen alapon jutott el az elvont és elszigetelt buvárkodás a közismert pilpulistikai irányig, mely mesterkéltséggel és szabadon kombináló éleselméjűséggel simít el minden nyelvbéli és tárgyi nehézséget és észrevétlenül elsiklik a reáliákban való legelembibb tudatlanságokon.¹

Ez az irány uralkodott tovább annak a korszaknak a hajnalán is, a midőn a több évszázados nyomás engedni kezdett és a szabadság után áhító zsidó szellem lerázhatta béklyóit. A zsidó tudományok megújho-

V. ö. Weiss *היסטוריה של התורה* (Zur Geschichte der jüdischen Tradition) ed. Wilna V. 246.

dásának kora volt az. A zsidóság ismét valóra váltotta nagy prófétája amaz igéjét,¹ mely szerint Ción egy napon szülte gyermekeit. Ősi multjához és le nem gyűrhető szellemi erejéhez méltó nagy férfiakat szült, kik mintegy varázsütésre megteremtették a zsidó tudományt.

A kultúrával egybeolvadt haladó zsidóság úttörői közé tartozik Löw Lipót ugy társadalmi, mint irodalmi vonatkozásaiban. Mindkét rendbeli működését jellemzi elsősorban az az irány, melyet ő, mint talmudista követett. Chorin A. Jeled Secunim című művéhez irt bevezetésében leírja a talmud és a gyakorlat közötti viszonyban kifejlődött egymástól eltérő felfogásokat, nevezetesen: 1. Az antik rabbinizmust, melynek képviselői annyira eltávolodtak a műveltségtől, hogy nyelvükben sem hódolnak tudományos törvényszerűségnek; a hébert sem kezelik a grammatika szabályai szerint. 2. Lényegben ugyanazt az irányt felszerelve modern nyelvvvel, mely a dialektika és misztika fegyvereivel, nem kevésbé egy mesterkélt szimbolisztikával megvédelmez minden pozitív és negatív értelemben vett szokást, melyet készen talált és megakaszt minden fejlődést. 3. A historiai irányt, mely kritikailag kimutatja egyes vallási képzetek és rituális megszorítások adott viszonyok között való keletkezését és fejlődését és a történeti kutatásokat gyümölcsöztetni kívánja a jelen számára, követelvén szabadabb és a historiai felfogásnak megfelelő szabályozását a vallási gyakorlatnak. 4. Az accomodatio irányát, mely ritust és kultuszt tisztán rabbinikus tekintélyek alapján, különböző módosítások által kíván a jelenkor viszonyaihoz alkalmazni. A felsorolt irányok gyakorlati téren mozognak és nem domborítják ki eléggé azokat az eltéréseket, melyek magában a talmud tanulmányozásában jutottak kifejezésre. De nem nehéz ezek kapcsán megállapítani Löwnek saját felfogását. Nála nem a gyakorlat a kiinduló pont, hanem a zsidó törvényforrás, a talmud és közvetlen irodalma. Tudományosan akarja megállapítani a talmud tételeinek teljes értelmét, függetlenül a létező vagy meghonosítandó gyakorlattól. Leginkább a historiai iránynak a hive, de nem követi mindenhol. Nem csatlakozik kifejezetten egy iskolához sem, mert abban a formában, a mint előtte kialakultak, nem indul ki egy sem az ősforrások eredeti értelmezéséből és szelleméből. A mi az 1. és 2. alatt felemlített antik rabbinizmust illeti, annak csak a neve „antik“, de tartalma legkevésbé az. Legfőbb programmpontja megvédelmezni minden tekintet és kritika nélkül a készen talált állapotokat. A mi szokás létezik, az annál az egy ténynél fogva, hogy létezik, szent és érinthetetlen; ha mindjárt csak 100 vagy 200 éves is és ha különben nem is hozható összhangzatba a talmuddal, azonfelül csak lokális jellegű. Az mind nem határoz. A jelent meg kell rögzíteni és elmozdíthatatlanul leszögezni. „Wo es die Orthodoxie für angezeigt findet, vollendet die Thatsachen zu rechtfertigen oder dem Drängen der Umstände nachzugeben, nimmt sie mehrfach zu Deduktionen ihre Zuflucht, die wegen ihrer Kühnheit wirklich in Erstaunen setzen“. A mi tehát tisztán historiai tényezők ered-

Jezs. 66, 8.

Gesammelte Schriften IV., 301.

ménye, feltéve, hogy 2–3 nemzedéken át tart, az örök életet igényel és „antik“, „ösi“, „orthodox“ és hasonlóan hangzó címek alatt szembehelyezkedik minden módosító szándékkal; szembehelyezkedik magával az ősforrással is, ha mindjárt formailag el is simitják ötletes magyarázatokkal. Ez az irány nem nyújt objektív és megbízható alapot a talmud tudományos értelmezéséhez. Az itt gyakorolt deduktív módszert nem követhette Löw mély gondolkodású szelleme már az ősforrásokra való tekintetből sem; noha ez a kör a talmud betűjén kívül eső elemi ismeretekben elárult vastag tudatlanságaival is visszataszítólag hatott rá. Nem szabad elfelednünk, hogy a szélső irány védelmezői, kiknek tisztos alakját immár két nemzedéknyi távolságnak a nimbusza veszi körül, kartársai, illetve közvetlen elődjei voltak Löwnek. Jogos kritikája szabadon és fesztelenül nyilatkozik meg velük szemben. Legnagyobb képviselőjüknek sem nézi el, hogy a Libanont átteszi Palesztina déli részére stb. Igen jellemzők a következő sorok, melyek Löwnek egy a létesítendő rabbiszeminárium tárgyában irt nyílt levelében olvashatók¹.

„Die Kraftausdrücke „Reformer“, „Neolog“, „Neuerer“ sind von den Schildträgern der Orthodoxie in Pressburg seit nahe an fünfzig Jahren so oft benützt worden, dass sie sich wirklich ganz abgenützt haben. Also gut: wir sind die Reformer, Neologen! Da die Orthodoxie oder Paläologie den Libanon in den Süden Palästina's verlegt, so müssen wir, die wir von der nördlichen Lage desselben überzeugt sind, der Reform oder Neologie den Vorzug geben, die dem Libanon ebenfalls diese geographische Lage gibt.“

Az antik irányt jellemző sulyosbitó elvről, a megnehezítés tultengéséről szintén kimutatja, talmudi forrásokra utalva, hogy nem az ősi zsidóságnak a kritériuma, hanem az askézisre hajló, tulnyomóan lengyel iskolák produktuma, melyek elszigetelve a kulturától és a társadalmi élettől fejlődtek ki oly rideggé.²

A többi iránynyal szemben, melyet elvben többé-kevésbé követ, különösen két pont emelendő ki, mint a mely leginkább jellemzi Löw decizióit. Ő átviszi a talmudra és irodalmára a szigoru tudományosság elveit. Ez exact eljárásból következik először az, hogy a kérdések kifejtése induktív. Nem lebeg előtte egy *előírán zott* eredmény, melytől egy iskola sem szabadulhatott teljesen. Kiindul az első forrásokból és végig halad nagy alaposággal az egész szakirodalmon és azután mondja ki az utolsó szót. Ezt az eljárást tartja az egyedüli helyesnek és célravezetőnek.

Szigoru tudományossága megóvja továbbá kényszerített egyeztetésektől és fikciók elfogadásától, még ha azok nagy tekintélyektől származnak is. Különösen kikel az u. n. *hetterek* ellen. Egy helyen, a hol az álatoknak hetter alapján szombaton való kihasználásáról van szó, azt mondja: Eine solche Fiction ist mit der strengen Wahrhaftigkeit, welche die Religion

¹ Gesammelte Schriften IV., 456.

U. o. I. 17.

U. o. IV. 308.

Israels von ihren Bekennern fordert, in keinem Falle verträglich. Sie gehört zu den Verirrungen des casuistischen Geistes.

Mély talmudi tudása és beható szakismerete párosítva a kor magaslatán álló nagy műveltségével fontos és mértékadó tényezővé avatta hazánkban és külföldön egyaránt, mindenhol, a hol zsidó kérdésekről volt szó. Az állam, a hitközségek és a zsidó ügyek vezetői hozzá fordultak véleményért. Tekintélyes responzumgyűjteményt hagyott hátra, mely nemcsak kortörténeti szempontból érdemel figyelmet, hanem maradandó értékű marad belső, tudományos tartalma miatt. A kérdéseket saját kora vetette fel és azok még mindig nem tűntek le, hanem megújulnak időről-időre és Löwnek responzumai újból meg újból aktuálisakká válnak. Beható tanulmányt szentel a zsinagógai ritusnak és a vele kapcsolatos kultusz és liturgiai kérdéseknek (Gesammelte Schriften IV., 1—299). Chorin életrajza nyomán (u. o. II., 251—420) sok fontos és elvi jelentőségű gyakorlati kérdést világít meg. Nem hagyhatjuk említetlenül egyik legbehatóbb művét, mely a zsidó házasságjog rendszerét tárgyalja Frankel Z. hasontartalmu műve kapcsán és sok oly kérdést fejteget, melyet az ujkor áramlata vetett felszínre (Eherechtliche Studien, G. Sch. III. 12—334).

Cikkünkben leginkább azokra a tanulmányokra utaltunk, melyek decizorikus jellegűek és a gyakorlati mozzanatokot tolják előtérbe. Löwről azonban legkevésbé mondható az, hogy elmélete és iránya tisztán a napi események hatása alatt fejlődött volna ki. Ő elsősorban tudós volt. Őt a talmud ép úgy érdekelte ott, a hol történeti anyagot nyújtott, mint a hol adalékot talált gyakorlati kérdésekhez. Ha egy szóval kellene felelni arra, hogy hogyan tanulta Löw a talmudot, elég annyi, hogy *ישנה*, a tan, a tudás kedvéért. Kutatási rendszerében nem a gyakorlati mozzanatok uralkodnak, hanem az erős akarat és legyőzhetetlen vágy, úgy megismerni és értelmezni a talmudot, a hogy azt maga a talmud belső tartalmánál, nyelvénél, történelmi háttérénel és egész természeténél fogva a lelkiismeretes és alapos tudóstól kívánja. Ennek az objektív kutatási rendszernek köszönhetjük a talmudi régiségtan körébe vágó tanulmányait is, melyeknek bővebb ismeretése más cikkekre tartozik.

Budapest.

Dr. Guttmann Mihály.

Löw Lipót mint talmudi archäologus.

Vezére, ébresztője volt Löw Lipót a magyar zsidóságnak sok tekintetben, de a tudomány terén számottevő jelenség volt és elismert tekintély a zsidóság egyetemességében is. E cikk keretében tudományos működésének azt a részét kívánjuk méltányolni, mely a talmudi és általában a rabbinusi régészetre vonatkozik. Löw Lipót tudományos egyéniségében határozottan a régiségbuvár domborodik ki legjobban. Azok a munkák, melyek miatt Löwöt leginkább emlegetjük és a melyekre ma is szívesen rekurál a szakember, kétségkívül az archäologia körébe tartoznak.

Már 1865-ben cikket ír a Ben Chananjában a talmudi régiség-tan ápolásáról.¹ Fájdalommal tapasztalja, hogy míg a bibliai, görög és római régiség-tan oly pompásan virágozik, míg emezek számos tankönyvben, monographiában és kutatásban igen becsült disciplinát tesznek ki, addig a talmudi régiség-tan, mely pedig nem kevésbé fontos, parlagon hever. Löw a talmudi archäológiát a zsidó theológiától várta. Éppen a halákhával foglalkozók volnának leginkább hivatva e disciplinát megteremteni, mert először is ők értik a szövegeket legjobban, aztán a halákha a legtisztább forrása a régiségnek és végre is a halákhisták volnának legjobban érdekelve a talmudi archäologia megteremtésében, mert a reáliák ismeretével az anyag is, melylyel dolgoznak, tehát a talmudi irodalom egésze érthetőbbé válnék előttük. Persze, Löw jól tudja, hogy a kinek a halákha kell, annak keblében nem ég a vágy a dolgok archäologiai és historiai megértése után, és a ki ez utóbbiért lánghol, annak viszont a halákha nem kell. Egy félszázad előtt hangzott el e panasz és azóta az elmék iránya nem változott. A régimódi emberektől Löw nem vár semmit, de annál inkább sürgeti, hogy a fiatalabb nemzedék, mely megkedvelte a rendszeres tanulmányokat, ne idegenkedjék a halákhától, hanem mélyedjen el benne, mint hivatása legelső kellékében. Löwnek ez a kívánsága, mondhatjuk, nem valósult meg.

Még kevésbé valósult meg Löw azon propozíciója, melylyel a bajon segíteni akart. Tudva, mily rengeteg a talmudi archäologiai anyag, mily nehézséggel jár annak tárgyi és nyelvi átkutatása, hogy el kell lankadnia annak; a ki egymaga akarná e halmazt rendbe szedni, egy tudományos talmudi egyesület kreálását ajánlja, melynek célja volna, hogy egy közösen kidolgozott terv szerint a talmudi ókort összefoglaló munkába vegye, „mihelyt az arra szükséges philologiai és archäologiai előmunkálatok szolgáltatva lesznek“. Sajnos, még csak az előmunkálatok sem készültek el. Löw már a maga idejében is fölsorolt egy pár újabbkeletű munkát, mely biztató jele volna a tőle kívánt új iránynak, és a félszázad óta, mely azóta lefolyt, igen becses és nagyfontosságú munkák láttak ugyan napvilágot, melyek már is számos talmudi részletet dolgoztak fel archäologiai szempontból, de egészben véve a monographiák sokkal is gyérebbek és hiányosabbak, mintsem hogy azt mondhatnók, hogy e részben nincs mit kívánnunk.

Löw teljesen tisztában volt a feladat természetével. Oly munka lebegett szeme előtt, melynek tárgyai volnának földmivelés, ipar, kereskedelem, hitelügy, lakás és ruházkodás, étel- és ital, jog és szokás, család és község². Programnak kitünő. Elég volna egyelőre, habár a talmud még sok egyebet is tartalmaz. Erre a sok egyébire is áll az, a mit Löw ez alkalommal megjegyez: „A vallástörvény ezen mozzanatok egyike iránt sem viseltetett közömbösen; mindegyiket közülök érintette befolyásával, ha ugyan nem rendezte és szabályozta. A zsidó régiség-tan, melynek erről lelkiis-

Die Pflege der talmudischen Alterthumskunde, Gesammelte Schriften 3, 1 11.
Graphische Requisiten I., előszó, VII. lap.

meretesen referálnia kell, ennél fogva elválaszthatatlan vallástörténeti kutatásoktól". Ez volt Löw meggyőződése, és még egy harmadik helyen is¹ kimondja, hogy a zsidó (igy) régiségtan *theologiai* disciplina. Ezzel menti ki abbéli eljárását, hogy ez irányu munkáiban messze tulmegy azokon a határokon, melyeket a címbe li programm megígérni látszik. Löw ugyanis, a ki egyaránt jártas volt a talmud rengetegeiben és annak származékaiban, a kommentárookban, döntvénytárakban és decizorokban, egészen a legujabb korig, nem mulasztja el, hogy kutatása egyes pontjait végig kísérje korokon és évszázadokon, míg ugyszólván a napi kérdésekhez jut el. Igy cselekszik p. o. a házassági jogban, az orgonakérdésben, a konfirmáció dolgában stb.

Löw e felfogásához azonban szó fér. A talmudi archäológiát én mérőben szétválasztanám a theológiától és még inkább a párt- és napikérdésektől. Gyökere a theológia, de élete független tőle. Az élet spontán, privát természetű jelenségei azok, melyek előttem első sorban teszik a talmudi archäologia anyagát. A házépités, étel, ital, ruha és gyógykezelés, meg sok egyéb életnyilvánulás dolgát érdemes a maguk mivoltában föl-kutatni; a theológiai vonatkozás fontossá teszi őket, de se nem érdekessé, se nem világossá; e tulajdonok magukban véve teszik ki természetüket.

Ha Löw valamely egylettől várta az üdvöt, ez a reménye, legalább a dolog külső oldalát tekintve, félig-meddig teljesült. Az írás eszközeiről szóló két kötetes művét t. i. az Institut zur Förderung der isr. Literatur, a mai Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums előd je adta ki. De a dolog lényegét, a nehezebb részét, a tudományos kutatást semmiféle szövetkezet nem vette kezébe. Akadémia kellett volna, ha a zsidóknak volna akadémiájuk. Állami támogatás kellett volna, ha az állam támogatná a zsidó tudományt. A különböző országok vagy legalább egy ugyanazon ország zsidó tudósainak kellett volna a vállalat kedvéért egyesülniök, ha zsidó tudósok valaha és valamely célból egyesülni tudnának. Ennél fogva maga Löw látott a dologhoz, és ha nem is valósította meg programja egész terjedelmét, mégis oly sok anyagot dolgozott föl, hogy bátran őt lehet nevezni a talmudi archäologia atyjának.

Löw egyes kötetekben és témák szerint akart a talmud régiségi anyagával megküzdeni. E tárgy u műveit szerényen ily cím alá foglalta: „Beiträge zur jüdischen Altertumskunde“; a „Graphische Requisiten und Erzeugnisse“ képezte az első, a „Lebensalter“ képezte a második kötetet; ez utóbbinak előszava szerint még reménykedett (1874-ben), hogy egy éven belül közzé fogja tenni a harmadik kötetet, melynek tárgyai lettek volna 1. „A zsinagógai ritus, 2. A munkafelosztás, 3. A fuvarzó eszközök a zsidó régiségben“. Sajnos, e terv nem valósult meg. A rákövetkező évben, 1875-ben a tervező megszűnt tervezni, az alkotó nem alkotott többé és a gondolkodó fő örök nyugalomra tért. Csupán a zsinagógai ritusból maradtak ránk tekintélyes töredékek, melyek halála után láttak napvilágot.

¹ Lebensalter, előszó elején.

Ha már most vizsgáljuk, mit tett Löw Lipót a talmudi archäologia számára? Feleletünk az, hogy a gondolat, a terv és a sürgetés is tett, sőt tán nagyobb tett, mint a kivitel megkísérlése. Mindamellett nagyon számbaveendőek Löw dolgozatai is. Az írás eszközeiről szóló munka az első tökéletes ilyenmü monographia. A „Lebensalter“ pláne grandiosus munka. Nagy gondolat az, a zsidó ember életét születésétől haláláig ily módon végig kísérni. És a töredékes zsinagógai rituson kívül még sok más témát is példásan dolgozott föl az öreg Löw. Elszórtan találhatóek e dolgozatok a fia, Löw Immánuel által kiadott ötkötetes összegyűjtött művekben. Csak a munkafelosztásról és a „Transportmittel“ témáról, melyet pedig tervbe vett, nem találtam nála semmit. Ellenben igen figyelemre méltóan dolgozta fel a zsidó házassági jogot, a talmudi mantikát, valamit a medicinából és hygiénéből, igen kedvesen a koszoru és korona témát, írt színészetéről, zenéről és énekről, valamint a rabbik hivatalos öltözékéről. Ez utóbbi témát Löw felsőbb helyről való fölszólítás folytán írta, mert tudvalevő dolog, hogy Löwöt a kormány is elsőrangú tekintélynek ismerte el. Aktuális téma volt „a zsidó eskü“ is (Pest 1868.), az egyetlen ilyenmü munka különben, melyet magyarul írt és melyet épp azért a külföldön nem igen említenek. Annál inkább említsük mi.

Löw mind e dolgozatokban nemcsak a forrásművekben, hanem az ókori latin írónál is, valamint az egész idevágó irodalomban bámulatos olvasottságot tanusít. Mert a kivitel dicsőségéhez hozzájárul nála tudatos fölismerése annak, hogy mire van szükségünk; tudta, hogy összehasonlító módszerrel kell dolgoznunk, tudta, hol kell rámutatni arra az általános nyereségre, mely az emberi mivelődéstörténetre a mi irodalmunkból származik. Mindezért hódolattal nyújtjuk emlékének a babért, neki, a talmudi archäologia első nagy bajnokának.

Bécs.

Dr. Krausz Sámuel.

Löw Lipót mint rabbi és theologus.

„És meghagyta, hogy tanítsák Jehuda fiait az íjjal bänni! Nézd, meg van az írva Jásar könyvében.“

Löw Lipót, a kinek századik születésnapja emlékűnnapjára készül a tudományos világ, egyike volt azon kimagasló alakoknak, a kik fenkölt szellemök bélyegét rányomták a századra, melyben éltek és működtek, küzdöttek és vezettek, és miként önmaguknak hirnevet, úgy fajuknak és hazájuknak is dicsőséget szereztek. Soha vezető állásban levő férfiura nem lehetett méltóbban alkalmazni a bölcsondást. „Láttad-e a munkáján serényen dolgozó férfiut — királyokkal szemben megállhatja helyét, de nem állhat meg a sötéten látók előtt“ (Példab. 22, 29), mint százados emlékűnnapunk dicsőült hősére. Jellemképét ugyanazon színekkel lehetne festeni, mint a milyeneket R. Chanina kortársai használtak, midőn szándéka tisztaságát

és törekvése jóhiszeműségét a következő képletes elbeszélésben jelezték: „Rabbi Chanina egy alkalommal meggyőződött arról, hogy mekkora áldozatkészre képesek az ő földijei, midőn arról van szó, hogy Izrael szellemi élete gócpontjának, Jeruzsálemnek tekintélye és tisztelete a lehető legmagasabb nivóra emeltessek; s e c lélekemelő látvány arra serkentette őt, hogy ő a maga részéről is hozzájáruljon ezen a közjó előmozdítására irányzott törekvés megvalósításához. Mit tett? Kilépett kisvárosias lakóhelyének határain túl, keresett, kutatott, míg egy követ nem talált, mely idomtalan, csiszolatlan alakjánál fogva nagyon is rászorult az átformáló avatott kezére. A kő most már használható állapotban volt, de honnan veszi a szállító erőket, a melyek az alapkőnek is beváló értéktárgyat rendeltetési helyére hozni segédkezhetnek? Hogy ez mégis oda jutott, a hol helyén volt, — tudatja velünk a régi hagyomány, — az valóságos csoda számba ment. Az örök igazság ugyanis őt angyalt rendelt ki emberi alakban, s ezek nyújtottak segédkezet a nemes gondolkozásra valló szándék megvalósítására. (L. Sir has. rabba c. 1.) E képletes elbeszélés széles fénysávokkal világít be a mult század vallástudományi viszonyaiba hazánkban, különösen annak első felében. A talmudot, emez óriási méretű erraticus sziklatömböt, a tudványok elég nagy sokasága köszörükönek nézte, melyen változatos eredménnyel nagy alkotásokra képes elméjüket kardélesre fenték, de csak kevés istenáldotta szellemnek adatott, hogy azt a tudományos kutatás fellegvárába beleilleszszék. Ötféle angyali erő szükségeltetett a messze távolban lengő cél elérésére: *idealizmus, ambíció, erkölcsi bátorság, állhatatosság és meggyőződés.* — És az igazi ethos eme kisugárzásai összpontosultak az ünnepelt személyiségében, a kin Elisa prófétának óhaja „a kettős szellem“ dolgában teljes mértékben teljesedett. Mert az elfogultságtól ment s csakis az igazságot szem előtt tartó ítélet Löw Lipótban el tudja választani a *rabbit* a *theologustól*, a *gyakorlatot* az *elmélettől*.

*

Löw Lipót állása és helyzete azon gyülekezetekben, melyeket a Gondviselés működése színhelyül kijelölt, megfelelt a lelki gondozására bízott hitfelek vallásos nézeteinek és műveltségi fokának. Az egymástól annyira elütő viszonyok között a rabbi tevékenységének sokszor tulterhelt hajója, majd a félreértések Scyllája, majd meg a gyanúsítások Charibdiséhez evezett közel, bár másrészt az elismerés és méltatás Jöreményfoka szélviharok és forgatagok közt is biztos menedékhelyül kínálkozott. Talán tapasztalatból, vagy a küzdelmek előérzetében sorolta Káro József (Hilchot kevod rabbo vetalmid chacham 242, 1 és 2) a rabbit megillető tiszteletéről szóló törvény-cikkben e két tételt egymás mellé: „Kötelessége az embernek rabbijával szemben tiszteletet és megbecsülést tanusítani, még pedig fokozottabb mérvben, mint saját atyjával szemben, és közvetlenül utána: a ki rabbija vallásos nézetét és intézkedéseit vita tárgyává teszi, vagy a ki békétlenséget szít rabbija ellen, vagy végre a ki a szenvedélyeket viharozza fel rabbija ellen, olybá veendő, mintha magára a hitéletre törne.“ Hová is lépzen a gyüle-

kezet vezérférfiának a tekintélye, ha boldog boldogtalan korlátolt látóköre vagy rosszakarata mértékét szabná a rabbi működésére, vezetésére és tanítására ?

Nagyjában nem is ejthetett csorbát Löw Lipót tekintélyének fénylő pajzsán sem a halachai „táblabírák“ (a mint egyik szellemsziporkázó írásában nevezte a pilpul rajongóit) feje tetejére állított dialektikája, sem pedig a kevésbé jelentős helyi szokásokat is sinai-tantételeknek tartó felületesség. Hogy mennyire tartózkodott Löw gyökeres ujitásoktól, e mellett eléggé tanuskodik az a megcáfolhatatlan tény, hogy egy helyen sem, a hova változatos sorsa vezette, a magyar nyelvnek a zsinagógában és iskolában meghonosításán kívül valami lényeges változás fűződik az ő nevéhez. Selómo halévi „Hozott Istenje“, melylyel a szombati arát szerzője nevének anagrammjával üdvözik, Löw Lipót templomaiban még ma is felhangzik és tudomásunk szerint a maarib bizmano sem vesztett ősi jogából. E tekintetben alig van különbség Móse Szófer és a talmudi régiségtan nagy művelőjének konzervativizmusa közt. Mindkettőnél irányadó elv, hogy „tilos az új a tóra alapján“ (Chat. Szófer Órach chajim, resp. 28.) Általán véve sem a „Szegedi Zsidók“, sem a „Szegedi Chevra“ történetének lapjai, de még a nagykanizsai és pápai hitközség és chevra alapszabályai sem mutatnak a multtal szakító változásokat, melyek a mende-mondákra esküvő együgyűség által terjesztett „radikalizmust“ igazolnák. Löw Lipótnak gyakorlati téren kifejtett buzgósága és lelkesedése kellő világításba helyezi a régiek röpke szavát: „minden a sorstól, illetve a viszonyoktól függ.“ Kockáztatta volna csak a mi szellemóriásunk, a mit a kor joggal „csodált tüneménye,“ a Chatam Szófer (Ór. Ch. resp. 72.) a Nóda Bijehuda (II. 30)-nak a napernyőről szóló döntvényéről mondott, hogy t. i. „kár ezért a világot megrendíteni“ vagy mondotta volna csak a minden oldalról céltáblának tekintett nagy rabbi ugyancsak a Ch. Szóf. (Ór. Ch. 157) értelmében, hogy böjtnapokon gyöngélkedő *nem böjtlőknek* a tórához való felhivatása ellen semminemű komoly ok nem szól, kérdés, hogy nem vonták-e volna fel a célzásban csalhatatlan tűzerek nehéz ütegeiket, melyek a „világot megrendítik.“

A *gyakorlati* rabbinikus tevékenység terén kifejtett működésénél sokkal mélyebben járó nyomokat hagyott hátra mondhatni páratlanul álló szónoki képessége. Mintha csak Jezsaias szeráfja az égi oltárról vett parázsával érintette volna génius csókolta ajkát. Azok, a kik annak az élvezetnek részesei voltak, a mit egy-egy Löw-féle derása, vagy a modern értelemben szerkesztett hitszónoklat nyújtott, még ma is extazissal határos elragadtatással beszélnek róla. S ha már a nyomtatott szó varázshatása alól nem vonhatja ki magát az értelmes olvasó, mennyivel fokozódhatott az az élő szóban, mely színmézként folyt Löw ajkáról, a kinek már patriarkális alakja magában is csodát művelt a hallgatóra. A kisteleki, zimonyi és részben a veszprémi templom avatási beszédei azt az általános ítéletet váltották ki másvallásuak részéről is, hogy Löw-féle szónokot száz esztendőben az Isten jó kedvében

csak egyszer teremt. Igazolt is az ilyen fellengősnek látszó vélemény, mert csak nagy ritkán akadni templomi szónokra, a kiben a nyelvezet bűbájossága, a gondolat mélysége, a kifejezés egyszerűsége, az iránybeli cikornya ellen táplált ellenszenv s az előadás mesterkéletlensége oly mérvben összpontosult volna, mint Löw Lipótban. S ha egyik irigye azt irta róla, hogy Löw beszédeit különösen *késsel* írja, sine ira et cum studio hozzátehetné volna, hogy ahhoz a késhez soha hozzá nem tapadt az ízetlenség rozsdája. S a mint beszédeivel és társalgási modorával elbűvölte lelkészi gondozására bizott hitfelei apraja-nagyját, ép oly jóakaró és résztvevő tanácsadónak és megbízható emberbarátnak bizonyult mindenkivel szemben, a ki bármely ügyben fordult hozzá. Löw mint rabbi igazi lelkiatyja volt hitközségének.

* * *

Löw Lipótnak a *theologusnak* jelentősége találóbban nem jellemezhető, mint azon verssorokkal, melyeket Munk Salamon hiráda szerint (R. Tanchum 7) Maimonides a Misné Tóra befejezése után nagy munkájának egyik régi kézírata végére tűzött: „A tudás tágas mezején — Kévéit kötött sok ügyes kéz. — Másoknak meg kalászgüjtésből jutott rész. — Kalászgüjtésük bőven fizetett. — De mig az ő kévéjük földre esett, Az én kévéim föl-emelkedett.“ Löw Lipót önerzetes szókimondása, mely nem egy esetben a néplélekben kiirthatatlan gyökeret vert és tekintélyt és nézetet figyelmen kívül hagyva, feltartóztatlanul kitüzött célja felé tört, testvéreit a hitben és bajtársait a küzdelemben feszült viszonyba szoritották vele szemben (L. a többek közt Hochmuth Ábrahám, Leopold Löw als Theologe, Historiker und Publicist). De valamint a „fegyverek között hallgatnak a törvények“ és a hadakozó felek csatazajában érdemszámba csakis a célt ért golyók és az elevenre talált kardvágások száma megy, a harcképtelenné teendő, támadási eszközeitől minden áron megfosztandó személyiség mivolta, a tudományos világban és a tágabb körű társadalomban kivivott állása azonban rendszerint figyelembe nem jön: azonképen ferde és egyoldalú nézőpontból itélnők meg Löw kimagasló nagyságát a zsidó theologiai irodalom terén ama magatartásból, melyet a magyar zsidók szervezkedési kísérleteivel szemben tanusított. Még azok is, a kik a hitközségl politika sikamlós lejtőjén bizonytalan lábunak és szerencsétlen kezünek színében tüntették föl, bevallják, hogy egy oroszlán lábnyomai maradtak azon vissza s hogy erős kéz volt az, a mely a támadó fegyvert forgatta. Löw Lipót briliáns irányja, melylyel a legszárazabb talmudi és halakhai anyagot élvezetes mesterművé alakította, bámulatot keltő otthonossága az „előbbi“ és „későbbi“ talmudtekintélyek tömkelegszerű szellemi műhelyeiben, éleslátása és boncoló virtuozitása, melyet vaskos kötetekbe foglalt véleményes jelentéseiben, archaeologiai kutatásaiban, történelmi értekezéseiben és korszerű kérdések megpendítésében és fejtegetéseiben a historia-kritika kedvenc módszere nyomán alkalmaz, kiváló helyet biztosítanak Löw Lipótnak Rapoport, Zunz, Frankel, Geiger, Luzato és Krochmal mellett, bár egymástól elágazó csapásokon haladtak legyen a közös cél, az általuk fölismeret igazság felé.

Igy például mi nem látunk valami áthidalhatatlan ürt a konzervatívnek tartott Frankel „tanácskozásai és megismerése“. (Darché hamisna 5) és a radikálisnak híresztelt Löw véleménye között, mely szerint a hagyomány a fejlődés útján képződött, valamint hogy Maimonidesnek, a kodifikáció terén cáfolatlanoknak proklamált állításain gyakorolt kritikájukban sem állanak valójában messze egymástól. (L. L. die Maimonidesfrage, B. Chananja I. 145—157. — Kerem Chemed III. 67.) Azért mi emberileg teljesen megbocsáthatónak, mert a dolog természetében rejlőnek tartjuk Löwnek gáoni alaposággal eszközlött kutatását félbeszakító elkeseredettségét, (Die Tradition B. Chan. IV, 223—227), melynek következőképen ad kifejezést: „A mi korunk philologiai és archaeologiai vívmányai következtében segédeszközökben sokkal gazdagabb és a mai zsidó theologia feladata eme segédeszközöket egész teljökben hatalmába ejteni, hogy azokat azután tudományos érzékkel és jámbor kegyelettel az iráskutatás oltárára le lehessen tenni. De ezen feladat megoldásától eltávolodnak azok leginkább, a kik ezen segédeszközöket megvetvén, a közönséges hagyomány-elmélet érdekében előidézett vak lármát a zsidó theologiai irodalom meggazdagodásának tartják, vagy annak híresztelik, a nélkül, hogy meggondolnák, miszerint az ő szenvedélyes pártoskodásuk a zsidó dogmatikának csak kínos zavarokat okoz. A helyett, hogy vakbuzgó kifakadásokban tetszelegnek, jobban tennék, ha megkisérelnék megoldani a problémát, hogy mikép történhetett, hogy a hagyomány, mely állítólag alárendelt különségek és aprolékosságok ismeretének birtokában volt, mégis még vallástörvényi szentirási helyek értelmét és sok fölötte fontos vallásos szokás régibb gyakorlatának ismeretét elvesztette.“

Hogy a zsidó theológiában milyen nélkülözhetetlennek tartotta a talmudi és rabbinikus forrásmunkák tanulmányozását, tanusítják a többek közt a Graphische Requisiten bevezetésének következő szavai: „Ismeretes az a nagy pontosság, szorgalom és lelkiismeretesség, melyet Zunz a toszafiszták irodalomtörténetének szentelt. Azonban ki használja az általa gyujtott világot? A kik teszik, nem tanulmányozzák a toszafisztákat, és a kik a toszafisztákat tanulmányozzák, nem igen vesznek tudomást a tetszetős chronológiai rendről, a melybe a kritikai történetkutatás a talmud frankogermán folytatóit állította.“ Továbbá „a halachisták elhanyagolják az irodalom történetét, az irodalom-történészek a halachát. Ideje volna, a zsidó szellem és élet kifejlődését hüen visszatökröző tartalomba belemélyedni, és különösen az annyira háttérbe szorított halachának tanulmányozását újra fölvenni.“ Löw sok más írása értelmében az itt használt „halacha“ nem mint a talmudi vitatkozásból leszűrődött vallástörvényi döntvény, hanem általában mint a talmudi irodalom tanulmányozása értendő (V. ö. B. Chan. IX. 311. folyt és Gesammelte Schriften I. 1—13, Über den Geist des Talmuds. Jüdische Dogmen 153—161.)

S a midőn feladatunk szük keretéből felénk tekintő e mikroszkopikus fényképben lehetetlen felismerni Löw Lipót élethü alakját, ott látjuk Löwöt

polyhistori egész nagyságában, a mikor „Die Lebensalter in der jüdischen Literatur“ című művét foglalkozásunk tárgyává tesszük. Eme valóságos talmudi encyclopedia megbecsülhetetlen kincsesháza a talmudi irodalomnak. Erre joggal ráillik (Aboth V. 22.) B. Bag mondása: „Forgasd csak, forgasd, mert benne van minden, mi Löw Lipótot mint theologust, elveit, irányát és élete célját jellemzi“. *Elve* az általa vallott igazság feszélyezetlen kimondása, *irány*a a tudományos haladás, *életcélja* a zsidó tudománynak a hozzá méltó helyet kivívni az emberiség művelődése történetében.

Nagybecskerek.

Dr. Klein Mór.

Löw Lipót mint magyar zsidó hitszónok.

Templomî szónoklatainak mintáját megtaláljuk a Ben Chananja 1867. esztendei évfolyamában. Újévi beszéd az, mely szól az ítéletről. Igen világos, átgondolt meleg beszéd az a vádlottról, a vádlóról, a tanukról és a bíróról, példája annak a lélekbeható erőnek, mely Löw vallási tanításában uralkodik.

Magyar nyelvű hitszónoklatait a „Zsinagogai beszédek“ sárgult kötete tartalmazza. Mindössze 18 beszéd, de benne van Löw Lipót.

Löw Lipót új idők hirnöke, előkészítője és köszöntője. Mindenben céltudatos, az igazság rabja, közérdek munkása, haladás úttörője.

A zsidóság és magyarság életének, érzésének összeforradása munkál benne. Beszédeiben, theologiai tanításaiban is a magyar hazának sorsával foglalkozik, erre a tárgyra mindegyre visszatér, azt szóba hozza lobogó szeretettel, lángoló lelkesedéssel.

Idegenben született, de a magyar karakter csodálatos vonzóereje, mely mindaddig ellenállhatatlan lesz, míg hamisítatlan marad és uralkodik benne a hatalmas igazságszeretet és az ösgyökerű jogérvés, megragadta az igazság emberét és magyarrá tette, mint a magyar közélet és irodalom oly sok más jelesét.

A magyarság ügyének igazságában — és a mi előtte azzal egy volt: diadalában, bizott azzal az erős hittel, a melylyel a világtörténetet kormányzó egy erős Isten igazságában hinni tudott. Csodálatos az ő politikai érzéke is, a mi voltaképp nem egyéb, mint az igazságba vetett rendületlen hit. Van ebben valami prófétai. A haladás zászlóbontója és zászlóvivője volt, az értelmiség terjedésének apostola, a zsidóság egyenjogusításának fáradhatatlan szószólója, ügyengetője, a zsidó iskolák ügyének szilárd támasza — és minthogy a zsidóság szellemi és ethikai kulturájának egyik jelentékeny eszköze a zsidó hitszónoklat, melyben a zsidóság lelke beszél, a magyar zsidóság magyar kulturájának pedig abban az időben legszembezőkőbb fokmérője a magyar zsinagogái beszéd — Löw Lipót egyúttal a magyar zsidó hitszónoklat megteremtője.

Mint olyan ember, a ki mindenben céltudatos: magyar zsidó homiletikai irodalmat szeretne megteremtteni. Ebben az irányban óhajt példaadással

szolgálni, midőn hitszónoklatainak és beszédeinek fentemlített első gyűjteményét közreadja. De már 1847-ben megpróbálkozik egy homiletikai lap szerkesztésével „Magyar Zsinagóga“ cím alatt, melynek célja leendett a zsidó-magyar templomi beszéd művelése és irodalmi fejlesztése. Ez a törekvés azonban dugába dőlt, nem birt kellő megértést és méltánylást kiváltani és az első kísérlet után megakadt.

Mindig szemei előtt lebegett a magaszós cél: magyarrá tenni zsidó templomainkban a vallási tanítást. Már 1845-ben figyelmezteti „tudós hitsorsosait és érdemes kollegáit“, mikép *most már megérkezett az idő, hogy a honi hangokat a nyilvános isteni tiszteletnél s különösen az isteni szó hirdetésénél használni kezdjük*, mi által a magyar nyelv — a kor valóságos kívánalmaival összehangzólag és polgári törekvéseinkkel megegyezőleg — végtére azon helyet foglalandja el, melyet eddig a (tisztá vagy megromlott) német nyelv elfoglalt.“ Hurvitz Pál nemes példájára hivatkozott, a ki konzervatív iránya mellett a vallási téren minden változtatással szemben szokásos idegenkedést ebben a kérdésben nem osztotta.

*

„A zsidó prédikáció nem egyéb, mint a szentírás mélyebb buvárlása, magyarázása és az életre alkalmazása“ — ez Löw Lipót definíciója a zsidó hitszónoklatról. Födolog tehát a szentírásból meríteni. Födolog a szentírás átértése és tanításainak az életre, a jelenre alkalmazása. A hitszónok feladata szövélneket gyujtani, mely éltető táplálékát a bibliából nyeri és mely megvilágítja az ösvényt a jelenvaló élet bonyodalmaiban. A régmultnak kell szólnia a mához. Ez a szó: „élet“ pedig egy oly széles-látókörű ember előtt, mint Löw, sokat jelent. Az egyén küzdelmét és szenvedélyeit, diadalait és sikereit, a családi lét örömét és válságait, a társadalmi élet fejlődését, kinövéseit, félszégeit, a szellemi élet vívódását, alakulását, forradalmait, a történelem dobogó lépteit, a mint talajrergető súlylyal a kor mesgyéin áthalad, politikai elvek küzdelmét, politikai ármányok aknamunkáját, helyzetek bonyodalmaikat és azok megoldását, nemzetek vágyait és magaszós ábrándjait, a nyomottak sóhaját, szentséges aspirációkat és véres harcokat, haladást, kétségbeesést, küzdést, diadalmat.

Bizony ez a szó: *élet*, sokat jelent. Ám ott van a világító fáklya, a biblia, melynek világossága minden korok homályának oszlatója. A történet géniusa a mult lelkétől s a hit szellemétől ihletve Isten szavát hirdeli a jelennek, a prófétai ige lángja a történelmi alakulások szikláit közöit utat világít és helyzet szól helyzethez, hatalmasok bűne, népek züllése, remények hajtása, erkölcsi eszmék győzedelme, a világhistória itéletnapjai, összeomlások és föltámadások tanulságokat hirdetnek, melyeken okulhat nemzet, család, nép és egyén. Azért kell a bibliát buvárolni, mélyen tanulmányozni, igazságait az életre alkalmazni.

Ezek után csak természetes, hogy Löw szereti a hosszú textusokat, a melyek teljes képet adnak, úgy a miint a próféta lelkében élt és melyek korviszonyokat ábrázolnak. Nem egy kiszakított versre, hanem versek egész

sorozatára építi föl szónoklatát. Meglepők találó és nagyon sikerült bibliafordításai, melyekkel a textust visszaadja, A dolgok mélyébe vágó és velejébe ható fordításrészletek ezek, melyek a fordítás világitó erejével már előre sejtetik a szónoklat eszmemenetét, másrészt meg alapos buvárlásról és genialis megértésről tesznek tanúságot. Löw ezeket a hosszabb terjedelmű bibliai részleteket alkalmasint könyvből olvasta elő. „A szavak, miket épen elolvasék“ — így indul a „Feltámadás“ című beszéd, mely Ezekiel 37. 1—14 en alapul. A textusnak ilyenén fölolvassása a csöndes, kenetes, ünnepléses hatás első akkordja és hangulatkeltés; áhitatébresztés céljára is szolgál.

A kenetes hangulatok tolmácsa Löwnél az elő- és utóima is, melyek nélkül egyetlen nagyobb beszéde sem szükölködik. Nyelvezete egyszerű, nemes, kerüli az erőszakolt magyarságot, melyel némely prédikátorunk tüntet és maga előtt tetszeleg, kiböngészve a nyelvtörténeti szótár legfurcsább szólásformáit és a vidéki tájszólás ritkaságait. Löw nyelvezetét egészséges magyarság, tömörség, előkelőség jellemzi. Hogy itt-ott a szavak összecsengését szereti, mint pl. „véres harcok és iszonyú sarcok“, „a gőz mindinkább győz“, „külső tény és belső lény“, „iránya és crénye“, „hol nincs törvény, ott az örvény“ s'b. a kor izléséből magyarázható tünet és nincs minden kellem nélkül. Hiszen nagy eszményképe Ézsaiás próféta is feltűnően szereti a paronomasiákat.

Löw prédikációi gazdagok idézetekben. De az idézet mindig szerves része az eszmemenetnek. Héber idézeteit tulnyomólag a szentírásból, nevezetesen a prófétákból veszi, de úgy, hogy azt a mi a szíven fekszik, legszerencsésebben a prófétával mondatja el. És itt nyilatkozik meg az ő szellemének nagy társadalom- és történet-látó parallelizmusa, a hogyan a multban fölismeri és érzékelteti a jelent. Különös és kedves dísz ad beszédeinek a magyar költőkből előszeretettel vett idézetek sokasága, tanujelei az ő nagy szeretetének a magyar költészet és irodalom iránt. Tartalmasságot, magvaságot kölcsönöznek beszédeinek a magyar Corpus jurisből vett analecták, a magyar történelemből kiszakított adagiók, a magyar történetirókból közölt jellemző részletek is, mind tanujelei széleskörű érdeklődésének és annak, hogy mennyire összeforrott lény a magyarság szellemével.

Magyar zsidó pap volt ő a szónak tökéletes, teljes értelmében. Erős hazaszeretete a magyar érzés élőfájából sarjadt. Méltányolta, becsülte, megértette a magyar szellemet. És könnyű volt magáévá tennie, mert rokon volt a lelkével. Különösen a magyar nép igazságszeretete tölti el rajongással. „De igazságszeretetéhez képest soha sem jutott eszébe a magyarnak, hogy nem-magyar honfitársait elnyomni, vagy bántani akarná. A magyar nemzetiség törvényes elsőbbsége mellett minden nép előtt nyílik a tér, hogy házi körében s irodalmában népiségét fejleszthesse. Alaptalanok tehát az ámitók rágalmai, hogy a magyar nemzetnek szándéka volna valamely népnek nyelvét, vallását megsemmisíteni, vagy megsérteni“ — így prédikál 1848-ban.

S hogy mily jól megértette a magyarság világhistóriai helyzetét és történelmi hivatását, arról tanuskodjanak következő emlékköbe való szavai ugyancsak 1848-ból: „De változnak az idők és az időkkel változnak a nemzetek állapotai is. Egyik nemzet fölemelkedik, a másik elaljasodik. Egyik birodalom ujult díszben fölépül, a másik mint valamely megroskadt bolt-hajtás leszakadoz. Ázsiában, hol a próféták isteni bölcseséget tanítottak, hol fejedelmek csodálatos munkákat alakítottak, — századok óta babona, tudatlanság, durvaság s eltompultság uralkodnak, míg az európai mivelődés, a hajdani iránynyal ellenkezőleg, nyugatról kelet felé halad úgy, hogy föld-részünk mivelődés viszonyait szemlélvén, el kell mondanunk Jesajással: „imitt már felvirradt a nap, amott még megvan az éjjel.“ Mert míg Európának keleti népei sötétségben hevernek és zsarnokoskodás alatt elfajulnak, a nyugotibb népek az előmenetel zászlóját, a haladás fáklyáját követik. A magyar nemzeté pedig a dicsőség, minélfogva mint egy Chérub, villámló karddal őrt állott és most is őrt áll, hogy az emberi mivelődés paradicsomát a barbárok dühös berontása ellen megóttalmazza. Ez tisztelt Hallgatóim, a magyarnak fenséges, világtörténeti, isteni hivatása, melynek dicséretesen megfelelt az elmúlt századokban a délkeleti barbárok ellen, s melynek, ha Isten is úgy akarja, az északkeleti barbárok ellen dicséretesen megfelelend. S lehetetlen, hogy a magyar örömdagasztó kebellem ne érezze, miként magára az európai népcsalád legifjabb tagjára vagydon bizva, hogy a világosságot a sötétség ellen, a miveltiséget a durvaság ellen, a polgári boldogságot a rabszolgai nyomoruság ellen védelmezze, a való és a szép, a jó és a dicsőnek oltalmáért álljon gáton és szövétnek tartója, előharcosa legyen a civilizációnak a Keleten!“

Ezt prédikálta Löw Lipót 1848-ban.

*

Hitszónoki álláspontját is legjobban a Zsinagógiai beszédekből ismerjük meg. (L. erre nézve még a Ben Chananja utolsó két évfolyamát). A leglényegesebb, hogy hitt az élő szó hatékonyságában, a templomi szó-noklás eredményes voltában, a mely hit a szónok legnagyobb erejének és hivatásérzetének forrása. „Szivből jövő szavak szivre hatnak.“ „Nem tagadhatni ugyan, hogy az igazság nem minden lélekre hat, nem minden hallgatóban tesz benyomást. Némelyek elzsibbadt tompultságuk miatt az igazsággal egyáltalában nem törődnek. Szirt gyanánt kemény az ő szivük s abban a szép s a jónak magvai nem verhetnek gyökeret.“ „De mindemellett nem minden szivből enyészett el az igazság iránt való fogékonyság. Vannak emberek, kik örömmel meritenek az üdvnek forrásából. Vannak hallgatók, kik alázatosan hajolnak az igazság magas szavára. Vannak lelkek, melyeket a valóság hirdetője ellenállhatlanul ragad magával. Vannak kedélyek, melyekben a szép s a jónak húrjai erősen pendülnek meg, valahányszor az élő szó hatálya által érintetnek“ — így elmélkedik erről.

És hitt a tanítás csodája mellett a valláserkölc s érlelő hatásában, a templom üdvös hivatásában. Midőn itt azon kifejezést használom, hogy

hitt: egy gondolkodó, megfigyelő, az élet valóságos erőtenyezőit mérlegelő bölcs embernek idők során kialakult és megszilárdult meggyőződését, egy szép és józan elmének kifejeződését itéletét értem alatta. — „Foszzátok meg az emberi nemet az istenség templomaitól és ime egész emberiségétől megfosztjátok.“ De a templom, a vallás csak úgy tölti be misszióját, ha annak szóvivője, tolmácsa, hirnöke széleslátókörű tanult ember. A papnak szerinte „néptanítói kötelessége“ van, — „de tulnyomó többségük nem képes a tanításra, mert elmulasztotta a tanulást!“

Löw Lipót, a nagy megértő, főlemeli szavát és fennen hirdeti, hogy a magyar zsidóságnak a magyar nyelvet kell kultiválnia. „A rebegők nyelve tisztán szólni törekedjék.“ Az értelmiség annyira kívánatos kifejlődése buzdit honi nyelvünk ápolására, művelésére. — A magyar élet legszentebb kinyilatkoztatása rejtve marad előttünk — így tanít már 1844-ben — míg a magyar hang varázsába nem vagyunk beavatva!“

Tudatosan értelmiséget nevelni, úgyszólván kulturpolitikát folytatni, magyar-zsidó kulturát teremteni, melynek disze műveltség, vallásosság, erkölcsösség, ebbe a mederbe akarja Löw Lipót a magyarországi zsidó közvéleményt terelni. És amellet mindig szíven fekszik a magyar zsidóság sorsa, polgári helyzete. Vágyva és remélve, küzdve és esengve, mindig maga előtt látja a jövő hajnalderengését: „Honosítsa a zsinagóga a magyart és reméljük, hogy a magyar honosítandja a zsinagógát!“ Ezekben a beszédekben Löw szerencsésen egyesíti magában a vallási és a közéleti szónokot.

Beszédeiben: *Jézusjás korunk tanítója, Jeremiás prófétának négy arany-szabálya, Az Isten Újat teremtett, A feltámadás, Az Isten feloldá bilincseimet*, a magyar haza és a magyar zsidóság sorsa tükröződik. „Szívem hárfája a te dalaidnak!“ — mondhatja a zsidó költő szavával Löw Lipót szelleme a magyar zsidóságnak. Ezen a hárfán a magyar haza egy fényes korszakának változó időszakai és azoknak öröme, lelkesedése, busongása, bánata, szenvedése együtt suhant át a magyar zsidóság jogotkérő reménykedésével, tépelődésével, aggodalmával és ujjongásával, dalt fakasztva a rezgő hurokon. Löw Lipót pedig, a sokaktól üldözött, a jövőbe tekintő kulturmunkás, a kultura fáklós hírvivője, az igaz zsidó nűség és magyar hazaszeretet tanítója tökéletes volt az ő különböző korszakaiban. Sok téren ösvénytörő, utatnyitó — ő a megalapítója a magyar zsidó hitszónoklatnak is. Írásai, e megsárgult lapok, nagy napok emlékjelei, nagy idők hangulatának és tanulságainak megőrzői. „Üssétek föl és forgassátok!“

Budapest.

Dr. Hevesi Simon.

Löw Lipót küzdelmei az emancipációért.

A zsidó emancipáció kérdése Magyarországon a közérdeklődés homlokterében állott éppen akkortájt, mikor Löw Lipót első rabbiállását foglalta el Nagykanizsán. Nem volt közömbös, hogy ily jelentékeny gyülekezet szellemi

vezetője, az akkor még nagyon csekély számú modern képzettségű magyarországi rabbik egyike, milyen szerepet fog vállalni az egyenjogúsításért vivendő harcban. Am Löw akkor már nem volt ujonc ebben a küzdelemben.

Az 1839/40. évi országgyűlésen az alsó tábla oly törvényjavaslatot fogadott el, mely a zsidó vallás recepcióját és a zsidóknak a nem nemeseket megillető összes jogokban való részeltetését mondta ki, a türelmi adót is kifejezetten eltörülvé. Az adott viszonyok között ez valóban a teljes emancipációt jelentette. A felső tábla azonban a javaslatot ebben a formájában nem fogadta el, hanem oly szerkezetet kívánt megállapítani, mely a zsidók jogait taxative sorolja föl s azonkívül a honosítás kérdését is belekeveri. Az alsó tábla hiába mutatkozott engedékenynek a főrendek kívánalmaival szemben: a mondott tartalommal szentesítés végett fölterjesztett törvényjavaslat helyett Bécsből oly szerkezet jött vissza, a mely lényegileg a zsidóknak eddigi törvényenkivüli állapotát kodifikálja s csupán egyetlen engedményt tesz nekik, a mennyiben megnyitja előttük a szab. kir. városokat. Az alsó táblán az emancipáció szószólói között megoszlottak a vélemények: némelyek fölháborodásukban kereken vissza akarták utasítani ezt az álnok javaslatot, mások ellenben úgy vélekedtek, hogy ily fontos kérdésben ki kell előbb kérni a zsidók képviselőinek nézetét. Megbizottaik útján tehát érintkezésbe léptek a zsidók emancipációs bizottságával, a mely viszont az akkor Bécsben élő Löw Lipótot vonta bele a maga tanácskozásaiba. Löw úgy vélte, hogy a sz. kir. városok megnyitása a zsidók gazdasági és kulturális megerősödésének fogja útját egyengetni s azért a javaslat elfogadását ajánlotta. Az amugy is csonka bizottság nem akarván magára vállalni az elutasítással járó felelősséget, Löw felfogásához hozzájárult s ily értelemben informálta a követek megbizottait. Így jött létre az izraelitákról szóló 1840. XXIX. törvény-cikk, mely messzire elmaradt ugyan a zsidók várakozása mögött, de legalább nem rontott a helyzetükön.

Hogyan jutott Löw, a kinek saját előadását követtük eddig, a jelzett fontos szerephez? Ennek magyarázata az, hogy Löw előzőleg már négy évet töltött volt Budapesten és Pozsonyban s ez idő alatt nemcsak személyes érintkezésbe lépett a mértékadó zsidó körökkel, hanem a magyar zsidók mult és jelen állapotát is tanulmány tárgyává tette, a miről 1837 óta több feltűnést keltő cikket tett közzé. I y fordult a vezető egyéniségek figyelme a fiatal tudós és publicista felé, a ki még sokszor volt hivatva arra, hogy irányító szerepet vegyen a magyar zsidóság életében és főként az emancipáció kivívásában.

A mint Löw az emancipáció beiktatását ünneplő beszédében 1868. jan. 4-én mondotta, „hazánkban a zsidó-ügy nem volt elkülönített tárgya a hazafiui elmélkedésnek, a törvényhozói tanácskozásnak, a napi sajtó vitájának, hanem alkotó része volt az általános közügyi fejlődésnek és alakulásnak, melynek létesítésében szóltak, buzogtak, fáradtak hazánk legjobbjai.“ Ez áll az emancipáció kérdésének első, úgy mint utolsó fázisáról. A zsidóügy együtt nőtt és dagadt a magyar szabadelvűség és demokratikus haladás ügyével és

ismét együtt sorvadtt és apadt vele. Ezért maradt az emancipáció napirenden 1840-en tul is, sőt akkor kezdette a sajtóban megnyilvánuló közvélemény is mind nagyobb érdeklődéssel feléje fordítani figyelmét. A magyarság és szabadelvűség kosorus bajnokai, a nemzet legjobbjai karolták föl a zsidó emancipációt. Fölhangzott Eötvös gyönyörűen zengő, érvekkel sulyos plaidoyerje az emancipáció mellett. De ugyanakkor mérges kullancsok is beleharapták magukat a kérdés husába, ki akarva szívni belőle az életnedvet, az igazságában rejlő vérerőt. Támadások érték a zsidók moralitását és a talmudot s confessio fideit követeltek tőlük. Löw azonnal a harctéren temett. 1844-ben egy megindítandó német folyói ata (Ben Chananja) első füzetében egy névtelennek támadó röpiratát könnyü szerrel szedte izekre. De csakhamar nehezebb feladat elé állította őt nemes buzgalma, jogosult önértéből táplálkozó bátorsága. Kossuth Lajossal, a legnagyobb magyar publicistával került szembe Löw Lipót, a morva születésü nagykanizsai rabbi, a ki még csak alig három éve tanult meg magyarul.

Miért tanult meg Löw egyáltalán magyarul, holott a csak őt évvel előbb pesti rabbivá lett Schwab sohasem tanult meg? Hogy e kérdésre megfelelhessünk, rá kell mutatnunk azokra a buzgó magyarosodási törekvésekre, melyek éppen akkortájt indultak meg a számbajövő hitközségekben, ezek között Nagykanizsán is. E törekvésekben keresett kifejezést a zsidók hálája azért a jóindulatért, a melylyel éppen a magyarságért és szabadelvűségért küzdök az ő ügyüket fölkarolták. „A hazának részvete a zsidók iránt felébreszté emezek részvétét a haza iránt“, a mint Löw később (1861) írta. Hiszen ez vitte rá utóbb a zsidókat arra is, hogy egész erővel részt vegyenek a szabadságharcban.

De Löwöt nemcsak ez a romantikus érzés vezette abban, hogy a zsidók magyarosodási törekvését előmozditsa, maga járván elől a jó példával. Az ő éles szeme hamar meglátta, hogy az emancipáció elnyerésének mulhatatlan föltétele a zsidóság belekapcsolódása nemcsak a műveltségbe, hanem a magyar műveltségbe. E végből helyet kellett adni a magyar nyelvnek nemcsak a társas érintkezésben, hanem az iskolában és ott is, a hol a zsidó élet a legsajátabb módon nyilvánul meg, a zsinagógában. „Honosítsa a zsinagóga a magyart s a magyar honosítandja a zsinagógát.“ Ez volt programja és reménye a jövőre nézvést. Ezért Löw az első rabbi, a ki magyarul prédikál, magyarul ír és magyar lapot indit (Magyar Zsinagóga 1847). Mikor hiveihez szól e tárgyról, mintha csak ön magát akarná buzdítani: „Hol erényt ébreszteni, gonoszságot dorgálni, szidalmazásra felelni, rágalmazást megcáfolni kell ott emeld fel magyar szódat! Bátran szólj; szólj csüggedetlenül! Szólj a magyarhoz az ő nyelvén, ha gyengén is, megért és szavad visszhangzik rokonszenves kebelében.“

Midőn Löw ezeket írta, már tul is volt az első tollharcon, melyet magyar szóval vivott meg az egyenjogusítás érdekében. Kossuth lapja, a Pesti Hirlap sokat foglalkozott a zsidó emancipáció kérdésével, szükségesnek, jogosnak s elmaradhatatlannak mondta azt, de hozzátette, hogy csak a

politikai emancipációt adhatja meg a nemzet, a társadalmat ellenben a zsidóknak kell előkészíteniük azzal, hogy vallásuknak u. n. „politikai institúcióit“ elmellőzik s csupán a tisztán vallásos intézkedésekhez ragaszkodnak. Kossuth ezzel oly követelést állított föl, melyet előtte Németországban ismételt hangoztattak az emancipáció kérdésének tárgyalása közben s a melynek eredete a párizsi „nagy sanhedrin“ egy nem egészen szabatos megkülönböztetésére megy vissza. Általános volt egyébként a sajtóban annak a követelésnek a hangoztatása, hogy a zsidók elhagyván különleges szokásaikat és némely visszatartó kereseti módot s jellemvonást, minél inkább igyekezzenek a nemzeti társadalomhoz szokásokban, nyelvben s érzésben hozzásimulni. Azonban az ilyen egyébként jogosnak mondható kívánalmak emlegetésébe néha sületlenségek is tévedtek bele, melyek a hosszas várakozásban elfáradt zsidóságot idegessé tették. Ilyen tartalmu cikk jelent meg a Pesti Hirlapban is Fábrián Gábortól, a mely Löwöt arra indította, hogy ugyanazon a helyen erélyes hangu cáfolatot tegyen közzé. Löw cikke (P. H. 1844. június 5) oly bátorsággal, mint világos érveléssel kel a megtámadott zsidók és vallásuk védelmére, a mivel szemben Kossuth számos szerkesztői megjegyzésben egyrészt cikkírója jóhiszeműségét igyekezett bizonyítani, másrészt a saját álláspontja ellen Löw részéről hallgatólag intézett vágásokat iparkodik kivédeni. A polémia tartalma és formája egyaránt roppant jellemző a korra és az egyénekre. Jellemző nemcsak Löw okfejtésének alaposága és hangjának önérzetes bátorsága, de az a tény is, hogy fölshóvalása azon az előkelő helyen megjelenhetett, valamint a kissé ugyan kimért, de mégis tisztelettel teljes hang, a melyen Kossuth a „tudós fővel“ vitatkozik.

Löwnek Kossuth visszafelvetése rosszul esett s később alkalmat talált, hogy álláspontját a vitás kérdésben bővebben kifejtsse. „Világos — ugymond (Zsidó valláselvek 1848) — miként emancipáció és reform szorosán egybefüvve vannak: ki amaz akarja, ennek nem szegülhet ellen s ennek barátja igen természetesen lelkesül annak eléréseért.“ Mellsőleg szólvá, mennyire eltalálta Löw az igazat, negative fényesen kitűnik abból, hogy az orthodoxok a hatvanas években csakugyan ellenezték az emancipációt. De hozzáteszi Löw azt is, hogy „reform alatt nem a dogmák s ártatlan szertartások megváltozását, hanem a társadalmi s erkölcsi álláspontnak lényeges javítását“ kívánja érteni. Mert amaz az államot nem érdekli, holott emez a polgári viszonyokra nézve nagy fontossággal bír. Napoleon is csak azért hívta össze a zsidó községek képviselőit, hogy népük erkölcsi fejlődését s társadalmi haladását előmozdítsák s a „nagy sanhedrin“ által megállapított valláselvekből világosan kitűnik, „miként az izraeliták társadalmi átalakulása minden dogmatikai és szertartási változás elkerülése mellett lehetséges s keresztülvihető.“ Ezért adta ki e „valláselveket“ magyar fordításban másodsor is 1861-ben, mikor az emancipáció újra napirendre kerülén, a régi kifogások és követelözések ismét felhangoztak.

Tudjuk egyébiránt, hogy Löw kijelentését a „szertartási változások elkerüléséről“ ugy értette, hogy a szertartások lényegét kívánta változatlanul

hagyni, a formák módosítását ellenben, azoknak a fejlett izléshez alkalmazását maga szorgalmazta és vitte keresztül ama gyülekezetekben, a hol működött. De midőn a vallásos élet formáinak nemesebb vonalakban való megjelenítésére törekedett, épugy az emancipáció ügyét kívánta elősegíteni, mint azokkal a törekvéseivel, melyekkel a zsidókat szellemi és társadalmi elmaradottságukból folyóirataival és könyveivel, ipari és más egyetek létesítésével akarta kiragadni.

Időközben az emancipáció ügye nagy lépésekkel haladt — visszafelé. Az 1848-iki országgyűlésre oly törvényjavaslat készült, mely egyebek között a zsidó-keresztény polgári házasságot s az ily házasságokból származó gyermekeknek a keresztény vallásban való nevelését rendelte el, előkészítéseül az emancipációnak, melyről a jövő országgyűlés fog törvényt hozni. Ez a javaslat azonban, mint Löw maga beszéli, az ő közbenjárására, melyre Schwab hívta föl, sohasem került tárgyalásra. A honosítás ügyét is mindig újra összekapcsolták az egyenjogusítás kérdésével, abban az emancipációs törvényjavaslatban is, melyet a szegedi nemzetgyűlés utolsó ülésén elfogadott.

Tudvalevő, hogy a forradalom e hagyatékát a zsidók javára nem lehetett liquidálni. A nemzetgyűlés nagylelkűsége elkésve jelentkezett, a július 28-iki határozat papiroson maradt. Nagy némaságba merült az ország, melyből nem jogok iránti követelések hangja, legfelebb a reményevesztett nemzet fősóhajtása hallatszott ki időnként. A hazafiság bűnében leledzett zsidók jogi helyzetének megváltoztatásáról szó sem lehetett, de belső ügyeikbe mégis rendet kívánt hozni az absolut kormány gyámkodása. Löw akkor még nem volt abban a véleményben, hogy a politikai emancipációnak meg kell előznie a belső szervezetet s azért szívesen vállalta a megbízást, hogy javaslatot dolgozzon ki az izraeliták viszonyainak rendezéséről (1851). Nagy dolog volt ez: az egykori sellyei tábori rabbi és az Ujépület vizsgálati foglya mint a császári kormány szakreferense a „rebellis“ zsidók ügyében! De a mit Löw egy későbbi alkalommal fenhéjázás nélkül mondhatott magáról, már ekkor is állott: hogy midőn Magyarországon zsidó vallási ügyek rendezéséről van szó, az ő véleményét nem nélkülözhetik. Ki is kérték azontul is sokszor, elég kár, hogy nem mindig fogadták meg. De Löw kérdezetlenül is elmondta véleményét a kormány iskolai és vallásügyi, különösen házasságügyi rendeleteiről, mikor azokat sérelmeseknek ítélte. Lapjában, a Ben Chananjában tette közzé éles hangú kritikáit, melyeknek rendszerint meg is volt a kellő hatása. De őt magát egyik támadó cikke miatt haditörvényszék elé állították. Eredménynyel szólalt fel a lealázó „zsidó eskü“ eltörlése mellett is több cikkben s később egy alapos tanulmányban.

Midőn pedig jobb napok látszanak földerülni a nemzeti ügyre, Löw azonnal ismét a nyilvánosság elé viszi a zsidó emancipáció kérdését. 1861. legelején közzéteszi „A magyar nemzetiség és a zsidók“ című, éles logikával és világos okfejtéssel irt tanulmányát, a melyben adatok felsorolásával bizonyítja, hogy a zsidók közt mindinkább gyökeret ver a nemzeti érzés, terjedőben van a tisztesebb kereseti ágak fölkarolása, iskoláik és zsinagógáik a

korszerű haladás útján vannak és végül a magyar nyelv használata is mindinkább elterjed közöttük. A zsidóság e hozzásimulása a nemzeti társadalomhoz azonban idővel még sokkal gyorsabb lépésben fog előrehaladni, ha szabadelvű törvények támogatják majd e törekvést. De a zsidók teljes elnemzetiesedése, polgárosodása csak az emancipációtól várható, melyet a legközelebbi országgyűlésnek ebben a formában kellene beiktatnia: „A Mózes vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik.“

Löw tehát a magyar törvényhozás eddigi, legutóbb 1848-ban az unitáriusokra alkalmazott álláspontjából folyólag a zsidó recepció törvénybe iktatását követeli, a miben zsidó részről ő az első Magyarországon. Midőn azonban a kérdés idők folytán mind jobban összekuszálódott, mert fölmerült egyfelől a zsidók belső szervezetét megalkotni hivatott kongresszus eszméje és másfelől némely zsidó vezérférfiak, mint Dr. Hirschler Ignác, a legsürgősebb ajakokat kívánván orvosolva látni, hajlandók voltak ráállani „egyes törvényekre vonatkozó negáló rendelkezések rektifikálására“, Löw föl hagyott eddigi álláspontjával s most már az emancipáció kimondása mellett foglalt állást. Okát ennek 1866. február 14-én Hirschlerhez intézett levelében következőleg adja: „A tapasztalatok, melyeket azóta (1861 óta), pl. a szeminárium kérdését illetőleg tettünk, kívánatosná teszik előttem, hogy az emancipáció tényné váljék, a nélkül azonban, hogy ez a mi — sajnos, igen fogyatékos belügyeinket érintené. Nagyon tartok tőle, hogy az emancipáció roppant halasztást szenved, mihelyt azt egyházi ügyeinkkel, különösen egy zsinat tartásával összefüggésbe hozzák . . . Én tehát szívből örvendének, ha már magáról a polgári s politikai emancipációról biztosak lehetnénk. Ezen szilárd talajon aztán már tovább lehetne építeni. Ne feledjük, hogy a végleges döntés Bécsben történik. Már pedig ott bajosan fogják magukat elhatározni arra, hogy a magyar zsidókat több előnyben részesítsék, mint az örökös tartománybelieket.“ Egy későbbi levélben (1866. december 21.) pedig így formulázza álláspontját: „A magyar zsidók emancipációjánál meg kell különböztetni azt, a minek közvetlenül most kell történnie s a mi közvetlenül most történhetik, attól, a minek a jövő számára kell fentartva lennie. Az elsőt tartozik a teljes emancipáció, a nyomasztó, ostoba házassági törvény eltörlése . . . s a more judaico való eskünek eltörlése, a mely ez idő szerint csakis Szegeden helyezettett szokáson kívül. A jövő munkája pedig a belső szervezkedés lehet. Miért? Mert testvéreink műveltségi foka még igen különböző.“

Mint tudjuk, a fejlemények Löwnek adtak igazat. A magyar zsidóság a maga összességében még az emancipáció elnyerése után sem volt érett autonóm szervezet alkotására. Innen a kongresszusnak az clérendő cél tekintetében sajnálatos eredménytelensége s az abból eredt fejlemények végzetes láncolata. De ezekben Löwnek nincsen cselekvő része, hiszen már elvi álláspontjából folyólag is, a kongresszuson sem jelent meg. Ellenben neki köszönjük a kérdés egész complexumának kiváló tudományos eredményekben is gazdag publicisztikai megvilágítását, mely az emancipációért vívott küzdelem-

nek történeti előzményeit is egészen az 1790'91-iki országgyűlésig visszamenőleg okiratilag feltárja.

Az eddigiekben azonban nem adtuk teljes képét annak a munkának, melyet Löw az emancipáció érdekében végzett. Nem méltattuk érdemeit, melyeket a Ben Chananja révén ezen a téren is szerzett. Itt folyton felszinen tartotta a kérdést, minden újabb mozzanatát megvilágította, tudományos és publicisztikai cikkekben tárgyalta minden ágazatát és készséggel engedett teret mások hozzászólásainak. Ugyanitt szóvá tette több ízben a szerbiai zsidók ügyét is, a kik az emancipációért való küzdelmükben hozzá fordultak tanácsért.

De nemcsak lapjában buzdított állandóan kitartásra és izgatott cselekvésre, levelezés útján és személyes érintkezésben is sűrűn tanácskozott a magyar zsidóság többi vezérlő férfiával, a kik véleményét mindig a megérdemelt figyelemben részesítették. Ezenkívül felhasználta ismeretségét országos nevű férfiakkal, hogy őket a kérdésben megfelelően tájékoztassa. Így Deákot, a kit még Nagykanizsa óta ismert és több ízben órák hosszat beszélgetett vele, Pesten is többször fölkereste s mindig szíves fogadásra talált nála. Egyáltalán Löw egyénisége, országos hite és nagy tekintélye predesztinálta őt az emancipáció vezérharcosává. Benne feltűnő módon és csodálatot keltő mértékben valósult az, a mi reménye és óhaja volt a hazafiaknak: a zsidónak tökéletesen magyarrá válása. Szónoki erejével pedig, tudományos tekintélyével, egész nagy befolyásával, melyet hittestvéreire gyakorolt, ugyanily irányba lendítette az egész hazai zsidóság fejlődését is. Az egyenjogusításunkért küzdő hazafiaknak, a kik a zsidók elnemzetiesedését méltán várták politikai felszabadításuktól, Löw Lipót erős támasza, csattanós bizonyítéka, ugyszólván iskolás példája lehetett a kérdés megoldására. Bizvást elmondhatjuk: senkinek a magyar zsidóságban nagyobb, több személyes része közvetlenül az emancipáció kivívásában nem volt, mint Löw Lipótnak.

Kolozsvár.

Dr. Eisler Mátvás.

Löw Lipót zszurnalisztikai tevékenysége.

Meg akarta értetni a zsidóságot a felvilágosodás századának gondolkodásával, észjárásával és tudományos képzettségével. A zsidó vallás latens erejét akarta felébreszteni a történeti tudat kialakításával. Biztosítani akarta a zsidó életmód jogait a közösség művelődése érdekében. Fejleszteni akarta a zsidó szolidaritás érzetét a nemzeti civilizációnak emeléseért. Be akarta vinni a magyar zsidóságot a nemzeti haladás tényezői közé és helyt akart teremteni a zsidó tudománynak a tudományok csarnokaiban. Ez volt Löw Lipót alapérzése. Ebből az óhajából nőtt ki minden alkotása. Az erre való törekvés vezette a tollát, a hangulatait, eszméit, tudományos kutatásait és ténykedéseit. Ezeknek a vágyaknak az eredője volt az ő ujságalapítása is: a *Ben Chananja*. Az ujság intézményét modern intézménynek szoktuk nevezni. Nem csak azért, mivel a legújabb idők alkotásai közé tartozik és mi-

vel a legujabb időknek legnélkülözhetetlenebb eszmetérjesztője lett. Az új-ság modernségét legfőképpen abban látják, hogy fennállása érdekében alkalmazkodik az olvasója felfogásához, érzéséhez, világszemléletéhez és így ezen az úton az újabb és modernebb felfogásokat viszi előre. Ha a modernség azt jelenti, hogy új gondolatokat, új eszméket teremtünk — akkor Löw Lipót az ő hírlapcikkei révén ez az elnevezés nem illeti meg. Ő nem volt modern ember, ő *klasszikus* ember volt. Bármilyen paradoxnak hangozzék is az ítéletünk — Löw Lipót a zsidóságot nem akarta modernizálni, hanem inkább *konzerválni*. Nem új gondolatokat akart megteremteni, hanem az újabb gondolatokkal és az újabb eszmeáramlatok teremtette észjárással meg akarta éreztetni, hogy a zsidóság lényege és életképessége az ő időtől és viszonyoktól független igazságaiban rejlik és éppen azért minden milieuban életképes. Az egyes korok feladatai nem is ott keresendők, hogy a zsidóságot megtelítsük az akkor uralkodó divatos áramlatokkal, hanem abban, hogy minden időbeli emberrel megértessük a zsidó tanításokat és az ő felfogásukkal is helyesnek ítéljessük a zsidó vallás uralkodó eszméit.

Körülbelül ebben nyilatkozik meg Löw Lipót gondolatmenete azokban a cikkekben, melyeket a magyar zsidóság érdekében ír. Azért nem is lát más különbséget a haladó és a maradi zsidók között, mint műveltségbelit. Meg van róla győződve, hogy a kulturkérdések megoldásával, a zsidóknak a demokratikus eszmékhez való közeledésével, maga a zsidó nép népi és vallási életének kifejlesztése érdekében szükségesnek találja az újabb tudományok ápolását, mert általuk könnyebbül meg az a feladata, a melylyel magát megértetheti. Megragad minden alkalmat, hogy a zsidó tudományt és a zsidó tudást szolgálja. Iskolákat és kulturegyesületeket akar alapítani, a melyeknek vezetésében a műveltség és a hozzáértés szelleme uralkodjék. A községi autonómiának igaz barátja és tántorithatatlan hive, de az iskolát már föltétlenül nem bizza a községekre. Nyílt levelet ír a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez, Trefort Ágostonhoz, miért az akadémia nem keresi az alkalmat, hogy a magyar tudomány tartalmát kibővitse a zsidó tudomány anyagával.

Nagyra becsüli a zsidó vallás nevelte életet és erősen tiltakozik az u. n. *theologico-paedagogiai mellétekintetek ellen*. Részt követel a zsidóságnak a politikai élet minden terén. Részt követel a zsidó jogoknak a magyar nemzet egész egyetemének érdekében. Részt követel azért, mert a nemzeti életben minden tényezőt gyümölcsöztetni kell az egész közösség javára. A zsidók ténykedéseit a magyar demokratikus állam nem nélkülözheti. Ez az igazság és semmi egyéb. Visszavet minden olyan érvelést, mely a zsidók emancipációját azért tartja szükségesnek, mert a jogokban részesített zsidó abban az értelemben asszimilálódik a nemzet törzséhez, hogy egyéniségét feladja. Az emancipáció — úgy mond — nem lehet paedagogiai eszköze azoknak a theologusoknak, a kik a zsidóságot vallásuktól akarják eltéríteni és azért már előlegezik nekik az emberi méltóságot megillető egyenjogositást. Olyan hang az, a mely ellen, sajnos, még most is fel kell emelnünk szavunkat. A

liberalis gondolkodásu emberek köréből sem halt még ki az a logika, mintha a zsidó társadalmi egyenjogosítása előleg volna azért a szolgálatért, a melyet az emancipált zsidóság a lassu beolvadásával, vagyis vallásának megszűnésével viszonzna. Ezért hangoztatja Löw minden írásában, hogy az emancipációért a zsidó semmi jogot föl nem ad, semmi szokásáról le nem mond és minden belső reformnak is csak addig lehet hive, a míg ezt cserébe nem kéri tőle azért, mert a nemzet sáncai közé felvették. S a mikor olyan hangokat hall, hogy a régi életmódhoz ragaszkodó zsidóság képtelen lesz polgári kötelességének megfelelni, mert a zsidó katona nem szegheti meg a szombatot, mert a zsidó katona nem étkezhetik a kaszárnyában, akkor neki nem az a válasza, hogy akkor hát lemondunk étkezési törvényeinkről, hanem az, hogy a régi kereszténység sem akart katonákat szállítani, sőt tartózkodott a polgári kötelességek gyakorlásától és ez még sem akadályozta meg abban, hogy később, midőn keresztény államok alakultak, hiveivel ne végeztesse mindazokat a szolgálatokat, a melyeket a haza és az állam integritásának és fennállásának érzete parancsolt. A vallásához ragaszkodó zsidó vallása parancsaiból kifolyólag megtesz mindent, a mivel hazája erejét és hatalmát növeli.

Szolidárisnak vallja magát az egész zsidósággal és ebből a szolidaritásából kifolyólag kötelezettnek érzi magát, hogy hitrokonait azokra a feladatokra nevelje, melyeket az ő korabeli politikai alakulások között teljesítenie kell. Eltérően azoktól a zsidó reformátoroktól, a kik külsőségekkel a zsidóságnak a kor szelleméhez való közeledését hirdetik, ő a belső élet felelevenítésére törekszik. A hitközségek neveljék az egyéneket, a gyermekeket és felnőtteket egyaránt. A hitközségi intézmények erejébe veti hitét és bizalmát. Ezekkel az intézményekkel véli kivezethetni a zsidóságot a ghetto-ból és ezekkel az intézményekkel képesítené hitsorsosait arra, hogy nemzetüknek igaz és hasznos polgáraivá legyenek. Az emancipáció megilleti a zsidókat, mert emberek és mert a magyar nemzet érdeke és létfeltétele megköveteli. Ebben nem ismer alkut és ettől nem tágit. De ugyanazok a körülmények, melyek a nemzeti életet demokratizálták és minden egyes tagjának tevékenységét tényezőnek ismerték el az állami élet fejlesztésében és továbbvitelében, ugyanazok a körülmények kategórikus imperatívussal szólnak a zsidókhoz is, hogy egyénenkint és mint közösség elkészüljenek arra a munkára, melyet a haladás szolgálatában végezniök kell és melynek jó elvégzéseért mindazok felelősek, a kiknek kezében van hatalom, a kiknek szívében van érzés és a kiknek agyában van tudás.

Világsszemlélete és életfelfogása zsidó világsszemlélet és zsidó életfelfogás. Minden gondolata, minden képzelete, érzete és minden szava, mely tette sarkalja egyetemes gondolat, egyetemes képzet, egyetemes érzés és egyetemes szó. Nem tud partikulárisan sem gondolkozni, sem írni. A hogy vallási irodalmunk minden eszmét és minden tételt a reális valóság mérlegére helyezte, úgy keresi ő is a nemzeti és társadalmi élet egyetemes tényeit és megnyilatkozásait és azokon igazolja az általa képviselt gondolatok igaz-

ságait és örök értékét. Kimutatja, hogy a nemzeti közösség műveltségének, polgárosodásának és demokratizálódásának tényezői csak gyarapodni fognak, ha az itt élő zsidók emberi jogokhoz jutnak és ha vallásos életünk menetének útjait megtisztítják mindazoktól az akadályoktól, melyekkel elfogultság, rosszakarat és egyéb emberi gyarlóságok járatlanná tették.

De nem csak gondolkodásán látszik a zsidó iskolázottság, hanem előadása formáján is. Ujságcikkeiben semmi sem annyira megkapó, mint az a közvetlenség, az a természetesség, melylyel igazait, illetve a zsidók igazait védi. Mintha minden állítása előtt a szentíráshoz fordulna felvilágosításért, úgy talál minden felvethető kérdésre a biblia és az ősök írásaiban feleletet. Zsidó gondolkodását azzal is akarja demonstrálni, hogy minden mondásában, minden állításában és minden ítéletében megmutatja azt a forrást, melyből szavai fakadnak. Nem a filozofiailag képzett, a humánus irodalomban jártas, az etikusok művein kifinomult Löw Lipót szól hozzánk, hanem a zsidó Löw, a kit a szentírás és a zsidó irodalom szelleme meghihletett, a ki a tóra, a próféták, a zoltár és a zsidó bölcsek szavain élesítette szemét, eszét és az ő környezetükben mélyítette érzését. Önkéntelenül és egészen akaratlanul minden szentenciájára egy megfelelő héber szentenciát talál, a mely legjellegzetesebben fejezi ki azt, a mit ő állított, erősített és bizonyított. Mintha a szentírást és az egész zsidó irodalmat Magyarországon irták volna a tizenkilencedik században. S mindebben semmi mesterkéeltség, semmi affektálás, semmi csináltság. Stílusán látszik csak meg igazán, mennyi klasszicitás van a bibliában és őseink mondásaiban, mennyi erővel tudták azok megfogalmazni gondolataikat, úgy, hogy ezek még ma is alkalmasak mai viszonyok kifejezésére és eszméik és igazságaik formája olyan, hogy a mai viszonyokat is teljesen letükröztetik.

Hangja előkelő, mint mindenkié, a kinek van mondanivalója és mint mindenkié, a kinek az a hite, hogy az elhangzott igazságok ereje nem győzhető le. Vitatkozása modorában semmi sértő elem nem foglaltatik. Ha cáfol, ha ellenkező vélemények szószólójává szegődik, a tudás meggyőző hatalmával ejti le ellenfelét. Szereti az ellenfél álláspontját elfoglalni és az ő szempontjából megvilágítani a kérdést, mert az igazság nem szorul semmi beállításra és nincs szükségünk álláspontokra, ha az örök és klasszikus valóságokat keressük. Azért lehet ő jó magyar és jó zsidó is a nélkül, hogy magyar érzését fel kellene áldoznia a zsidóságnak és a nélkül, hogy zsidó voltából engedne. Ez a kettő nála harmonikusan egybeolvad, mert magyar nemzete létét is csak abban az eszmekörben látja, melyet a zsidó vallás hirdet és zsidó voltát is csak úgy elégítheti ki, ha vallása tanításainak áldását egyetemessé teheti. Igazán át volt hatva attól a zsidó gondolattól, hogy csak az egyetemes igazságok alkalmazásában kialakult gondolatok vezethetnek a kölcsönös megértéshez és a kölcsönös együttműködéshez. Ujságcikkeiben arra vállalkozott (s ha utódjai lettek volna, a kik az ő szellemét megértették, a zsidóságnak sok fájó sebe sohasem kelt volna ki.

Budapest.

Dr. Frisch Ármin.

Találkozásom Löw Lipóttal.

(Reminiscentia.)

Hogy szívem mélyéből vágyódtam személyesen megismerkedni avval a férfival, a kihez úgy tekintettem fel, mint a tudás elérhetetlen eszmiényéhez, az nagyon érthető.

Hogy Löw Lipót mije volt az ő korának, azt csak azok tudják teljes mértékben megítélni, kik az ő kortársai valának és a kikre közvetlen hatással volt az ő hatalmas egyéniségének szellemi fölénye.

A magyarországi rabbik legtiszteltebb és — legjobban gyűlölt alakja volt. Barátai és ellenségei egyaránt ismerték el a talmudban való beható jártasságát, széleskörű tudását, éles elméjét és a felmerült kérdések taglalásánál követett alapos rendszerességét. Különösen ijedelme volt a reakciós elemeknek, kik félték buzogányának kemény ütéseitől, de még inkább gunyjának és finom szatirájának éles nyilaitól.

Ép azért nagyon vegyes érzelmekkel fogadták 1858-ban a „Ben Chananja“ megjelenését. A míg egy rész ujongó lelkesedéssel üdvözölte, addig mások a Sátán szülötteként átkozták.

Lőwnek ez alkotása elvitathatatlanul legnagyobb érdemű tette volt. Hazánkban akkor még nem létezett zsidó folyóirat. Az 1838-ban Philippson által alapított „Allgemeine Zeitung des Judentums“ a zsidó intelligenciának orakuluma volt, de a különleges magyar érdekeknek ebben a lapban természetesen csak kisebb tér juthatott.

Mélyen érzett szükséglet támadt tehát a magyar zsidó értelmiség körében oly sajtóközeg iránt, a mely hű tükre legyen állapotainak, községi életének, törekvéseinek és céljainak, bátor előharcosa polgári jogainak és megbízható vezetője közművelődési és kulturalis ügyeiben.

És midőn Löw, valamennyi közül a leghivatottabb, „az arany középut embere“ neve és jele alatt az első havi számot széjjel küldötte, a hasonérmű községek és magánosok is örömmel sorakoztak az általa kibontott lobogó köré.

E folyóiratban nem csak ő maga gazdagította a tudományos világot kutatásainak kincseivel, melyeket évek óta szellemének csendes műhelyében felhalmozott, hanem a bel- és külföld legkiválóbb elméi találkoztak ezen előkelő lapnak hasábjain.

Sok jeles férfiú neve találtatik ott: Beer Bernát dr. (Drezda), Carmoly E. (Frankfurt), Cohn Albert (Páris), Fassel H. B. (Nagykanizsa), Frankl L. A. (Bécs), Horschetzky Mór dr. (Kanizsa), Jost J. M. (Frankfurt), Löwy József (Kanizsa), Luzzatto S. D. (Padua), Perles József (München), Schmieidl A. (Prossnitz), Szántó Simon (Bécs), Wolff Á. (Kopenhagen), Zipser M. (Rohonc) stb.

Mikor a hatvanas években magam is szárnyra keltem, én is próbálkoztam egy-egy lapközleménnyel a „B. Ch.“ hasábjain. És ezen a réven írásbeli érintkezésben voltam vele életének, fájdalom, nagyon is korai végéig;

de még mindig nem részesültem vala abban a szerencsében, hogy személyesen megismerkedjem vele, míg a véletlen nem segített.

1870. július elején Bécsben jártam és szokásom szerint tiszteletemet tettem Jellineknek.

Beszélgetésünk közben az ajtón kopogtattak és belépett egy közep-termetű férfi hatalmas oroszlánfejjel, hosszú leomló hajzattal és szakállal, gondolatokkal terhelt magas homlokkal, élénktüzű, barátságos szemekkel. *Lőw Lipót* volt, ki éppen a lipcsei zsinatról jött, a hol kiváló tekintélynek örvendett, és a hol fontos, terjedelmes és alapos referádája általános elismerésben részesült.

Jellinek bemutatott neki és ő legőszintébb meglepetésemre megölelt és megcsókolt. Bizonyára annak örült, hogy hosszabb külföldi tartózkodása után váratlanul földivel találkozott.

„Éppen kapóra jöttek az urak“, mondá Jellinek, „egy proselyta nők kell a zsidóság kötelékébe felvennem. Az összes ritualiákkal már azelőtt rendbe jöttünk, hátra van még a besz-din részéről való felvétel. Akarják-e velem alkotni a besz-dint?“ Természetes, hogy beleegyeztünk szívesen. Így részesültem abban a szerencsében, hogy korunk két nagy férfiával együtt ültem egy rabbikollegiumban. Ezen alkalommal Jellinek panaszképpen említette, hogy a proselyta nők mily nehezen tudnak megválni szentképeiktől. Szigoruan zsidó háztartást visznek, ajtajukon fel van szegezve a mezusa, minden nap elmondják a S'mát, de szentképeiket minden tanítás és intés dacára sem távolítják el.

„Hát bizony ezek a Lábán féle teráfim“, jegyeztem meg, „melyektől nők már évezredek előtt sem tudtak megválni.“

Délután Jellineknek összejöttek: *Lőw*, a zsinat bécsi tagjai: *Engel Miksa dr.*, *Wertheimer József* lovag, *Szántó Simon* és én is ott voltam. Természetesen a zsinatról és reformhatározatairól folyt a beszéd.

Konzervatív álláspontomból folyólag magam is megkockáztattam egy bátortalan félénk megjegyzést. Rám támadtak, szó szót követett és meglehetősen izzó vita fejlődött, — valamennyien egy ellen; de a milyen fiatal és élénk voltam akkor, nem adtam meg magamat, mire *Lőw* izgatottan azt kérdezte: „Ha Ön ezt nevezi hitnek, akkor mi a babona?“

„A babona a hitnek a hypertrophiája“, volt az én válaszom. Egyébiránt uraim, merészelttem a vita hevében mondani: „Kezet a szivre, hát mindenben hisznek-e Önök, a miről a zsinatban úgy beszéltek vagy hallgattak, mintha hinnék.“

„Na“, felelt *Lőw*, „már az okosság is azt parancsolja, hogy ne mondjunk el mindent.“

„Ez a válasz nekem elég“, mondám én, meghajtva magamat.

Még egy alkalommal és pedig még ugyanazon évben volt szerencsém a boldogulttal találkozni. 1870. szeptember 15-én, mikor a győri templom felavatására utazván, egy óra hosszát időzött az ujszönyi állomáson. Kimentem hozzá, hogy üdvözöljem.

Rövid idővel azelőtt jelent meg a „die jüdischen Wirren in Ungarn“ című könyv Leon da Modena Redivivus álnév alatt.

Ennek a kis könyvnek a lapjairól a felforgatás hatalmas viharja zudult fel, a mely a hagyományos zsidóság nem egy galyát és ágát tördelte le. A szerző előszavában maga mondja, hogy „ezen könyv tartalma sok évi beható, alapos forráskutatás eredménye.“

Sejtették ugyan, hogy Löw a szerzője. Az ő írásmodora, az ő alaposága, az ő kiméretlen polemiája volt, de biztosat senki sem tudott. Nem szokták meg, hogy Löw leeresztett sisakkal jelenjék meg a porondon.

Erre megkérdeztem, hogy nem mondhatná-e meg a „die jüd. Wirren in Ungarn“ című könyvben közölt ama történeli ténynek a forrását, a mely szerint Komáromban zsidó vallásu comesek voltak és pedig *Henel* (Henuk) és fiai Volvelin, Oltmann és Unklin.

„A forrásokat már megadhatom“, felelte mosolyogva, „hiszen én vagyok a szerzője ennek a könyvnek“. Most tehát biztos voltam. A kongresszusról beszélgettünk, mely fölött tudvalevőleg igen kemény ítéletet mondott. Csakhamar csengettek, Löw beszállt és folytatta utját, hogy régi babérleveleihez ujat fűzzön.

Ez volt utolsó találkozásom e férfiival, a ki lángbetűkkel írta be nevét a zsidóság évkönyveibe.

Ezen név felejthetetlen fog maradni.
Komárom.

Dr. Schnitzer Armin.

In memoriam.

Felette hízgelő felhívásának, hogy *Löw* Lipót, a szegedi izr. hitközség boldogult nagynevű rabbijának életéből egynéhány adatot közöljek, őt mint embert, mint községének papját, mint családfőt pár vonással ecseteljem, szives készséggel felelek meg. Hiszen akkor, midőn ezt teszem, ifjukori emlékeket frissítek fel, a mi kimondhatatlanul jól esik lelkemnek. Különben is könnyüvé válik feladatam az által, hogy szerencsés voltam fiatal korom idejében e nagynevű és nagy rabbi közvetlen közelében élni és így saját megfigyelésem alapján ismerhettem őt meg.

Komplikált jellemeknek bírálása nehezebb és nem is háladatos munka. Az ember azon kellemetlen helyzetbe juthat, hogy hősét némi tekintetben nem ismerte fel helyesen és így róla nem mindenben alkotott magának helyes képet. Ekkor azután a rajz sem tökéletes. Hiányánál fogva kihívja a kritikát és mint ilyen a célnak, melyet szolgálnia kellene, nem felel meg. *Löw* Lipót nem volt komplikált jellem. Én legalább nem ismertem annak. *Löw* Lipót egyszerű, tiszta, átlátszó egyéniség volt. A kinek megfigyelő tehetsége volt, az rögtön tisztában lehetett azzal, hogy itt egy imponáló, erényeiben és hibáiban nagyszerű emberrel áll szemben, a ki mindenkit hatalmas egyéniségének büvökörébe hódított.

Tiltakoznom kell azon feltevés ellen, hogy a megboldogult iránt életében és halálán tul is rendületlen hűséggel és igaz ragaszkodással telt szívem sugallatát követve, ezen apró rajz nem élethűen tükrözi vissza a megboldogultnak egész egyéniségét. Nem szépitgetek, nem hizelgek: Löw emléke ilyen hizelgést nem tűr. A mit itt néhány sorban leírok, az teljességgel megfelel a valóságnak, közvetlen tapasztalaton alapul és „hű a haladékonny időhöz.”

Löw Lipót rabbinusi életpályájának első állomása Nagykanizsa volt. Mint egészen fiatal ember lépett a hitközségnek papi székébe. Morva születésénél fogva a magyar nyelv előtte teljesen idegen volt. Mégis arra kötelezte magát, hogy egy év lefolyása után magyar nyelven fog szónokolni. És ime, az év végén magyarul szónokolt, még pedig oly szépen, oly bámulatosan korrekten, hogy a község apraja, nagyja el volt ragadtatva. A kötetlenség, mely őt ezen hitközséghez fűzte, mindig, még távozás után is, a legszorosabb marad. Valami benső szimpátiát érzett ezen község és tagjai iránt. Bámulatos emlékező tehetsége képessé tette őt arra, hogy még évek után is e község minden tagját ismerte, sőt egyeseknek sajátosságait, különködéseit és modorát humorral tudta reprodukálni. Mindig örömmel időzött emlékezetében e hitközségben, melynek embereit szívébe zárta. Ha nagykanizsai ember Szegedre vetődött, szívesen látott vendége volt és nem szűnt meg ezen vagy azon községbeliről tudakozódni: milyen sorsban él, mi lett gyermekeiből, hogy fejlődik a község és valóságos lelki élvezettel közölte barátaival, ha jót hallott. Szegedi rabbinátusa idejében is kétszer meglátogatta Nagykanizsát; vissza-visszavágyott a helyre, a hová sok kellemes emlék fűzte és a hol oly sok és kedves barátja volt. *התשובה* című tankönyvét is, bár már akkor szegedi rabbi volt, Kanizsán nyomatta. A kanizsaiak méltó szeretettel és nagy ovációkkal fogadták. Egy ízben vendégszónoklatot is tartott ott és a hívőket tüzes és szellemes fejtegetéseivel lelkesedésre ragadta. — Pápa, rabbinatusának második állomása, a hol valóságos martíriumot élt át, emlékezetéből — úgy látszik — ki volt törölve; legalább soha róla említést nem tett. Nemes hallgatással torolta meg azt a sok keserűséget, melynek itt részese volt.

Szeged, a hol sok évig működött és a hol életének pályafutását befejezte, büszkeséggel vallotta őt rabbijának. Az egész község hódolt óriási tudományának, megszerette őt barátságos modoráért és nagyrabecsülte őt puritánus életmódja miatt. Minden hívőjével egyforma udvariassággal érintkezett. Nem tett különbséget gazdag és szegény között. Ő maga is a nélkülözések és küzdelmek iskolájában nevelkedett fel és így kiváló emberismerő volt. Ismerte jól az emberek gyengéit, de nemes felfogása megtiltotta neki, hogy e gyengéket kihasználja. Egyáltalán az anyagiakban való teljes önzetlenség jellemzi őt. Megegett, hogy utolsó forintját adta oda a szegény kéregetőnek, nem törődve azzal, hogy ő pénz nélkül marad. De ilyen apróságokkal nem is törődhetett. Folyton dolgozott és buvárkodott. Annnyira elmélyedt studiumában és irodalmi munkásságában, hogy észre sem vette,

körülötte mi történik. Kopogtatnak ajtaján. Noo! (ezzel szólította meg a vendéget, a „tessék!“ vagy „szabad!“ szavakat nem használta). Belép a vendég. Mechanice, a nélkül, hogy ránézne, e szavakkal üdvözlö: „Seien Sie gegrüsst Herr B.“ (A község öreg tagjainál akkor még a német szó járta.) A vendég elmondja kívánságát, a melyet Löw, a nélkül, hogy munkáját egy percre is félbeszakítaná, „Hm! Hm!“ hangokkal kísér, mindaddig, míg a munkáját befejezte. Mikor aztán tollát félre teszi, azzal szólítja meg vendégét: „Also mein lieber Herr B., was haben Sie mir Gutes gebracht, was ist Ihr Wunsch?“ Ezt oly kedves nyájassággal és barátsággal mondja, hogy a vendég nemcsak nem haragudhatik reá, nem veszi észre, hogy itt tulajdonképpen az történt, a mit udvariatlanságnak neveznek, hanem még kérkedik ismerősei és barátjai körében, hogy mily szeretetreméltó ember a mi rabbink, mily készséggel szolgál mindenkinek tanácsosul és mily szives mindenki iránt.

Az egyszerűség és lankadatlan munkakedv jellemző tulajdonságai voltak Löwnek. Az általa szerkesztett lap, a „Ben Chananja“ foglalja el idejének legnagyobb részét. Mily óriási munkát kellett kifejtenie, hogy a lapot magas színvonalán tarthassa, azt csak az képes méltányolni, a ki e munkának szemtanuja volt. Minden idejét, a mely papi hivatásának pontos betöltése mellett rendelkezésére maradt, ezen lapja szerkesztésének szentelte. Korán reggel, a templomból való jövet után hozzáfogott a munkához és kevés megszakítással egész nap ott állt íróasztalánál (állva dolgozott) és irt. Vacsora ideje után folytatta a munkát. Midőn Szegednek amugy is csendes utcái teljesen elcsendesedtek, már mindenki nyugvóra tért, ő még ébren volt; az óra éjfélét ütött, ő még íróasztalánál foglalatoskodott, cikket irt, vagy a hozzá beküldött munkákat átszerkesztette. A világ minden tájáról garmadával érkeztek a levelek és cikkek; a világ nagyszámu és tekintélyes tudósa találkozott a „Ben Chananja“ hasábjain. A szerkesztésnél kegyetlen tekintetnélküliséggel járt el. Borzasztó pusztításokat vitt véghez a cikkek átdolgozásánál; némelyiknek még a csontváza sem maradt meg. Azt kívánta, hogy mindenki oly stílusban írjon, a milyenben ő irt; egyszerű, érthető, frázis nélküli stílusban. Ha a beküldött cikkben ezeket a kellékeket nem vette észre, átstilizálta a maga szája ize szerint, nem tekintve azt, hogy ki a cikk szerzője. Érzékeny természetű szerzők ezt zokon is vették. De ő ezzel nem törődött. Oly profundus tudománya, oly éles esze és oly szétágazó világi és theologiai ismeretei voltak, hogy ő maga minden külső segítség nélkül képes lett volna lapját ellátni. De azért hálás volt minden munkatársának, ha lapját felkereste és oly témával foglalkozott, a mely az ő érdeklődését is felkeltette és a melyből a szerzőnek tudományossága világlott ki. A stílus az ő dolga volt. Egy vidéki városban működő szegény iskolatanító, egy igénytelen külsejű emberke cikksorozatot irt lapjába ily címen: „Versuch einer kritischen Analyse des Sohar.“ Ezen emberkeről és ezen cikksorozata áról Löw rendkívül hízegően nyilatkozott. Ha a cikksorozat írója Szegedre jött, Löw házában a legmelegebb fogadtatásban részesült, vendége volt a családnak és a házigazda kiváló tiszteletének jeleivel hal-

mozta el. És midőn ez az igénytelen iskolatanító Szegeden megbetegedett és hosszas betegeskedése gyógyulásra nem nyújtott reményt, Löw gondoskodott a szegény betegnek a kórházba leendő elhelyeztetéséről, személyesen közbenjárt, hogy a beteg a leggondosabb ápolásban részesíttessék és semmiben, a mit az orvosok megengedendőnek tartottak, szükségét ne szenvedjen. És midőn a szegény elhagyatott tudós tanító szemeit örök álomra csukta le, Löw temetéséről gondoskodott és oly megleghangu gyászbeszéddel búcsúztatta el, hogy mindenkit könnyekre fakasztott. Ilyféle tettekben életpályája gazdag volt.

Óriási magánkönyvtárral rendelkezett. Nemcsak szorosán vett theologiai munkák voltak itt felhalmozva, hanem a világirodalom minden terméke volt benne képviselve. Könyveket gyűjtött és folyton gyűjtött. Így gyarapította könyvtárát és így történhetett az, hogy Löw Lipót, a ki nemcsak a volt cs. és kir. helytartó-tanácsnak, ennek felhívására igen sok esetben szolgáltatva nagyérdekű és nagybecsű szakvéleményeit theologiai kérdésekben, hanem a magyar kormányknak is (Lásd „A zsidó eskü“ című véleményét, melyet néh. Horváth Boldizsár igazságügyminister felhívására irt), minden forrást, a melyre szüksége volt, saját könyvtárában talált és nem volt kénytelen valamelyik nagy városnak könyvtárát felkeresni. Ennek az ő nagy magánkönyvtárának labyrinthusában úgy tudott eligazodni, hogy a sötétben is rátalált azon könyvre, a melyet keresett.

Hitközsége rendkívüli hódolattal viseltetett iránta. Büszke volt arra, hogy Löw Lipót a rabbija. Prédikációit áhitattal hallgatták. Majd magyarul, majd németül szónokolt. Hévvél beszélt még akkor is, midőn a szentírás valamelyik tételéből indult ki, hogy abból azután levonja a tanulságot. Községének nemcsak papja, de tanítója is volt. Népszerű nyelvezetben oktatta őt, azért meg is értették és azért községének népszerű papja is maradt! Ünnepi beszédei valóságos remekei voltak a templomi szónoklatnak és ezeket a prédikációkat igen sok keresztény hitű szegedi polgár is figyelemmel hallgatta végig. Szónoklatai, különösen templomavató beszédei nyomtatásban is megjelentek és nyomtatva is a szent beszédeknek példányképei maradnak. (Hiába a pápaiaknak minden okoskodása: Löw Lipót távol minden zelotizmustól *vallásos* ember volt. Persze a vallásosságot igazi értelmében véve.)

Háza és családja az emberszeretnek és jótékonságnak otthona volt. Áldott emlékű hitvestársa, Redlich Borcsa valóságos őrangyala volt a háznak. (Első feleségét, a szépséges, minden erényben tündöklő Schwab Leontint, a pesti híres Schwab Löw rabbinak leányát korán veszttette el.) Lobbanékony természetének vulkánikus kitöréseit ezen gyenge asszony volt csak képes megállítani. Ha haragra lobbant, ez a nő fékezte őt meg. Az oroszlán rögtön megjuhászodott. A rituális szabványoknak legszigorubb szemmeltartása mellett vezette e nő a házat. Ha ünnep köszöntött be, öröm volt a családnál megjelenni: oly áhitatos hangulat fogta el az embert. Lélekiemelő látvány volt a „széder“ estéje, a melyre a ház barátai voltak hivatalosak és

a melyet a háziúr maga celebrált. Párisból küldötték meg neki az „echod mi jódéa, echod áni jódéa“ című, a híres Halévy által zenésített dalt. Ezt napokkal husvét előtt környezetével begyakorolta és a „széder“ estéjén oly gyönyörűen vágott minden, hogy Löw szemei sugároztak az örömtől. Ő maga is — ámbár operaénekesnek sehogy sem vált volna be — hévvel énekelt. Az agg tudós ártatlan gyermekké lett.

Ritka ember, a ki oly népszerűségnek örvendene, mint Löw Lipót a szegedieknél. Mindenki ismerte, mindenki szerette és tisztelte őt. Ha az utcán járt, süvegeltek neki zsidók és keresztények egyaránt. A parasztok a papnak szóló szokásos köszöntéssel emeltek előtte kalapot. Mindenki becsülte benne a nagy tudománya és hirneve dacára is egyszerű és kedves embert.

Gyermekeinek a leggyengédebb apa volt De annyira igazságos, hogy sohasem kényeztette őket el. Ejlenkezőleg, rendkívüli szigorral fenytette meg őket, ha oly valamit vett észre, a mi nem volt inyére. Több fia a társadalomban előkelő pozíciókat foglalt és foglal el, (egyik fia a múlt század hetvenes éveiben kir. főügyési helyettes volt, a mi azon időben zsidónál nagy kitüntetés számba ment); az apa fiai haladásának szivből örült, de továbbra is szerénységre és egyszerűsége oktatta őket. Az apai tanítás fogott is rajtuk: egyszerű és kedves emberek maradtak. Egyik nagytehetségű fiát utódának jelölte ki. Utóda is lett és valóban méltón tölti be és folytatja atyja örökét.

Löw Lipót a kedélyes társalgásnak nagy barátja volt. Szerette a jó adomákat és ő maga is azon volt, hogy a társaságot, melyben jól érezte magát, adomáival mulattassa. Szívesen és gyakran mondotta el a következő dolgot: Egy német prot. pap, a ki dadogva beszélt és ennélfogva a szónak utolsó tagját ismételni szokta, ekkép fakadt ki a szószéken: Die Katholiken-iken sind nicht die wirklichen-irklichen Gläubigen-äubigen; sondern wir sind die wahren-ahren Orthodoxen-Ochsen.

Szegedi hívői közt volt egy félművelt ur, a kinek gyengéje volt a folytonos citálás. Minden válogatás nélkül, akár illet a tárgyhoz, akár nem egyre idézte Lessinget, Goethet stb. Egy alkalommal, midőn valami anyakönyvi kivonatért járt a rabbinnál, ismét egyre-másra citálta Lenaut, Uhlandot és a többi német költőt. Löw egy dolgozat megírásával volt elfoglalva és csak félfüllel hallgatott oda, végre sokalta a sok beszédet és ekkép szólt: Das ist alles sehr schön, liebster Herr D., aber ich muss Sie aufmerksam machen, dass Schiller gesagt hat: „*Der Mann muss hinaus* .“ D. ur megértette és kotródott.

Összefoglalva a mondottakat: Löw Lipót mint tudós elsöragu, mint ember kedélyes, jótékony, egyszerű, mint pap áldásos működésű, mint férj és apa gyengéd, ha kellett szigoru, de mindig igazságos volt. Irodalmi és tudományos működését méltányolni nem feladata e soroknak. Ezt a kritikát szakavatott emberek végzik. Én csak néhány vonással érdekes egyéniségét kívántam vázolni. Sok adatot lehetne még felhoznom annak

illusztrálására, mily veszteség érte nemcsak családját, nemcsak községét, hanem az egész zsidóságot ezen nagy embernek kimultával.

Midőn ezeket leírom, megjelen előttem az elköltözöttnek tiszteletreméltó alakja. Élénk, jóságos szemeivel rám tekint, mint akkor, abban a boldog időben, midőn én is fiatal voltam és midőn ő még az élők sorában járt. Megszólítom: Drága halott! Fényesen futottad be életed pályáját. Harcoltál vallásod szent céljaiért; első csatásorban álltál mint zászlóvivő ott, a hol hitsorsosaid erkölcsi érdekei forogtak kockán; a lelkesedés tüzevel neki rontottál az ellenségnek és azt fegyvereiddel: mély tudományosságoddal, fényes tolladdal és éles eszeddel harcképtelenné tetted. Ha valaki, úgy te voltál az, a ki joggal mondhatta magáról: „Non omnis moriar!“ Emléked élni fog közöttünk és ezen emlékedet, hogy a költő szavaival éljek:

„ non imber edax, non Aquilo impotens
Possit diruere aut innumerabilis
Annorum series et fuga temporum!“

Budapest

—ó.

Löw Lipót mint a nagykanizsai „izraeliták iskolájának“ igazgatója.

A nagykanizsai izr. hitközség reformtörekvései 1840-ben kezdődnek, de a haladás előfeltételei, az anyagi jólét és az európai műveltségre való iparkodás már ezelőtt is megvoltak benne. A közakaratnak csak gyökeret kellett vernie, hogy életrevaló, gyümölcsöt termelő fává fejlődjék.

Ki más lehetett volna irányítója és vezetője a gyülekezetnek, mint az, a ki Isten igéjét hirdette?

Löwy Izsák Samu, a kanizsai hitközségnek 1840-ig volt rabbija. Ügybuzgó, béketűrő pap volt. Deák Ferenc is nagyra becsülte; de nem érzett magában hivatást arra, hogy modern eszméket hirdessen a gyülekezetben, mely ez eszmék megvalósítását kívánta, sőt követelte. Mivel pedig a hitközség iránya aggályokkal töltötte el lelkét, inkább lemondott lelkészi állásáról, semhogy összeütközzék meggyőződésével.

Löwy lemondása után *Feitel Mór*, körmendi orvos, ifjúkori barátját, Löw Lipótot, ajánlotta *Dr. Horschetzky Mór* kanizsai orvosnak és nagynevű tudósnek. Ez Löw Lipóttal személyesen megismerkedvén, megígérte, hogy Löw Lipót meghívását tekintélyével és befolyásával támogatni fogja.¹ 1840-ben november havában Löw próbaprédikációra Kanizsára jött Mannheimer I. N. hires bécsi hitszónok ajánlatával is ellátva.

A közgyűlés 1841. február 14-én választotta meg a kiváló szónokot

¹1840. november 16-án azt írja Löw Dr. Horschetzky Mórnak: „Ha abban a szerencsében részesülnék, hogy közelében és a hogy remélem, befolyásos támogatásával hivatalosan működhetném, minden igyekezetem oda fog irányulni, hogy jóakarátára méltó legyek.“

és tudóst a gyülekezet rabbihelyettesének és hitszónokának. Löw Lipót szerződését 1841. február 23-án írta alá. A kilenc év óta fennálló iskolára vonatkozólag kötelességévé tették, hogy mint annak igazgatója, a fegyelemre és oktatásra, de különösen a hitoktatásra felügyeljen. Működésében egy igazgató-tanács, a mai iskolai szakosztályhoz hasonló, de szűkebb körű tanács támogatta. Alig, hogy Löw Lipót elfoglalta hivatalát, teljes odaadással fogott hozzá hivatása sokoldalú teendőihez: *az istentiszteleti intézmények és az iskola fejlesztéséhez, valamint a szegénysorsú ifjaknak az ipari pályára való neveléséhez.*

*

E közlemény keretében nem fejthetjük ki, hogy a kultuszreformokban miféle elvek vezérelték a hitközség új rabbiját. Csak említés legyen téve arról, hogy az ő lelkipásztorsága alatt 1845. október 22-én a Semini Aceresz esti imáján szólalt meg a templomban először az orgona, melynek ünnepélyes akkordjai azóta járulnak hozzá az ájtatosság emeléséhez.

Mikor Löw Lipót 1841. szeptember havában hivatalát elfoglalta, egy új iskolaépület emelésének gondoljai foglalkoztatták a kanizsai hitközséget. A régi épület helyiségei nem voltak már alkalmasak mintegy kétszázötven fiu- és leánytanuló befogadására. A község csak leányiskolát szándékozott építeni. Löw Lipót közelebbről szemlélve az állapotokat, észrevette, hogy a község a leányiskola építésével csak fél munkát teljesítene, miért is mozgalmat indított, hogy mindkét nembeli tanulók számára emeltesék új iskolaépületet. Ez a takarékoskodók és maradiak pártjának nem tetszett és azért a rabbi javaslatát hevesen ellenezték. Löw hallva az ujtások iránti nagy ellenszenvet, inkább kész volt iskolaigazgatói tisztéről lemondani, mintsem az ósdiak kivánságainak engedni. De az előljáróság lemondását nem fogadta el, hanem az iskolatanács javaslatát magáévá téve, egy fiu- és leányiskola építését határozta el. Önerejéből a gyülekezet nem tudta előteremteni az új építéshez való anyagi eszközöket, azért *Batthyányi* Fülöp herceghez, Nagykanizsa kegyurához fordult segítségért. A nemes főúr, miként nagynevű elődje *Batthyányi* Lajos gróf, nem zárkózott el a segélynyújtás elől. Ingyen telket adott a községnek a Zrinyi Miklós-utca sarkán és a Csengery-uton és az építkezéshez szükséges téglát és zsindelet részletfizetésre engedte át a községnek.

Az új iskolaépület területe 649 négyszögöl volt. Az utcai homlokzat hossza 231.

Az 1842-ik év őszén az iskolaépület már elkészült. November havában bizottság alakult, mely az épület ünnepélyes felavatásának előkészítésével foglalkozott.

Az 1842. év december 31-én, egy szombati napon, 268 tanuló, a teljes számban megjelent előljáróság, a hatóságok és az érdekelt közönség jelenlétében adták át az épületet rendeltetésének.

„A mily nehezen kivihetőnek tetszett kezdetben mindnyájunknak az új iskolaépület emelése“, mondja Löw alkalmi beszédében, „mily kevésbé

bátorítottak bennünket a mostoha viszonyok: ime mégis áll az épület drága városunk egészséges, csendes helyén, nyolc tágas, barátságos tanteremmel, minden emberbarátnak lélekiemelő látványul“. És az ellenzékhez fordulva, így folytatta beszédét: „Valóban, megzavarná örömtöket az a hangos, vagy csendes szemrehányás, hogy az építkezés nem szorított csakis a leányiskolára? Mondjátok meg ti magatok, volna-e értelme eme szemrehányásnak? Eszes ember kívánhatja-e, hogy jó munkát csak félig végezzünk? Ne tagadjátok azt, a mit tagadni nem lehet! A régi fiúiskola helyiségének beható megtekintése meggyőzhetett benneteket arról, hogy többé meg nem felel a célnak, hogy sok hiányon kellett segíteni és nem lehetett szűkkeblű megfontolásnak helyt adni“.

A szülőkhöz fordulva pedig azt a megszivlelendő tanácsot adta nekik, melyet a XX. században sem lehet negligálni. „Támogassátok otthon is“, mondja, „a tanítók fáradozásait, oh szülők! Mert a növendékek tiszta, teljes tisztelete szükséges, hogy a tanítónak a *nevelés* nehéz munkája sikerüljön. Óvakodjatok gyermekeitek jelenlétében a tanítóról a bizalmatlanság és az elidegenedés hideg hangján beszélni.“

Ha komoly szándéktok, hogy a fiatalok szive fogékony legyen, minden jó és nemes iránt, akkor tiszteljétek ama szent köteléket, *mely a szülői házat az iskolához fűzi.*“

Tévedés volna hinni, hogy a házavató ünnep és Löwnek nemes törekvései az előjáróságban osztatlan tetszésben részesültek. Az elégedetlenséget főleg Blau Mózes, Kürschner Mayer és Löwy József szitották.

Az elégedetlenek részben a község anyagi egyensúlyát féltették az új iránytól, részben pedig a hithűséget.

Már 1843. július 23-ról kel^t és az előjárósághoz intézett levélben a megadás hangján panaszkodik Löw Lipót. Ő is önmagán tapasztalhatta, hogy csak az eszme a miénk, de a cél elérése nincs mindig hatalmunkban. „A mi az izgatottságot illeti“, írja, „a melyet rövid idő óta néhányan szítanak, sajnálom ugyan, hogy ilyen állapotok keletkeztek, de ez engem nem lep meg. Nemzetünk legnemesebb férfiainak is harcolniok kellett azoknak *rosszakarata és korlátoltsága* ellen, a kiknek jólétét meg akarták alapítani, kiknek meg akarták hozni a biztos békét. Biztosítom Önöket, hogy a támadások engem sem fognak eltántorítani a választott utról. Valamint a multban, ugy a jelenben is arra törekszem, hogy kebelünkben az erkölcsi és vallási haladás előmozdittassék. Reám nézve nem lesz munka elég nagy, nem lesz fáradság elég terhes, melynek községem érdekében alá nem vetném magam. De emellett számítok segítségükre, támogatásukra, különösen számítok arra, hogy *iskolánkat kellő méltánylásban fogják részesíteni*, mert az iskola, vérző szívvvel mondom, az utolsó események következtében, nagyon sok kárt szenvedett“.

*

A tanintézet, melynek élén Löw Lipót működött, egy kilenc évfolyamból álló 5 osztályú fiúiskola és egy 5 évfolyamból álló 3 osztályu leány-

iskola volt. A fiúiskola negyedik osztálya reáliskola volt. Elnevezését onnan vette, hogy ebben az osztályban kereskedelmi szakismereteket is tanítottak, úgymint algebrát, kereskedelmi számtant és könyvvitelt. A reális tantárgyak ekként való tanulásából fejlődött az 1889-ig fennállott két osztályu reáliskola, mely 1891-ben középkereskedelmi iskolává változott át. Löw Lipót iskoláink állapotát az 1844-ben megindult Ben Chananja című folyóiratban ismerteti. E helyen nyilatkozik pedagógiai elveiről is. Nem foglalkozik módszertani kérdésekkel, bár mint okleveles főtanító ezeket is ismerte, hanem magasabb didaktikai kérdésekből indul ki és azokból vonja le következtetéseit. Főelve a *szociális közösség*. Az egyén alá van rendelve három nagy szociális egységnek: *a társadalomnak, az egyháznak és a nemzetnek*, melyben él. „Minden magyar izraelita tanintézetnek, tehát a miénknek is“, mondja (1844!) „három tendenciája van: *tisztán emberi, zsidó vallásos és magyar nemzeti*. A tanuló ifjúságot mindama ismeretekkel és ügyességekkel kell ellátni, melyek minden művelt társadalmi közösségben élő emberre nézve nélkülözhetetlenek.

Az iskolának kötelessége e kívül növendékeivel megismertetni az ősök vallásának ígéreteit és kötelességeit, Izrael sorsát és szertartását, hogy bennük hitükhöz való hű ragaszkodás fejlődjék. Nem kevésbé feladata az iskolának, hogy növendékeit jártassá tegye az anyanyelv, a magyar nyelv használatában és az abban való fogalmazásban. De hogy lelküket a valódi nemzeti génusz áthassa, szükséges, hogy a magyar haza történetét, alkotmányát és irodalmát is ismerjék. A szerint, a mint valamely tanintézet e három iránynak, az emberi, vallásos és nemzetinek megfelel, teljesíti hivatását.

A legelső elv, melyet Magyarország összes izraelita tanintézeteinek követniök kell, feltétlenül ez: minden erőből elő kell mozdítaniok az általános miveltséget, a zsidó igazhitűséget és a magyar nemzeti eszmét. Az elfogulatlan bírálók nem ismerhetik félre, hogy a nagykanizsai zsidó iskola e feladatnak tudatában van és annak meg is felel. A 3 alsó osztályban jutnak érvényre az általános miveltséget és a hittani ismereteket közvetítő tantárgyak, a magyar és német nyelvben való jártasság, a hazai történelem ismerete és Magyarország földrajzának részletes ismertetése. A negyedik osztályban az általános miveltség megszerzése mellett aztán a kereskedelmi szaktárgyak is megfelelő gondozásban részesülnek.”

Meglepő Löw Lipót pedagógiai elveiben a magyar nemzeti iránynak kidomborítása. Morvaországban született, de Magyarországot tekintette hazájának. A negyvenes években érvényre jutó radikális nemzeti irányt megérti és előrelátja, hogy a nemzeti eszme megvalósításában van a haza jövője. De meglepő az is, hogy nem a szép egyéniség kiművelését állítja fel a pedagógia követelményeképen, hanem az egyénnek hozzátartozódságát a nemzethez, egyházhoz és társadalomhoz. A *Schiller-Herbert*-féle nevelési elvek idealizmusa nem csábítja őt, mert ettől erős szociális érzéke megóvja. Nemcsak a vagyonos osztály nevelésügye vonzza, gondját

viseli a társadalom szükölködő tagjainak is. Ezt bebizonyítja az iparos-és kézműves-egyesület alapításával.

„Sok helyen“, mondja, „felébredt már a vágy, hogy az izraelita ifjuság nemesebb, a közjónak megfelelőbb hivatásszerű munkásságra szoríttassék, oly munkásságra, mely önmagának többet köszön, mint a véletlen szerencsének és mely a polgári társadalomra nézve is hasznos és üdvös. Erélyesen nyilvánul az óhaj, *hogy vagyontalan szülők gyermekei mesterséget vagy ipart üzzenek*. Sokan belátják, hogy a magyarországi izraelitáknak kötelessége, hogy hazánk bizony nem virágzó iparát felsegélyezzék, támogassák és a mesterségekben kiművelődjenek“. Megalapítja tehát 1842. február 19-én az iparos- és kézműves-egyesületet és gondoskodik az iparostanoncok szombati és vasárnapi iskoláztatásáról is. Sőt ennél is tovább megy. Tárgyalásokba bocsátkozik Back Bernát bécsi nagyiparossal, hogy Nagykanizsán *szövőgyárat* állítson fel. Back az eszmét felkarolja, megígéri támogatását Löwnek, gyárvezetőt akar Kanizsára küldeni, csak 2000 forintot kér 10 szövőszék felállítására és 400 forint évi szubvenciót. Löw Lipót tudhatta, hogy a nagykanizsai hitközség ilyen áldozathozatalra nem képes; a város még hallani sem akart az ajánlatról; a céhmesterektől mit lehetett várni? Azt írja tehát Back levelének hátára: „*Suo tempore realisabitur*“. Azóta 10 gyárat alapítottak Kanizsán, de a közel 70 évvel ezelőtt *zsidó paptól* megpendített textilgyár alapításának eszméje máig sem valósult meg.

Löw Lipót alig öt évig működött Nagykanizsán (1841 – 1846.), községének kulturális színvonalának emelésén hajthatatlan energiával dolgozva. Születése századik évfordulóját ünnepli a „Magyar Izrael“ és dicsőíti emlékét. A szegedi zsidó temető rejti haló porait, emléke pedig az egyetemes magyar Izrael szívében örökké él.

Nagykanizsa.

Dr. Villányi Henrik.

Apróságok Löw Lipótról.

Löw egyénisége elbájolt mindenkit. A ki bármely alkalommal találkozott vele, eltörölhetetlen benyomásokat nyert személyétől. A ki csak egyszer is érintkezett vele, örökre bevészte lelkébe egyéniségének vonásait. Az ifju épp úgy büvölt el mindenkit, mint a pályája kezdetén álló férfit és a nagyhirű tudós, a kinek nevét messze földön ismerték. Párját ritkító nyájasság és szeretetreméltóság töltötte el lényét.

Midőn bejött Morvaországból, Nádason utazott keresztül, a hol boldogult atyám 49 évig rabbi volt. Meglátogatta az ősz rabbit, a ki később a Ben Chananja munkatársainak sorába is lépett és ez a látogatás felejthetetlen maradt atyám házában. Nagyon sokszor emlékeztek meg róla.

Mielőtt Nagykanizsára utazott, hogy hivatalát elfoglalja, Körmenden tartózkodott Feitel Mór orvosnál, ifjúkori barátjánál, a kinek kezdeménye-

zésére nagykanizsai működését a pápaival cserélte fel. Erről a látogatásról évtizedek multán is beszéltek Körmenten.

Szegedi főrabbi korában Szentesnek volt több ízben rendkívül szívesen látott vendége. Valahányszor megyei izrael. tanfelügyelői minőségében ájtott Szentesre, ünnepi öröm vonult be a gyülekezetbe. Az iskolában a pädagogust bámulták, a családi körben végtelen kedvességében és szellemes tárgyalásában gyönyörködtünk.

Theologiai tanulmányaim folytatása végett Boroszlóba akartam menni. De ő eltérített ettől a szándéktól és rábeszélte, hogy Prágába menjek. Megfogadtam tanácsát és ő ajánló levelekkel látott el. És a cseh fővárosban alkalmam volt meggyőződni arról, hogy mennyire tisztelték és hogy tudományos és írói működését mily nagyra becsülték. Freund Sámuel a talmudistát dicsérte, Hübsch Adolf azt mondta róla, hogy neki köszöni német stílusát, Wehli Ernöt és Wessely Wolfgang professzort baráti kötelékek fűzték hozzá, Rapoport és Kämpf gyakran irányították reá a beszédet. A Ben Chananjának Prágában nagyon sok olvasója volt és nem egy cikke élénk vitákra adott alkalmat az ottani tudományos körökben. Az I. kötetben megjelent „Zur Maimonidesfrage. Offenes Sendschreiben an S. Hochwürden, des Herrn S. L. Rapoport, Oberrabbiner zu Prag“, sok eszmecserének tette tárgyát.

A nagy középkori bölcshez bámulattal tekintett fel és ezt külsőségekben is dokumentálta. Nagy ünnep volt a családban. Amália leányának menyegzőjét tartotta. Én is átmentem Szentesről. Reggel a templomban találkoztunk. Melegen üdvözölt és megcsókolt. Haza kísértem és el kartam venni tőle a nagy foliánsokat, melyeket karjain vitt. De ő nem engedte és hevesen tiltakozva azt mondá: Der Rambam ist es wert, dass ich ihn selbst trage.

Nemes gondolkodásmódja és a fiatalok szellemi törekvései iránt való meleg érdeklődése abban a levélben tükröződik, a melyet Heitler Joákim tanító ügyében intézett a körmenti hitközséghez. A felejthetetlen emlékének szentelt e sorokat ennek a levélnek közlésével zárom: „Löblicher Gemeindevorstand! Sie sind wirklich in der Wahl derjenigen, die ihre geistige Kraft und Thätigkeit Ihrer ehrenwerthen Gemeinde widmen, sehr glücklich. An der Seite Ihres wackern, für seinen heiligen Beruf begeisterten Rabbiners, Herrn Ehrlich, wird nunmehr Herr Lehrer Heitler wirken, welcher mir seit Jahren als ein sehr begabter, durchgebildeter, gewissenhafter und strebsamer Jugendlehrer genau bekannt und Sie werden mit dessen Leistungen sicherlich sehr zufrieden sein. Zu wünschen wäre nur, dass den jungen Kräften auch zu ihrer geistigen Fortbildung Zeit und Musse gegönnt bliebe. Wenn Sie denselben dies gestatten, fördern Sie nicht nur das Interesse der Angestellten, sondern auch das der Gemeinde, ja des Judenthums“.

Körment.

Ehrlich M.

Gondolatok, képek és írásmagyarázatok Lőw Lipót szónoki műveiből.

A jelen értekezést önkéntelen is szegedi közéletünk egyik irányítójának¹ hasonlatával kell bevezetnem, melylyel ő egy kiváló férfiut köszöntött fel: „Miképen a templomtorony már a messze távolból feltűnik az utasnak, míg a város belsejében ismét eltűnik kutató szemei elől és csak sok zezugos utcán át való ide-oda járás után kerül ismét elé a nagy toronyépület közönséges házak tözsomszedságában, — így képzelünk el a távolból önkéntelen is városa központjául egy nagy férfiut. Hogyan csodálkozunk aztán, a midőn a városba érve, csak hosszas keresés és tudakozódás utján akadunk rá a tömegben a nagy emberre.“

Midőn Lőw Lipót évszázados születési évfordulójának napja május 22-ike — immár előreveti fényét és a zsidóság legtávolabbi, külföldi kulturtényezői is Szeged társadalmi és tudományos világából *messze kimagasló* működésével felmagasztalják „a legnagyobb magyar rabbi“ emlékezetét, a jó Heine is nagyot bámulhat, hogy Lőw neve nemcsak a távol külföldön, hanem hazájában is kimagasló eszménykép, valósággal: profeta in patria sua. Nemcsak gyülekezete rója le a nagy dicsőült iránt kegyeletes emlékünneppen a szeretet, kegyelet és hála adóját, hanem a társadalom is versenyezve ünnepli nevét² egész nagyságában. Balassa lapja³ veszi ki első sorban részét ezen ünneplésből, a midőn Lőw Lipótnak Teleki László gróf fölött a ceglédi piacon elmondott beszédét vezércikkben teszi közzé.

Nagyrészt e beszédnek olvasása adja nékem az impulzust, hogy Lőwnek reánk maradt többi szónoki beszédeit megszólaltassam és az ő immár dicsfényben körül sugárzott szellemét, tüneményes működését, világnézetét, ragaszkodását az ősi hithez, rajongását a magyar hazához szemelvényekben bemutassam.

Nagy idők, nagy emberek fájdalma és öröme, fény és árnyoldala, történelmi alakjai és uralkodó eszméi mind kifejezést találnak e szónoklatokban: időbeli ésemények művészi egybefonása a vallás magasztos tanaival, nem üres szópusztaságként, melyben egy gondolat mint ritka fa jelenik meg, hanem mint a hagyományos irodalom mezeje, melyen az egyes virágszálak egymást színben és szépségben felülmulják.

És mégis, a hol annyi a tökéletes, mintha hiányt vennénk észre. A szivet, lelket emelő gondolat is csak holt betű, ha hiányzik abból a mi által életet, meleg életet nyerne, hiányzik Lőw szavának, előadásának ereje, hatalma.

Dr. Balassa Árminnak.

Heine Börnejének jellemzéséből.

A Dugonics irodalmi társaság is; egy utcát elneveznek róla.

Szeged és Vidéke május 8-iki száma.

Lőw I.—Kubinyi Zs.: „A szegedi zsidók“ 230--241 o. felmentenek azok címeinek felsorolásától.

Bölcs Salamon szentirási műveit a régi bölcsek három korszakra osztják. Az ifjuság első fellángolásait, szenvedélyes hevét az Énekek Éneke örökíti meg, az érett férfiú bölcs gondolkodása a Példabeszédekből tükröződik vissza, míg Koheletnek a fényes multon kesergő lemondása az öregség hangjára emlékeztet. Löwnek 1842–1875 megjelent beszédeit is a hagyományos három korszak jellemzi azon különbséggel, hogy azoknak borongó, sötét, komor tónusa a középső korszakban — a pápai küzdés viharos színhelyén — nyilvánul meg.

Löw Lipót papi és hitszónoki működését találóan jellemezték elparentálói.¹ Nemcsak azon községeknek volt papja, a hol a lelkészi és hitszónoki teendőket végezte, hanem miként Áron főpapról van megírva, hogy valamennyi izr. törzsnek neveit drága kövekbe vésvé mellén viselte, ő is valamennyi izr. hitközségnek szent érdekeit hordozta szívéen, egész Izrael rabbija és tanítója volt.

A hazai zsidóság legdrágább kincsei egyikét a szegedi zsidó hitközségtől vették kölcsön a hazai hitközségek, valahányszor ékeskedni, ragyogni akartak, valahányszor ünnepi köntöst készültek ölteni.

a hol imaház épült, ott a szegedi rabbi hirdette benne először Isten igéjét.

Sok híres prédikációjából csak kevés maradt fenn nyomtatásban, de ezek már modern zsinagógai beszédek, melyek lépést tartanak a zsidó tudományos szellem fejlődésével. Fellépése előtt a zsidó prédikációk többsége még nem modern, a modern hitszónoklatok többsége pedig már nem zsidó, mégis az ő önálló szelleme a töretlen, új ösvényen is biztosan halad és szembe száll a tudatlansággal és elfogultsággal.

Míg a lengyel eredetű pilpul uralkodott, addig főképen egy-egy nehezebb midras fejtegetése képezte a prédikációt. Löw, mint a psat-irány képviselője, a szentirás alapigéjéből indul ki szónoklataiban és az ősi szentirás-magyarázathoz tér vissza. A zsidó prédikáció — szerinte — eredetileg nem egyéb, mint a „derása“, azaz a szentirás mélyebb buvárlása, megmagyarázása és az életre alkalmazása. A szentirás fényétől verődnek aztán vissza a korábban uralkodó, korát mozgó eszmék sugari. A protestáns prédikáció irodalmában való jártassága mellett is féltékenyen örködött a zsidóság ősi hagyománya felett, hogy Isten igéjét a maga tisztaságában hirdesse.

Beszédeinek *aranyigazságai, velős mondásai, aforizmái* egy originális szellem erősen kidomborodó jellegét viselik magukon. Erkölcstanaiban filozófiai mélység, érett világnézet, találó ötletesség nyilvánul meg. Vannak *szónokok*, ugymond, kik a kalauzhoz hasonlók: megmutatják a jó és igaz utat, de magok nem járnak (152). A legvitézebb hadvezér nem győzhet, ha serege végre nem hajtja rendeléseit a viadal mezején s a leglelkesebb *szónok* is hiába harcol ékesszólása fegyverével, ha hallgatói bedugják füleiket, nem akarván figyelni az okulás szavára (13). Lássátok izraeliták, nem azért imádjuk itt az Istent, mivel e hely magában szent, hanem e *hely* azért szent,

Steinhardt Jakab és Klein Mór dr.

Zsinagógai beszédek. Szeged, 1870. Előszó VII.

mivel itt az Istent imádjuk (41). Fenséges és nagyszerű a templom, melyben állunk, de fenséges és nagyszerű az idő is, melyben élünk (94. Szabad ég alatt mondotta a nemzetörökhöz intézett beszédében). Fele ama szenvedéseknek, melyek gyermekeink életét elsötétítik — az elhibázott *nevelésből* származik (125). *Miveljétek* az ifjúságot, hogy minél több képzettsége és minél *kevesebb* igénye legyen (128). A szülői szeretet áldozatokat élvezeteknek tekint (122). Kinek köszönhetnek leányok leginkább nemzeti irányt és női erényt? Az *anyak példájának*. A nép is tudja: anyja után csiripel a veréb. A ház valódi őrangyala a *hazának* s a közjónak legszilárdabb alapja a jó család... A családi *rend* biztosítja a haza belbékéjét (Házasság és hazafiasság). A *hazának* szava az Istennek szava (95). A *szabadság* nem abban nyilatkozik, hogy mindenki tehesse a t, a mi neki tetszik. Korántsem! Midőn az emberek csak tetszésük és szeszélyük sugalmát követik, akkor zabolátlankodnak (99.) Erőtlen nemzet *szabad nemzet* nem maradhat soha (100). Egyesülni nemcsak *nyelvvél*, hanem *elvvél*, nemcsak *szóval*, hanem *szívvél* (172). *Ház és haza* nemcsak nyelvi, hanem elvileg és gyakorlatilag is szoros kapcsolatban állnak (Házasság és hazafiasság.) A szolgaság halál és csak a *szabadság* földjén csirázik az élet fája (165). A *szabadság* annál jobban biztosítatik, minél többen részesülnek benne, minél többen lángolnak érte (258). Az emberi, a polgári *társaság* lánc, mely nagyobb, kisebb szemekből áll, de minden egyes szem alkotó része a láncnak. „Maga magát ékesítvén, egyszersmind a kertet is ékesíti a rózsa” (244). A jó *elismerése* többet ér a vitézrendnél és babérokznál (123). A *belső* jobbulásnak az *első* jobbulásnak kell lenni (21). Nem mindig az a legnagyobb *érdem*, mely nyilvánosan dicsértetik (296). Az emberi törekvésnek nincs veszedelmesebb ellensége az emberi *szívnél* (238). Nemcsak a külvilági változások az *időnek* szüleményei: keblünk világa szintén az idő hatása alatt áll (307) Az *idő* hosszú folyam, melynek kezdetét senki nem látta s melynek végét még senki nem érte el az idő változékony, majd csendesesen ömlő, majd viharosan rohanó folyam, melynek állandóságában nem lehet bizni soha (308). A *világóranak* kereke nem állapodik meg soha (315). Belső *békesség* s a lélek nyugalma nélkül minden földi birtok nem egyéb fényes nyomornál (52). Nézd mi szerény *nyugalommal* diszlik a kerti gyümölcsfa, Miglen az erdei fát messzire jelzi a zaj (Ber. r. XVI. hexameterbe szedve) (238). „A mit az önkény jobb kezével ad, azt bal kezével visszavonhatja, de szent és visszavonhatlan a *törvény*, melyet a nemzet hoz és koronás királya szentesít”. (257). Az elhunyt gróf (*Széchenyi*) üdvöldét akart alapítani s ime ő belépett a nemzeti hódolat nagy üdvöldéjébe (156). Engedd, hogy széles e világon egy szív se dobogjon, mely téged, Uram, ne *keresse* s egy se keressen, mely ne találja (202.) Gebet dem Juden ein *Vaterland* und der Jude wird sein *Vaterland* lieben! (Ben. Ch. VI. 778). Die freiwillige *Arbeit* der jüd. Bürger brachte dem Ptolomäischen Aegypten edlere Früchte, als die erzwungene Arbeit der jüd. Sklaven dem Pharaonischen Aegypten gebracht hatte. Die Riesenbauwerk

des alten Aegyptens waren Denkmale der Sklaverei, die prachtvolle Synagoge zu Alexandrien war ein Denkmal der Gewissensfreiheit. (U. o. 778). Die Erde bedarf des Menschen, damit *sie veredelt* werde. Der Mensch bedarf aber auch der Erde, damit *er veredelt* werde (U. o. 773). Nichts wäre wider-natürlicher, als wenn wir in dem Augenblicke, wo wir uns über die *Lieblosigkeit* Anderer beklagen, im eigenen Herzen der Lieblosigkeit Raum gönnen würden (U. o. 775). Ihr habt euch die Synagoge erbaut, damit die Synagoge euch erbaue (U. o. 769). Die *Frömmelci* macht es gewöhnlich so: Sie legt die Hände in den Schoß und lässt die verachteten Weltkinder indess unter saurem Schweiss das tägliche Brot schaffen (Das Vermächtniss d. E. Joseph, Pápa 1847). Es ist Unvernunft und sträflicher Frevel, den alten Sauerteig bis an sein Ende fort zu mengen und starr und steif bei seinen liebgewonnenen *Vorurtheilen* zu bleiben (U. o.)

Az ősi hagyományon alapuló' szónoki *képeit és hasonlatait*, melyekbe gondolatait öltözteti, leginkább az Irásból és a természet köréből veszi. Metaforái és allegóriái a hallgatóság nagy zömének is könnyen érthetővé teszik azt, a mit logikai bizonyítékok megértetni alig tudnának. A magyar *alkotmány* nagy és fényes palotája kb. 18 évig lakatlan állt, a kapuk be valának zárva, a kulcsot Bécsben őrizték. De teljesedésbe ment hazánkban Salamon király szava (Péld. 21, 1.). Felséges királyunk a kapu kulcsait a trón iránti hűséges nemzetnek kiadni kegyeskedett és ime bekövetkezett a nagyszerű bevonulás . . . Mózes tanítványai epedve állanak a palota előtt, kérvén a szent zsoltárnokkal: Nyissátok fel nekem is az igazság kap it, bemenvén azokon, hálát adok Istennek (118 zs. 19.). A kapu, fájdalom, nem nyilt meg eddig, de higyjétek el, a kulcs igen jó kézben van . . . Jes. próf. szavai szerint szól a törvényhozás az ősz alkotmányhoz: Szélesítsd ki sátrad helyét és lakásod kárpitjait kiterjeszteni ne késedelmeskedjél. (230. és 272.) A párizsi nagy palota (a világkiállításon), mely korunk legnagyobb vívmányait tükrözi vissza, csak rövid időre, egynéhány óra építetett. Mihelyt az ősz hervasztó szelével beáll, a kiállítás lombos erdeje is hervad, sőt színhelyéről elenyészik — a magyar *alkotmány* palotája, mely a mai napon felavattatik, nem lehet az enyészet martalékává, hanem rendületlenül fenn fog állani nemzedékről nemzedékre (239). A magyar nemzeté a dicsőség, hogy mint egy Cherub villámló karddal őrt állott s most is őrt áll, hogy az európai *mivelődés* paradicsomát a barbárok dühös berohanása ellen megoltalmazza (101). Isten vezeti a népeket a tusák viharos tengerén át, hogy a béke partjait elérhessék (103). A tengerre szállók képében nemcsak az egész népek és államok, hanem a mi csudás korunk képét láthatjuk, a szélvész veszedelmei a mi *hazánk hajóját* is fenyegetik (110). (*Deákról*) Isten áldja meg a bölcs hazafit, ki tűzoszlop gyanánt vezérli a nemzet törekvéseit (301). *Nemzetek* nem kiskorú gyermekekből állanak, hogy joggal

אל יהי המשל הזה קל בעיניך שעדי ידני המשל הזה אדם יכול לעמוד בדבריו חזרה'
(Sir. has. r. 1.)

megfosztathatnának legfontosabb ügyeik elrendezésétől (165). A *szabad sajtó* hasonlít Mózes ama csudálatos pálcájához, megütik vele a sziklát és ime! kiömlik a víz nagy bőséggel, hogy igyék minden szomjazó (86). Lelkes, hazafias város (*Baja*), melynek polgárai felett a kölcsönös türelem szelid galambja régóta kiterjeszti szárnyait (272). Mint a sas, fiait örizvén, kiterjeszti fölöttük szárnyait, úgy lengedezzen gyülekezeteteken a *béke*, az egyetértés! Tartsatok békét magatok között, de törekedjeteK arra is, hogy testvéreitekkel, a *régibb zsinagógának* tagjaival háborgatlan békében éljeteK (Nagyváradi zsinag. felav. 183). Rögös a pálya, melyen a *tanügy bajnokai* az ifjúságot vezetik a tudatlanság Aegyptomából a miveltség, az értelmiség, a testi s lelki épség és ügyesség Kanaánja felé... Midőn a művész akaratlan kénye-kedve szerint rendelkezik, a tanítónak oly anyaggal van dolga, melynek akarata, sőt akaratossága annyi meg annyi akadályt gördít a nevelő és mivelő kéz elébe (196). A holló is eteti fészkének fiait, az oroszlán is ápolja barlangjának kölykét. A merészen szállongó sas magas bérceken és sötét erdőkben keresi gyermekei élelmét. A tyuk szemünk láttára összehívja a csirkéket, hogy a megtalált morzsalékban részesüljenek... És én *ember*, a földnek ura és az Isteniség képmása akarnék lenni, a nélkül, hogy e kötelmet hiven teljesíteném? (121). A családi lelkület, szeretet, rend és vallásosság jelképéül szolgál a *négy oszlop*, melyen e menyegzős hajlék nyugszik. (Házasság és hazafiasság) Zu dieser Einweihungsfeier scheint selbst die Sonne aus dichtem Gewölke freundlich lähend hervorgegangen zu sein (Einw. des neuen isr. Schulh. zu G.-Kanizsa 1842). A költő szerint: Az élet rövid béke s hosszú harc és a halál rövid harc s hosszú béke, a te *haláloK* hosszú harccal járt. *Kidőlt* az erős gyümölcsöző és árnyékoló *fa* (Bamberger S. elparent). József nádort (Das Vermächtniss 4) valamint Klauzál Gábort (Zech. 11, 1—3 alapján) a *ledőlt fához* hasonlítja: I. Mikép a fa a földben gyökeredzik, de a külvilágtól (a nap, levegőtől) nem zárkózik el, így Klauzál is mélyen a haza földében gyökeredzett, de a külvilágtól sem zárta el magát és az elsők közé tartozott, ki a külföld miveltségét, törvényeit, intézményeit tanulmányozta. II. Nyelvészeink kutatásai szerint a fa — a magyar nyelv alkotó szellemétől (fe gyökelemből) onnét veszi megnevezését, hogy a legmagasabb növények sorában fölfelé emelkedik, szilárd alapot nyervén a földön, koronáját elnyújtja az ég felé, mintha szomjuhoznék a magasság után. Fölfelé, mindig fölfelé emelkedett földi pályafutásán elköltözött nagy hazánkfia is. III. A gyümölcsfának gyümölcsöt kell teremnie, ez főrendeltetése. Ily életfa volt dicsőült képviselőnk is. IV. Hálás a fa, míg él, minden fáradságot gazdagon fizetvén, hálás a fa halála után, a mesterség és művészet idomításához engedékenységgel simulván. De tovább él halála után a jóra való ember, a lelkes hazafi is. A pusztában egy fa alatt megpihenő zarándok azon talmudi áldásával végzi a hasonlatot: Legyen minden rajtad hozzád hasonló! Ugyanezen áldást kéri Klauzál szellemére is, hogy minden utódja az ő tiszta hazafias nyomdokán hala jon (209). Valamint Iste a tűz közepéből meghívta Mózeset, úgy hívott meg titeket a *haza* emésztő lángok

közepéből (a nemzetörökhöz, 95). A barom is védi magát, ha kölykeit megtámadják, ki az az ember, ki fülét és szívet elzárhatná, midőn közös anyánk, a drága *haza* hív: Gyermekeim védjete meg! (115)

A prédikáció Löw Lipótnál isteni ige hirdetése volt, ezért annak kiinduló forrását a szentirási *alapige* képezte. E szabálytól csak a legritkább esetekben tért el. *יֵצֵא לְפָנֶיךָ הַדָּר וְיִשְׁמַח בְּעַמּוֹתָיִךְ* az ige jelentése mindig a korviszonyokhoz simul. Ugyanazon szöveg felett különböző időben különbözőképp predikált, a midőn érettebb gondolkodás mellett abban újabb eszméket és kinyilatkozásokat talált. *Exegesisén* látszik meg leginkább, hogy szerzőjük nemcsak zsidó tudós, hanem sokoldaluan művelt férfit, kinek nem elég az írott és szóbeli tant csak idézni, hanem belőlük a legalkalmasabb tanításokat is ki tudja olvasni modern korunk számára.

Midőn Saul Sámueltól elbúcsuzott, szót „más férfiúvá változol“: (I. Sám. 10, 6.) E három szó rajzolja le az *egyenjogositott* zsidónak állapotát is: „Magyar polgár vagyok“ (174). „Ime igazság szerint országol a király“ (Chizkija, Jes. 32, 1): Ferdinánd király országlására vonatkozik (8). „A látók szemei ne vakoskodjanak“ (Jes. 32, 3): Ha a látók, a *hítségűk* előítéleteknek hódolnak, hogyan világosuljon fel a nép, hogyan érjen el értelmiséget? (11.) Ne emlékezzetek meg az előbbiekről és a régiekre ne figyelmezzetek. Mert ime! újat teremtek, most fejlődik (Jes. 43, 18–19): Ezen prófétai szózatot alkalmazom én édes hazánk *ujjászületésére*, a midőn vérontás nélkül lépett a magyar nép az alkotmányos szabadság boldog édenébe (80). Az *idegen urak* (a Bach korszakban) midőn alkotmányunk ellen küzdöttek, az anyagi jólétet irták zászlójukra. Pedig a 10 parancs is nem azt mondá: „én vagyok Istened, ki eget és földet alkotott“, mert a rabszolgának lelkét nem örvendeztetik meg az ég legfényesebb csillagai, nem teszik boldoggá a föld legdusabb kincsei sem, de igenis mondá: „Én vagyok Istened, ki kihoztalak Aeg. országból“, kinek köszönheted azt, a mi boldogítóbb és nagyobb becsü minden földi javaknál: *a szabadságot* (165. és 226.) „Azután közelegének egymáshoz (*a feltámadásban*) csont csontjához.“ (Ezek. 37, 7): ezek a nagy *haza* alkotórészei (167.) „A feltámadtak lábaikra álltak“ (Ezek. 37,10): a feltámadt nemzetnek állnia kell *saját lábain*, saját nemzeti erejére támaszkodni (169). „A feltámadtak nagy sereget képeztek“ (Ezek. 37,10.): helyre állott a kölcsönös *egyetértés* (169.) (*Önmagáról*), mint idegen, csak pásztorbotommal jutottam a hazába (Gen. 32, 11.) s ime két csoport, az egyik mint testi atyjához, a másik mint lelki atyjához ragaszkodik hozzám (Löw T. esk. besz.) Rendüljenek meg bár a hegyek és induljanak meg a halmok, de a mi *szeretetünk* nem változik s boldogító frigyünk nem ingadozik soha (Jes. 54, 10.) (U. o.) Jáfet (*a görög nyelv*) állandó lakást nyert Sém (Palesztina) hajlékaiban (Gen. 9,27. U. o.) A fa nem tenyészik és nem terem gyümölcsöt, ha gyöke nem szívja magába a nedveket, melyek a táplálására szükségeltetnek. Pedig az ember — a tapasztalás és a szentírás szavai szerint — *a fához hasonló* (Deut. 20, 19) *כִּדְמוּתוֹ שֶׁל הָאֵץ* (118. zs. 16.) „Wir segnen euch ob dieses neuerbauten Gotteshauses“ (zu

Semlin. Ben Ch. VI. 769.) Auf der untersten Stufe der Kultur ist der Mensch *Fischer und Jäger*, dessen Überlegenheit über die Thiere nur eine momentane und vorübergehende ist (וירדנו ברגת הים ובעיף השמים). Auf einer höheren Stufe steht der *Nomade*, der sich die grösseren Thiere des Festlandes bleibend unterwirft (ויבחרמה). Noch eine höhere Stufe nimmt der *Ackerbauer* ein, der sich die Erde dienstbar gemacht hat (ויבטל הארץ). Die Stammväter Israels treten zumeist als Nomaden auf den Schauplatz der Geschichte. Bei ihren spätern Nachkommen ist die Landwirtschaft vorherrschende Beschäftigung. (U. o.) כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם (Jeb. 63a). „Wenn der Mensch nirgend einem Boden angehört, widerspricht seiner Bestimmung, seiner menschlichen Natur“ (U. o. 773.) דור הנוקד ודור בא... (Koh. 1, 1.) „Ein Geschlecht gehet und erst das nachfolgende Geschlecht kommt ans Ziel. Seid aber nicht ungeduldig (U. o. 780.) בר אשית ברא אלהים... (Gen. 1, 1.): „dass der Mensch ob des Himmels nicht die Erde und ob der Erde nicht den Himmel vergesse“ (U. o.). An den Werktagen zu arbeiten ist eine eben so heilige, von Gott gebotene Pflicht, als am Sabbatage zu ruhen (Schulfahne 18.) שני ששת ימים עבדך (Spr. d. R. Nathan 11.).

Szeged.

Dr. Hirschler Ignác.

KRÓNKA.

— **A Szegedi Zsidó Hitközség** Löw Lipót születésének századik évfordulóját június 4-én fogja megünnepelni.

A centennális ünnep eredetileg május 21-ére volt tervezve és a hitközség elnöksége február 23-án kelt levelében felkérte az Országos Rabbiegyesületet, hogy az ünneplésből vegye ki részét.

A levél következőképpen hangzik:

Megdicsőült fő rabbink Löw Lipót folyó évi május 22-én bekövetkező évszázados születési évfordulóját megünnepelni szándékozván, azon gondolatra jutottunk, hogy ezen ünnepély díszét és jelentőségét emelné, ha a főtisztelendő Országos Rabbiegyesület is velünk ünnepelne.

Ennélfogva van szerencsénk a főtisztelendő Elnökséghez azon tiszteletteljes kérelemmel fordulni, hogy a folyó évi május 21-én vasárnap délután a Szegeden felállítandó *Löw Lipót emléktábla* leleplezése alkalmából ünnepélyünkön testületileg résztvenni és az Országos Rabbiegyesület egy-két tagját emlékbeszéd vagy felolvasás tartására megnyerni méltóztatnék. Kérlemünk teljesítésének és mielőbbi válaszuknak reményében vagyunk Szegeden, 1911. február hó 23. hitrokoni üdvözlettel Dr. Rósa elnök. Dr. Hirschler Ignác jegyző.

Az ORE elnöksége e levél folytán a meghívásért való köszönetének kapcsán közölte a részvételre való szives készségét és az emlékbeszéd tartására Dr. Venetianer Lajos jegyzőt kérte fel, a ki e megbízást el is fogadta.

T. tagtársainkat kérjük, hogy a mennyiben az ünnepségen személyesen részt venni óhajtának, erről az ORE elnökségét minél előbb értesítsék.

— **Schlesinger Fülöp** nagytapolcsányi kerül. főrabbi április 5-én 84 éves korában elhunyt. Híveinek szeretete és nagyrabecsülése övezte a jámboréletű papot, a kit másvallásuk tisztelete is környékezett. Jeles szónok és jó tollú író volt. Mórton kezdte működését, Nagytapolcsányban 38 évig munkálkodott buzgalommal és lelkesedéssel. Végtisztességén a részvét impozáns és bensőséges módon nyilatkozott meg. Utódjául a hitközség az elhunytak fiát választotta meg.

Rosenberg Emánuel szilágynagyfalui rabbi 40 éves korában Nagyváradon elhunyt. Nagyváradon *Fuchs Mór* nagyváradai és a korán elhunyt apósa *Deutsch Hermann* balassagyarmati főrabbi búcsúztatta a szent-séges életű, kiváló talmudtudós hírében álló rabbit, a kit Szilágynagyfalun nagy részvéttel temettek.

— **Büchler P.** móri főrabbi, nagyrabecsült munkatársunk születésének 70. évfordulóját ülte meg és ez alkalommal a jól kiérdemelt rokonérzés és tisztelet számos nyilvánulásának részese volt. Épségben és erőben érte meg a nevezetes napot, a melyet a tudós, nemes gondolkodású, hivatását példaadó módon betöltő rabbi családtagjai, barátai és tisztelői ünnepé avattak. Szíves örömmel üdvözljük az ORE nevében.

— **Rabbiválasztások.** A *szombathelyi* kongresszusi hitközség a Dr. Bernstein Béla távozása folytán megüresedett rabbiszéket *Dr. Horovitz József* karánsebesi főrabbiával töltötte be. Az április 2-án megejtett választás véget vetett az izgalmaknak, a melyek az utolsó évtizedekben nagy lendületet vett, mintaszerű intézményekkel ékes hitközségben uralkodtak és arra a reményre jogosítanak, hogy a nagyhivatású gyülekezet az ellentétek megszüntével tovább fog haladni a fejlődés útján és hogy új lelki vezérének, a kinek karánsebesi működéséhez nagyon szép eredmények fűződnek, tág tere fog nyílani áldásos, sikerekben gazdag munkássághoz. Ünnepélyes beiktatása értesülésünk szerint f. hó 28-án fog végbe menni.

A *kismartoni* hitközség Dr. *Klein Sámuel* brassói főrabbiával töltötte be a rabbiszéket.

Neumann Józsefet, a Sepsiszentgyörgyön székelő háromszékvármegyei izr. hitközség rabbiját, a mezőturi hitközség papjául választotta. Mostani hívei mindent megtesznek, hogy lelkészük ne hagyja el eddigi hatáskörét.

— **Templom és tóraavatások.** A *Zuglóban* alakult imaegyesület *templomát* és a Grád Mór által ajándékozott díszesen felszerelt tórárt Dr. *Adler Illés* rabbi felavatta. Az ünnepséget, a melyen a Pesti Izr. Hitközség *Ehrlich G. Gusztáv*, Dr. *Grauer Vilmos* és Dr. *Stiller Mór* előjárókkal képviselve volt, *Horner Mór* imaegyesületi elnök vezetésével diszkozgyűlés követte, a melyen dr. Adler Illést diszelnökké választották. A rituális énekeket Tkats Izrael főkantor adta elő.

Peszach első napján Dr. *Singer Bernát* szabadkai főrabbi értékes, Jeruzsálemben készült tórárt avatott fel, a melyet *Kunetz Mór* bankár szüle-

tésének 70-ik évfordulója alkalmából ennek fiai és unokái ajánlottak fel a szabadkai templomnak.

A *jászapáti hitközség* ápr. 20-án avatta fel új tóráját, melyet Dr. *Büchler* Pál tb. főorvos adományozott. A becses ajándékot *Berliner* Ármin tanító köszönte meg a hitközség nevében. 23-án *Löwy* Emil és Dr. *Büchler* Pál arcképét leplezték le a hitközségi iskolában.

— **Templomépítés Trencsénben.** A trencsényi hitközség elhatározta, hogy régi zsinagógája helyébe új díszes templomot épít. Eddig is tetemes adományok folytak be; a trencsényi izr. ifjuságtól rendezett művészestély pedig, melynek költségeit a rendezők viselték, 7000 koronát juttatott a nemes célnak. A művészestélyt, melynek védnökségét Szalavszky Gyula v. b. t. t. főispán és neje vállalták el, az egész társadalom élénk részvétele mellett tartották meg. A fényes eredmény az új hitközségi előjáróság, különösen pedig Katser Henrik hitközségi elnök és Friedmann Béla templomépítő bizottsági elnök érdeme.

— **Az Orsz. Izr. Patronage Egyesület** április 23-án Kecskeméten propaganda-gyűlést tartott, a melyen Dr. *Bárany* József kecskeméti főrabbi és *Breuer* Soma nagykátai főrabbi az egyesület nemes céljait ismertették és ezek előmozdítására serkentették a népes gyülekezetet. A beszédek hatása alatt számosan léptek be az egyesületbe. A Patronagenak legújabb fiókjai Egerben, Nagykőrösön, Győrött, Nyitrán, Besztercebányán és Sátoraljaújhelyen alakulnak.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter f. é. 16785. sz. körrendeletében felhívja a tanítókat a Patronage ügyének buzgó felkarolására.

A rendeletből a következőket közöljük :

A magyar állam törvényhozása az elhagyott, az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett vagy züllésnek indult gyermekeknek, továbbá a büntetett gyermekeknek és fiatalok számára a munkás társadalom számára megmentése érdekében a legutóbbi évtizedben nemzetünk jövője szempontjából felette fontos törvényeket alkotott.

Mulhatatlanul szükségesnek tartom, hogy a tanítók figyelme a törvényekre és az e törvények végrehajtása tárgyában kiadott miniszteri rendeletekre reáirányíttassék és hogy a tanítók megismertessenek azzal a társadalmi mozgalommal, szervezkedéssel és munkálkodással, a mely az ország különböző részeiben a végből folyik, hogy a törvényes rendelkezések nemes intencióinak az életben minél sikeresebb megvalósítása előmozdítottassék, mert nem kételkedem a felett, hogy ha a tanítói kar teljesen tisztában lesz a tennivalók nagy jelentőségével és az abban való közreműködés módozataival, akkor a tanítók e munkálkodásokban örömmel és oly arányban fognak részt venni, a mely mértékben az elhagyott és erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy züllésnek indult, továbbá a büntetett gyermekeknek és fiatalok számára a társadalom javára megmentése nemzetünk jövője szempontjából jelentős és a mely mértékben az ily mentő munkában való közreműködés a tanítóknak, mint hazánk ifjusága nevelőinek erkölcsi kötelessége

Fő kérem a Cimet, hívja föl a tanítókat és óvónöket, hogy az állomáshelyükön levő, vagy ahhoz közel eső ily egyesületbe, *a melynek működő tagsága semmi anyagi áldozattal nem jár*: lépjenek be és fejtsenek ki abban buzgó tevékenységet. A hol pedig ily célú egyesület még nem alakult volna é a tanítói kar megokoltnak találja a patronázs egyesület alakítását, forduljon a Patronázs Egyesületek Országos Szövetségéhez (Igazságügyminiszterium II. 97.), mely készséggel szolgál felvilágosítással, az egyesület alakításához szükséges alapszabályok tervezetével és iratokkal

A tanítók és óvónők ez irányu tevékenységét éber figyelemmel fogom kísérni és az e téren szerzett kiválóbb érdemek erkölcsi elismerését magamnak tartván fenn, az anyagi jutalmazás lehetővé tétele végett az illetékes helyi patronázs-egyesületeknek évről-évre megfelelő összeget fogok rendelkezésre bocsátani.

E végből az évvégi jelentések és javaslatok az érdemeket szerzett tanítók és óvónők működési eredményéről a gyermekvédelemnek és az illetékes helyi patronázs-egyesületeknek küldendők be az illetékes kir. tanfelügyelők, illetve érdekelt hatóságok által.

Bizton reményelem, hogy Cim a tanítókat ez irányu nemes célú munkájukban minden erejéből támogatni, irányítani és egyáltalán a gyermekvédelemnek és a fiatalok pártfogásba vételének ügyét úgy hivatalos hatáskörében, mint társadalmi uton is a legmelegebben előmozdítani fogja.

Az Izrael. Szünidei Gyermektelep Egyesület megkezdte a f. évi kitelepitési munkálatokat. Igazgatósága elhatározta, hogy ez évben kétszer annyi gyermeket fog üdülésre elküldeni, mint tavaly. Hogy a szükséges költségeket megszerezze, a nemeslelkü gyermekbarátok áldozatkészségéhez fordul. Adományok Nagler József urhoz (V. Nagykörön utca 10), az egyesület pénztárosához küldendők.

A Magyar Izrael. Kézmű- és Földmívelési Egyesület Iparosköre megalakult. A kör célja, hogy mindazokat, a kik valamikor az egyesület kötelékébe tartoztak, egymáshoz közelebb hozza és érdekeiket előmozdítsa. Tagjainak társadalmi és anyagi előnyöket kíván nyújtani, de egyuttal az anyaegyesületet is támogatni abban, hogy a fiatalabb iparos nemzedék tagjait figyelemmel kísérhesse, őket irányíthassa, támogathassa és önállósághoz segítse.

— **Kántortanítók.** Az Országos Izr. Tanítóképző-intézet igazgató tanácsa azt a rendkívül üdvös határozatot hozta, hogy a jövő 1911 1912. iskolaév kezdetével megnyitja a *kántoriskolát*. Az új intézmény, a melynek támogatására a kormányt is sikerült megnyerni, a tanítóképzővel kapcsolatban kezdi meg munkáját. Csak végzett, jóhangu tanítókat fogadnak be a kántorképzőbe, melynek tanideje egy év.

Örömmel köszöntjük a kántoriskolát, a melytől nagyjelentőségű hatásokat várunk. Régóta hangsúlyozzuk, hogy meg kell honosítani hitközségeinkben a kántortanítói intézményt. E lapok első évfolyamában (68. l.) is

irtuk: „Kitünő tanítóképzőnkben a kántori szolgálatra *alaposan* elő kell készíteni az összes növendékeket, az erre a tisztségre kiválóan alkalmasaknak pedig a továbbképzésre módot nyújtani. Tanítóra kell bizni a kántori teendőket. Ez meg fogja könnyíteni az iskolák fentartását, a hitoktatás ellátását, a tanítók megfelelő javadalmazását és egyszersmind emelni fogja a kántori szolgálat színvonalát, nemesítő hatással lesz istentiszteletünk külső formájára. Nagyobb vidéki hitközségekben, a melyekben a rabbi nem képes az összes iskolákban ellátni a hitoktatást, tanítóképzőt végzett kántor lehet az alsóbb foku iskolák hitoktatója, kisebbekben pedig a zsidó iskola tanítója végezze egyszersmind a kántori teendőket.“

Fontos vivmányt látunk az új intézményben és nem kételkedünk abban, hogy az a férfit, a kinek a tanítóképző soha nem sejtett felvirágzását köszöni, a kántoriskolát is mintaszerűvé fogja tenni.

Az Izraelita Hitközségi Tisztviselők és Alkalmazottak Országos Egyesülete az illetékes helyen jóváhagyott alapszabályaiban kitűzött célok szolgálatában közel jövőben meg fogja kezdeni működését. Ideiglenes bizottsága április 5-én tartott ülésében elhatározta, hogy az egyesületbe való belépésre az ország összes hitközségi alkalmazottjait fel fogja szólítani és május 23-án tartja meg tisztújító közgyűlését. A tagsági díjat évi 12 koronában állapították meg, mely két félévi részletben fizetendő. Jakobovits Adolf ideiglenes elnök (Budapest, V., Vasvári Pál-u. 9.) szívesen szorgál alapszabálpéldányokkal és felvilágosítással.

A miskolci orthodox hitközségben alakult *szefard*-imaegyesület külön hitközséggé akart szervezkedni. A sokáig huzódó ügy, mely több az Orth. Központi Irodától kiküldött választott bíróságot is foglalkoztatott, miniszteri döntéssel nyert befejezést. A miniszter érintetlenül hagyva a „szefárdok“ lelkiismereti szabadságát, az önálló hitközséggé való alakulást nem engedte meg.

— **Siketnéma növendékek felvétele.** Az Izr. Siketnémák Orsz. Intézetében a jelen iskolai év végén több megüresedett alapítványi hely kerül betöltésre 7-10 éves koru szegény siketnémák részére. Még pedig: az intézeti alapból fentartott alapítványi helyekből öt, Ő Felségének nevére létesített „I. Ferenc József“ és „Erzsébet királyné“ alapítványokból kettő, a Taub Salamon, Deutsch Sámuel és Wahrmann Mór alapítványokból egy-egy, az orsz. iskolaalapból három, a székesfővárosiból egy és a „Jósziv egyesület“-éből szintén egy hely; továbbá több kedvezményes és fizetéses hely. Az orsz. izr. iskolaalap helyeiért a magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz kell folyamodni, a székesfővárosiért, melyre csakis budapesti illetőségű keresztény gyermek pályázhat, Budapest székesfőváros tanácsához, a Jósziv egyesületéért, melyre bármely vallásfelekezetű pályázhat, a „Jósziv egyesület“ igazgatóságához, V. Bálvány-u. 10. A többi alapítványi helyekre a kérvények az intézet igazgatóságához, VII., Bethlentér 2. nyújtandók be május 15-ig. Melléklendők születési, himlőoltási, a

szülők vagyoni állapotát igazoló hatósági és tiszti orvosi bizonyítvány, mely utóbbira az űrlapot az intézeti igazgatóság megküldi a folyamodóknak. Minden egyéb felvilágosítással szívesen szolgál az intézet igazgatósága.

— **Ezra fiunevelő intézet.** A következő felhívást vettük :

Szabadkán az 1911/12-ik tanév kezdetével fiunevelő intézet létesül zsidó vallású középiskolai tanulók részére Fürst Béla középiskolai vallásnár igazgatósága és a szervező-bizottság megbízásából, Dr. Singer Bernát szabadkai főrabbi ellenőrzése mellett. Elhelyezést nyernek benne gimnáziumi, polgári és felsőkereskedelmi (esetleg elemi) iskolai növendékek. Alsóbb osztálybeli tanulók (I—IV.) 60 koronát, felsőbb osztálybeliek (V—VIII.) 70 koronát fizetnek havonta és kapnak érte teljes ellátást. Minden 20 gyermek fölött egy tanár gyakorolja a felügyeletet, a ki a reá bizott tanulóknak feladványaik és leckéik elkészítésében és megtanulásában a szükséges utasításokat megadja, úgy hogy növendékeink tanulmányi haladása biztosítva legyen.

Fölötte nagy gondot fordítanak majd a modern, de minden ízében zsidó nevelésre. Ez szentírásunk és történetünk tüzetes megismertetésében s folytonos ébrentartásában ugyszintén vallásos szabványainknak és szokásainknak szigorú betartásában fog nyilvánulni. Erre garanciát uyujt az ellenőrző főrabbi, mint az igazgató vallásnár személye.

Az intézetben a tanulók alapos oktatást nyerhetnek a modern nyelvekben (német, francia, angol, olasz ; a héber is Berlitz-módszere szerint), továbbá a zenében és művészetekben képesített szakemberektől külön mérsékelt díjazásért.

A program ellenőrzésére egy bizottság alakult, melynek a szabadkai rabbik, hitközségi előjárók, a VII. községkerületi elnök és a nevelőintézet igazgatója a tagjai.

Ez a bizottság arra kéri a rabbi urakat, hogy a szülők figyelmét az intézetre irányítsák és vele azok nevét közöljék, a kik gyermekeiket idegenbe adni szándékoznak. Rabbik és hittanárok fiai engedményben részesülnek.

Az intézetet szívesen ajánljuk t. kartársaink jóakaró figyelmébe.

Szózat a magyar zsidósághoz.

Hozzátok szólok testvéreim. Minden jó zsidóhoz, minden jó emberhez fordulok, Isten nevében és az Országos Izraelita Patronage-Egyesület érdekében.

Mindenki tudja, hogy az egyesület mit akar : meg akarja menteni azt az ezernyi zsidó vallású gyermeket, a ki elhagyatva, többnyire szülői támasz nélkül ki van szolgáltatva a nyomoruságnak, a züllésnek, a bűnnek. Fel akarja őket nevelni a haza hasznos polgárainak, jó embereknek, felekezetünk érdemes tagjainak !

Kétféle uton haladunk ezen cél felé: kiveszszük a gyermekeket — fiukat és leányokat — az állami menhelyből és elhelyezzük őket zsidó családknál, gondoskodván nemcsak kellő ellátásukról, hanem iskoláztatásukról, nevelésükről is — és átveszszük a rendőrségtől és gyermekbiróságtól a bűnbessett gyermekeket és megkíséreljük őket a jó utra téríteni és visszaadni az emberi társadalomnak.

Erre az utóbbi célra azonban okvetlenül szükségünk van két szigorított nevelőintézetre valahol Budapest közelében, — egy fiuk, egy leányok részére, — a hol szeretettel, de egyben erős munkával és szigorú fegyelemmel egy-két év alatt megint emberré neveljük a nagy város fertőjébe már-már elmerült gyermekeket.

Mindenkinek be kell látnia, testvéreim, hogy más ut nem áll előttünk. Sem elveszni nem hagyhatjuk Izrael bűnbessett gyermekeit, sem ki nem helyezhetjük őket — kellő előkészítés nélkül — a gondjainkra bizott többi gyermek közé, hogy ezeket is megfertőztessék.

Ámde ez a két nevelő intézet sok pénzbe kerül és ezért fordulok bizalommal és szeretettel hitsorsosaim soha ki nem apadó könyörületességéhez azzal, hogy segítsetek!

Adjon mindenki tehetsége szerint: a gazdag többet, a szegény kevesebbet. De vegye ki részét mindenki a magyar zsidóság e szép és nemes művében!

Székely Ferenc,

az Orsz. Izr. Patronage-Egyesület elnöke

Irodalmi Szemlénk anyagtorlódás folytán az utolsó számokból kimaradt. A beérkezett műveket a következő számokban fogjuk méltatni.

A tagsági díj (6 korona) Dr. Edelstein Bertalan egyesületi pénztárhoz (Budapest, III., Lajos-utca 9, II. em. 12. a.) küldendő, a kinél az új tagok is jelentkeznek.

Tartalom: Löw Lipót. Löw Lipót tudományos és irodalmi működése. Dr. Bacher Vilmos. — Löw Lipót mint talmudista. Dr. Guttmann Mihály. — Löw Lipót mint talmudi archäologus. Dr. Krausz Sámuel. — Löw Lipót mint rabbi és theologus. Dr. Klein Mór. Löw Lipót mint magyar zsidó hitszónok. Dr. Hevesi Simon. Löw Lipót küzdelmei az emancipációért. Dr. Eisler Mátyás. Löw Lipót zszurnalisztikai tevékenysége. Dr. Frisch Ármin. — Találkozásom Löw Lipóttal. Dr. Schnitzer Ármin. — In memoriam. — ó. Löw Lipót mint a nagykanizsai „izraeliták iskolájának“ igazgatója. Dr. Villányi Henrik. — Apróságok Löw Lipótról. Ehrlich M. — Gondolatok, képek és írásmagyarázatok Löw Lipót szónoki műveiből. Dr. Hirschler Ignác. — Krónika. Szózat a magyar zsidósághoz.